

2009. XI. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Papp Sándorné
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: pappjutka@ludens.elte.hu

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Pavelus Bt.
Nyomtatás: Yellowstone-Nyomda Kft.
Budapest

Tartalom

Tanulmányok

Fóris Ágota

A fordítás skálafüggetlen hálómoddelle 5

Tóth Andrea

A forrásnyelvi beszédszünetek kihasználtsága a szinkrontolmácsolásban szerzett gyakorlat függvényében 22

Farkas Ildikó

Con-Trados? Avagy az uniós fordítók körében végzett felmérés tanulságai 36

Boldog Gyöngyi

Célközönség és fordítói stratégiák (Esettanulmány) 84

Hell György

Írásbeliség és fordítás; a Biblia első fordítása 101

Konferencia-beszámolók

Karl Nikoletta – Nagy János

„A magyar mint európai és világnyelv”. XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Budapest, 2008. április 3–5. 110

Nagy Anita

„A tudomány nyelve – a nyelv tudománya”. XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Eger, 2009. április 16–18. 115

Krisár Csilla Mária

Fordítástudomány 2009. XI. Fordítástudományi Konferencia és FTT öregdiák-találkozó. VI. Fordítástudományi PhD Konferencia. Budapest, 2009. március 26–27. 119

Recenziók

Mujzer-Varga Krisztina

Falus Iván – Ollé János: Az empirikus kutatások gyakorlata 125

Csehó Tamás

Nigel Armstrong – Federico M. Federici: (eds.) Translating Voices, Translating Regions 130

Erdősi Vanda

Sztanó László: Olasz-magyar kulturális szótár 134

Krónika

Albert Sándor

Henri Meschonnic (1932–2009) 139

Szemle

Karl Nikoletta

Petra Szatmári – Dóra Takács (eds.): „...mit den beiden Lungenflügeln atmen” 141

Lazányi Orsolya

Zoltán Kövecses: Metaphor in Culture – Universality and Variation . 145

Pénzes Tímea

Erika Kegyes (Hrsg.) unter Mitarbeit von Ágnes Huszár: Genderbilder aus Ungarn (Ergebnisse der ungarischen Genderforschung) 147

Mohácsi-Gorove Anna

MemoQFest (Budapest, 2009. április 23–24.) 149

Bibliográfia

Várnai Judit Szilvia

Bibliográfia az európai uniós nyelvpolitikához és fordításhoz 153

Summaries in English 165

A fordítás skálafüggetlen hálómoddellje

Fóris Ágota

E-mail: aforis@t-online.hu

Kivonat: A tanulmány célja a fordítási folyamat skálafüggetlen hálómoddelljének a bemutatása. Kiemeljük a modellek szerepét a tudományos kutatásban, majd összefoglaljuk a skálafüggetlen hálózatokra vonatkozó ismereteket és széles körű alkalmazási lehetőségeiket. Bemutatjuk a nyelv hálózatszerű működését alátámasztó kutatási eredményeket, közöttük a szerző számítási eredményeit, amelyek a nyelvi háló skálafüggetlen szerkezetére vonatkozó elképzelést támasztják alá. Fordítási modellek áttekintése után javaslatot teszünk a fordítás skálafüggetlen hálómoddelljének a bevezetésére. Kimutatjuk, hogy ennek a modellnek egyszerűsített határesetét képezik a korábban alkalmazott fordításmodellek.

Kulcsszavak: modell, skálafüggetlen háló, fordításmodell, terminus, a fordítás skálafüggetlen hálómoddellje.

1. Bevezetés

A tanulmány célja a fordítási folyamat skálafüggetlen hálómoddelljének az ismertetése. A bevezetésben kiemeljük a modellek szerepét a tudományos kutatásban, majd összefoglaljuk az utóbbi két évtizedben felfedezett és széles körben alkalmazott skálafüggetlen hálózatokra vonatkozó ismereteket. E modell széles körű alkalmazási lehetőségeire összefoglaló forrásmunkák megjelölésével utalunk. Rövid összefoglalást adunk a nyelv hálózatszerű működését alátámasztó kutatási eredményekről, közöttük saját számítási eredményeinkről is, amelyek a nyelvi háló skálafüggetlen szerkezetére vonatkozó elképzelést támasztják alá. A fordítási folyamat leírására korábban javasolt modellek áttekintése után javaslatot teszünk – az általunk körvonalazott nyelvi hálómoddell alkalmazásával – a fordítás skálafüggetlen hálómoddelljének a bevezetésére. Rámutatunk, hogy ennek a modellnek egyszerűsített határesetét képezik a korábban alkalmazott fordításmodellek.

A tudományos megismerés induktív folyamata úgy zajlik le, hogy megfigyelik az egyes objektumokat, jelenségeket, és megállapítják a fennálló törvényszerűségeket. A kutatásnak, vagyis az ismeretek feltárásának, a tapasztalatok megfogalmazásának hasznos segédeszközei a *modellek*, amelyek lehetővé teszik egy-egy objektum vagy jelenség vizsgálatát és a törvényszerűségek szemléletes módon való megfogalmazását. A tudományos kutatásnak – ebben a kettős értelemben – mindig része a modellalkotás. A tudományos megismerés folyamatában általánosan érvényesül az, hogy a tapasztalati úton talált törvények további rendezése, a jelenségek közötti összefüggések feltárása után a sok

résztörvénynek kevesebb, általánosabb törvénybe való összefoglalása történik meg. Ez a tendencia jellemzi a modellezést is.

A kutatások kezdeti, empirikus szakaszában a vizsgálatok támogatására és az eredmények megfogalmazására egyaránt egyszerű modellek alkalmasak. Az egyre általánosabb törvények feltárása felé haladva egyre összetettebb modellek alkalmazása válik szükségessé, amelyeknek egyszerre kell alkalmasnak lenniük az egy általános törvény alá tartozó speciális törvényekkel szabályozott objektumok, jelenségek vizsgálatára, valamint a tapasztalatok alapján általános törvények megfogalmazására. A tudományos haladás egyik következménye tehát az egyre összetettebb, több részfolyamat vizsgálatát lehetővé tevő modellek alkalmazása a kutatás során.

A *modell* a vizsgált objektumot, folyamatot stb. helyettesítő olyan mesterséges konstrukció, amely tartalmazza a modellezett entitásnak a kutatás szempontjából releváns jegyeit. Olyan esetekben, amikor a vizsgálat tárgya közvetlenül nem tanulmányozható kielégítő módon, például különleges méretei (bolygórendszer, atom), bonyolult összetett volta (élő szervezet egésze, nyelvhasználat), időben vagy térben való távolsága (alapnyelv, szupernóva), absztrakt természetű (a logika, a matematika vizsgálati tárgykörei, fogalmi rendszer) miatt. A célnak megfelelően összeállított absztrakt modellen viszont a vizsgálatok elvégezhetőek (a modellekről részletesen lásd Papp 2006/1965b, Fóris 2008a).

A természet, a gazdaság, a technika és a társadalom bizonyos kérdéseit tanulmányozó kutatások és gyakorlati feladatok megoldása terén a modellek alkalmazása nagy hagyományokkal rendelkezik. A nyelvtudomány különböző ágaiban is gyakran használnak modelleket, és egyre jobban terjed a modellek segítségével folyó kutatás. Ezt a folyamatot várhatóan felerősíti az az utóbbi évtizedekben tudományos bizonyítást nyert tény, hogy a környezetünk természeti, társadalmi és fogalmi rendszerei komplex hálózatokba szerveződve működnek, és a különböző hálózatok egységes elmélettel írhatók le. A hálózatok kutatása során kapott eredményeknek az ad különleges jelentőséget – amit a vizsgálatok szintén igazoltak –, hogy a hálózatszerű struktúra minden összetett rendszerben jelen van.

Nyelvtudományi axióma, hogy a nyelv rendszer, méghozzá jelek rendszere. A nyelv jeleinek és a jelek közötti kapcsolatoknak a leírása, a rendszer egészének megismerése mindig fontos kérdése volt a nyelvészeti kutatásoknak. A természetes nyelvek bizonyos területein régen felismertek hálózatszerű kapcsolatokat, különösen az 1960-as években megkezdett nyelvstatisztikai, glottometriai kutatások hoztak számos új, matematikai függvényekkel is leírható eredményt, amelyek más tudományágakra is komoly hatást gyakoroltak; majd kiderült, hogy a biológiában, a szociológiában és más területeken is kimutathatóak hálózati kapcsolatok. Annak kimutatása azonban, hogy ezeknek a látszólag különböző hálózatoknak a szerkezete, a bennük lejátszódó folyamatok természete közös törvényekkel írható le, csak az utóbbi években történt meg (ennek részletes összefoglalását lásd magyarul Barabási 2003, Csermely 2005, Fóris 2007a, 2007b; az egyes területeken végzett vizsgálatok eredményeit pl. Barabási 2006, Csermely és Söti 2006, Derényi et al. 2006, Kertész 2006, Kozma et al. 2007a, 2007b).

Azzal a hipotézissel kezdtünk vizsgálatokat a hálóelméletnek a nyelvhasználat kutatása során való alkalmazhatóságának a tisztázására, hogy létrehozható egy olyan modell, amely alkalmas a nyelvészeti kutatások különböző területein kapott eredmények egy modellen való közös értelmezésére. Ebben a dolgozatban a fordítás folyamatának a skálafüggetlen hálómodellen való leírására végzett munkánk első eredményeit mutatjuk be.

2. A skálafüggetlen hálók főbb tulajdonságai

Közismert, hogy a világ entitásai között bonyolult kapcsolatok rendszere létezik. Arra is több példa van, hogy nagyszámú sokaságból összetett halmaz elemei hálózatszerűen kapcsolódnak össze. A hálózatok csomópontjaiban helyezkednek el a halmaz elemei, a csomópontokat élek kötik össze. A hálózatok tipikus példánya a halászháló, a településeket összekötő utak rendszere, elektromos készülékeink (rádió, TV, mobiltelefon szerkezete) kapcsolásai. *Randomhálónak*, vagy *véletlen hálónak* nevezzük a felsorolt hálókat, amelyek egyik csoportját a gráfok képezik. Ezeknek a hálóknak több közös tulajdonságuk van, például az, hogy a csúcsokba befutó élek számának eloszlását megadó függvény képe *haranggörbe* alakú. Ebből az következik, hogy nincs nagy különbség a hálóban lévő csomópontok tulajdonságai között, vagyis tulajdonságaik egymással összemérhetők, tehát az ilyen típusú hálóknak létezik viszonyítási skála. Ezeknek a hálózatoknak kidolgozták a matematikai elméletét (Erdős Pál és Rényi Alfréd). Széles körben alkalmazzák őket különböző rendszerek modellezésére, például a terminusok rendszerének vizsgálatára (terminológiai fák [gráfok]).

Az utóbbi évtizedekben az érdeklődés középpontjába kerültek az előzőektől teljesen eltérő tulajdonságú hálózatok is, amilyeneket például a repülőjáratok útvonalai vagy a weboldalak képeznek. Ezekben a hálózatokban a csomópontok a repülőterek, illetve a weboldalak, az élek pedig a járatok vonala, illetve a linkek. Az ilyen térképen sok olyan csomópont van, amelyhez kevés számú él tartozik, vannak viszont (kevés számban ugyan) olyan csomópontok is, amelyekhez nagyon nagyszámú él fut be. Ezeket a különlegesen nagy élszámmal rendelkező csomópontokat *középpontnak* hívják. Az ilyen középpontok tulajdonságai annyira mások a kevés számú éllel rendelkező csomópontokhoz viszonyítva, hogy nem lehet őket összemérni, azért az ilyen típusú hálózatokat *skálafüggetlen hálózatnak* hívják. (A repülőjáratok példájában ilyen hatalmas mértékben eltérő a londoni Heathrow és a sármelléki repülőtér viszonya.) A csomópontokba befutó élek száma szerinti eloszlást is a randomhálóra jellemző haranggörbétől teljesen eltérő függvény, úgynevezett *hatványfüggvény* írja le, amely nem rendelkezik maximummal, hanem a teljes tartományon gyorsan csökkenő menetet mutat. Az ilyen hálózatokban az elemek tulajdonságainak eloszlását *hatványtörvény* írja le.

Ezeknek a hálóknak a különleges belső tulajdonságából következően meghökentően új hatások jelennek meg a hálózaton zajló folyamatok menetében, és jelentős következményei mutathatók ki a tudományos ismeretek rendszerében is. Ilyen korábban nem ismert hatás:

– A repülőjáratok térképén látható, hogy csupán néhány csomópont érintésével (átszállással) el lehet érni a világ egymástól távol lévő bármely két repülőtérét. Ezt nevezik *kisvilág* jelenségnek, aminek következményeként a természet, a társadalom, a termelés, a nyelv skálafüggetlen rendszerében az egymástól látszólag nagy távolságra lévő elemek kevés kapcsolat érintésével gyorsan elérhetőek, vagyis a látszólag független elemek hatással lehetnek egymásra. Minden mindennel összefügg. (Például egy nagy kapcsolatszámú bírósági bank csődje akár világméretű válságot eredményezhet igen rövid idő alatt.)

– A skálafüggetlen hálózatok egy csomópontból kiindulva, újabb csomópontok kapcsolódásával, *ön szerveződéssel* alakulnak ki, épülnek tovább. Az újabb csomópont nagyobb valószínűséggel csatlakozik olyan csomópontokhoz, amelyek már sok kapcsolódása van. Ennek a *preferált kapcsolódás* elvének következtében alakulnak ki a különleges, sok kapcsolattal rendelkező középpontok.

– Hatványfüggvénnyel írható le az elemek különböző jellemzőinek (reperterek járatainak száma, szavak használati gyakorisága, földrengések erőssége, lottó-nyeremény nagysága stb.) eloszlása, amiből következik a csomópontok között létező hatalmas különbség, a belső skála hiánya.

– A hálózatok egymásba ágyazottak, ami részben abból ered, hogy a halmazok elemei egyszerre több hálózatnak is csomópontjai lehetnek, másrészt pedig az összetett elemekben szintén hálók működhetnek. Az egymásba ágyazottság miatt a hálózatokban részhálók sorozata létezhet és működhet.

– A hálózatok nagy hibatűrő képességgel rendelkeznek, élek vagy csomópontok megszűnése nem zavarja a működést. A sérülésekkel szemben megmutatkozó robosztusságot a csomópontokat összekötő erős kapcsolatok, a működés stabilitását pedig a gyenge kapcsolatok biztosítják.

– A középpontok szerepe kiemelt fontosságú a skálafüggetlen hálózatok működésében, például a kisvilág kialakulásában, a robosztusság megvalósításában.

– A skálafüggetlen hálózati szerkezet megtalálható térbeli elhelyezkedésben (reperterek útvonalai), elvont viszonyokban (ismeretségi kapcsolatok), időbeli eseményekben (földrengések erősségének időbeli eloszlása) egyaránt.

3. A nyelv hálózati szerkezetéről

Részletes vizsgálatokat végeztünk a skálafüggetlen hálómodell segítségével annak megállapítására, hogy a nyelv vizsgálata során korábban felhalmozott ismeretek egyes részei elemezhető-e a skálafüggetlen hálómodell segítségével.

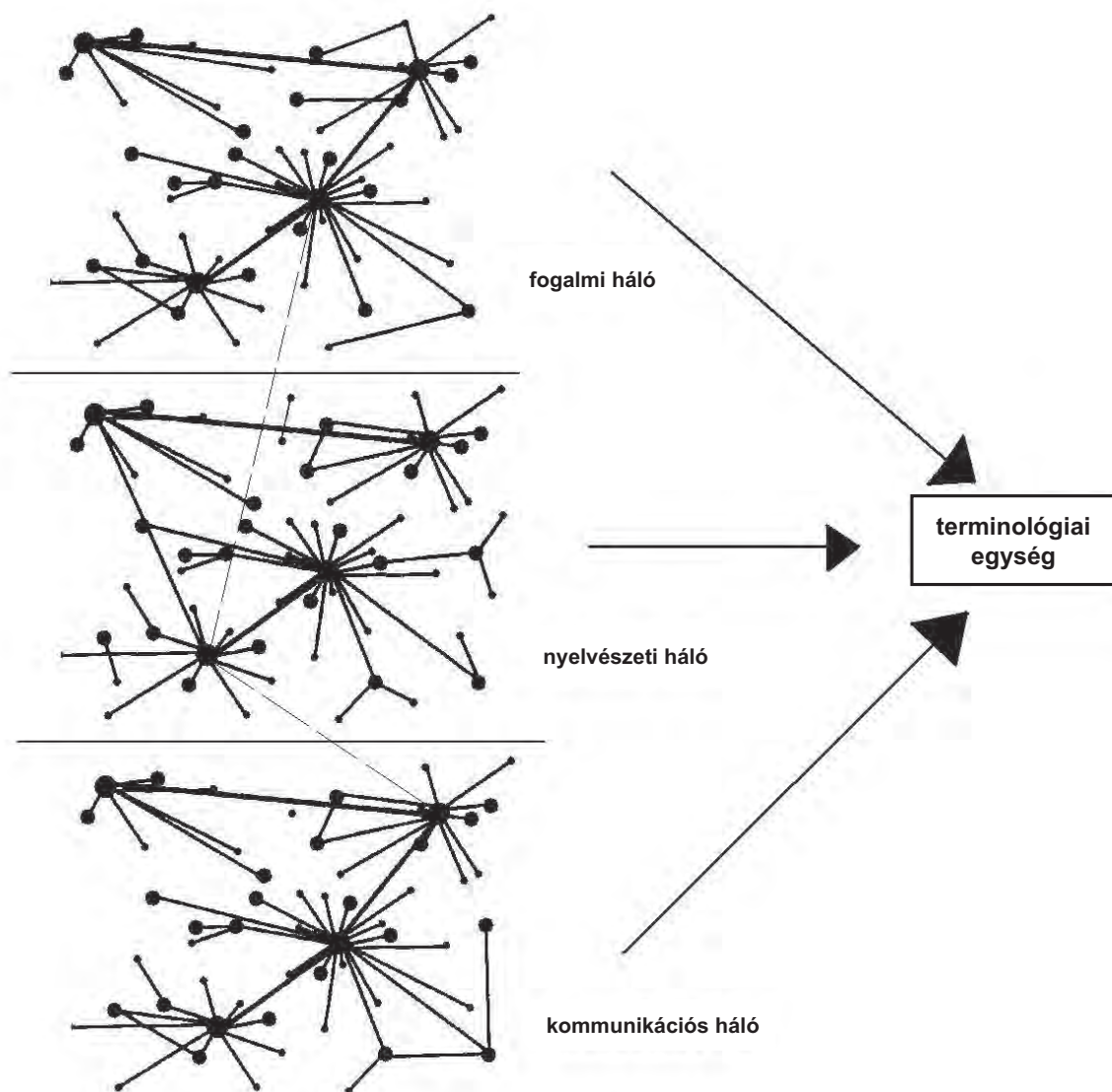
A kvantitatív nyelvészeti kutatások során más szerzők által publikált numerikus adatokon végzett számításaink azt igazolták, hogy a különböző céllal és módszerekkel előállított empirikus adatok alapján megfogalmazott egyedi törvényszerűségek egységesen értelmezhetőek a hálózatokra általános érvényű hatványtörvénnyel. Többek között bebizonyítottuk, hogy a Zipf-törvény eredeti megfogalmazása a hatványtörvény speciális esete, és nemcsak egy adott szövegtörzshöz, hanem más típusú, például a szavak jelentésszám, szófaj szerinti eloszlását is leírja (Fóris 2007b). E vizsgálataink során hipotézisünk igazolást nyert, a régi

adatok új módon értelmezhetők, a skálafüggetlen hálómoddell a nyelvhasználat több, akár egymástól távoli folyamatának közös leírására alkalmas.

Rámutattunk arra a lehetőségre, hogy a mentális lexikon működésének vizsgálata során előállított kísérleti eredményeknek a hálómoddell alapján közös értelmezés adható (Fóris 2007a). Például 1) a szókeresés gyors mechanizmusára vonatkozóan kapott eredmények a skálafüggetlen hálók kisvilág jelenségével értelmezhetők a következőképpen. A lexikon elemei a mentális lexikonban skálafüggetlen hálót képeznek, s ebben a rendszerben a kisvilág-jelenség lehetővé teszi a nyelvi megnyilatkozásban a megfelelő elemek elérését és összekapcsolását rövid idő alatt. 2) A szövegek redundanciája vagy a hibásan írt szöveg megértésének kérdései a skálafüggetlen hálók hibátűrő képességével vannak szoros kapcsolatban. A nyelvi háló működése nem sérül, ha kevés számú elem kiesik a nyelvi megnyilatkozásból (betű vagy szó hiánya, cseréje), de a középpontok (vagyis a kulcsszavak) kiesése a működést zavarja (a mentális lexikonról, redundanciáról lásd Bańcerowski 2000, Gósy 2005, Heltai és Gósy 2005, H. Varga 2008).

A nyelv és használatának hálózatszerű működésére korábban kapott eredmények és a skálafüggetlen hálószerkezetet bizonyító újabb adatok alapján hálómoddellt hoztunk létre. A hálómoddellen a csomópontokban helyezkednek el azok az elemek, amelyeket Cabré (2003) három ajtó modelljéhez hasonlóan három komponensből összetett egységnek képzelünk el. Ennek a modellnek megfelelően valamennyi elem nyelvi megnyilatkozásban betöltött szerepét a fogalmi, a nyelvészeti és a kommunikációs rendszerrel való kapcsolata szabja meg. Ezért a modell minden eleme három komponensből összetett – fogalmi (kognitív), nyelvészeti (lingvisztikai) és kommunikációs (pragmatikai) – egységet képez, az egyes komponensek szerepe a nyelvi megnyilatkozás céljától és az optimális információtovábbítást biztosító nyelvi szerkezettől függ (Fóris 2007b). Mivel a terminus három komponensből áll, ezért célszerűnek látszik ezt a tartalmat kifejező megnevezést bevezetni; ezért Cabré munkáiban következetesen a *terminological unit* (terminológiai egység) megnevezést használja. A továbbiakban azokban az esetekben használjuk a *terminológiai egység* megnevezést a magyar szakirodalomban szokásos terminus helyett, amikor hangsúlyozni kívánjuk összetett szerkezetét.

A nyelvi elemek skálafüggetlen hálószerkezetben kapcsolódnak össze. A háló csomópontjai a nyelvi elemek, élei pedig a közöttük levő viszonyok. A hálónak megfelelő modell bonyolult térbeli alakzattal szemléltethető, amelyben alhálók sokasága szövődik össze. Vizsgálataink során a nyelvi folyamatok könnyebb szemléltetésére a nyelvi háló három fő komponensének alhálóit kiemeltük ebből a bonyolult szerkezetből, és síkban kiterítve ábráztuk. Az 1. ábrán egymás alatt látható felül a fogalmi, középen a nyelvészeti, alul pedig a kommunikációs komponensek hálója. Az egyes síkokon a skálafüggetlen hálóban helyezkednek el a nyelvi elemek komponensei. Az alhálók kiterítése és elkülönítése ellenére az egyes síkokon a kisvilág-bejárhatóság nem sérül, és az alhálók közötti kapcsolat változatlanul modellezhető a rajz síkjából kinyúló összekötő szakaszokkal. A terminológiai egység komponensei ezekről az alhálókról származnak. A nyelvi folyamatoknak e modellen való értelmezésére alább térünk ki.

1. ábra
A nyelv skálafüggetlen hálómodellje

4. A fordítás vizsgálata során alkalmazott modellek

A fordítás összetett folyamat, amelyben a forrásnyelv és a célnyelv kódrendszerének az egymásra való leképezése a cél. A valóságban előforduló szövegek fordítása ennél sokkal összetettebb feladatot jelent, ugyanis a nyelvi információk átadása a két nyelv között több szinten történik, és az ezek közötti megfelelő összeegyeztetést is el kell végezni a fordítás közben. Ennek az összetett folyamatnak a kutatása egyrészt a nyelvi kódrendszerek közös és eltérő tulajdonságainak a feltárásához adhat hasznos adatokat, másrészt pedig az emberi gondolkodás természetének finom részleteit mutathatja meg, az eredmények pedig hozzájárulhatnak a két nyelvet beszélő közösség zökkenőmentes kommunikációjának a megvalósításához.

A fordítási folyamat egyes mozzanataihoz, mivel az a fordító agyában játszódik le, nem lehet közvetlenül hozzáférni, ezért a fordítás kutatása egyrészt szükségessé teszi, másrészt pedig kiemelt lehetőséget ad a modellek alkalmazására. A fordítási folyamat legjellemzőbb jegyeinek a vizsgálatára számos modellt készítettek, amelyek részletes leírását és értékelését adja meg Klaudy *Bevezetés a fordítás elméletébe* című munkájában (Klaudy 2004b); a modellek ismertetésénél mi is erre az összegző munkára támaszkodunk. Az eddig ajánlott fordítási modellek a fordítás összetett folyamatának csupán egy-egy aspektusát ragadták meg, így a folyamat többi részét nem tették egyidejűleg tanulmányozhatóvá. Találó Klaudy összefoglaló értékelése: „Vagy úgy képzeltek a fordítás folyamatát, hogy a fordítónak teljesen el kell szakadni a nyelvi jelek szintjétől (denotatív modell), vagy úgy, hogy a nyelvi jelek szintjén is átléphet egyik nyelvből a másikba (transzformációs modell)” (Klaudy 2004b: 82). Ugyanitt Klaudy megállapítja, hogy a valóságban a fordító „egyszerre többféle modell szerint dolgozik, az átlépés szintjét mindig a konkrét fordítói feladat határozza meg” (i.m.). A *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* „Models of Translation” szócikke alapvetően kétféle fordítási modelltypust különít el: az elméleti (fogalmi) modelleket és az analóg modelleket (Hermans 1998). Klaudy (2004b) Komisszarov (1972), Erdei (1979) és Lvovszkaja (1985) rendszerezését ismerteti, majd négyféle modellt mutat be részletesen: a denotatív (szituatív), a transzformációs, a szemantikai és az ekvivalencia szintjeinek modelljeit.

A fordítás kutatói közül többen úgy fogalmazzák meg az egyik nyelvről a másikra történő szövegfordítás kutatásának a feladatát, hogy meg kell határozni, „hogy mi történik a fordító fejében” a fordítás művelete során. Ez a kutatási cél nyilvánvalóan túlvezet a fordítás pusztá nyelvészeti vizsgálatán, hiszen az agyban lejátszódó folyamatoknak a pontos feltárása a kognitív idegtudományok módszereivel és eszközeivel lehetséges. Másrésztől nem tartalmazza a fordításnak azokat az aspektusait, amelyek a fordító fején kívül vannak, mint például a szövegekben rögzített kulturális és más hatásokat. A feladat olyan megfogalmazása azonban, hogy a forrásnyelvi szöveg milyen kognitív, nyelvészeti és pragmatikai lépések során „alakul át” fordítás közben míg megjelenik a célnyelvi szöveg, közelebb áll a komplex fordítási folyamat természetéhez. Ilyen értelmű szemléletre utal Klaudy megfogalmazása: „a fordítói tevékenység modellálása egyben a szövegértés (a nyelvi formától a gondolat felé vezető út) és a szövegalkotás (a gondolattól a nyelvi formához vezető út) modellje is lenne” (Klaudy 2004b: 71).

Általánosan elfogadhatónak tekintik az olyan modellt, amely szerint a fordítás két szakaszra bontva történik. A folyamat két fő része a forrásnyelvi szöveg analízise és a célnyelvi szöveg szintézise. Egyes elképzelések szerint a két szakasz közé közbeékelődik egy átváltási szakasz, amelyben a két fő rész közötti egyeztetés folyik – ezzel egy úgynevezett „köztes fordításnyelv” jön létre (lásd Klaudy 1987, 2004a). Mások véleménye szerint ez a három szakasz nem különülhet el, az egyes szakaszokban lezajló folyamatok kölcsönös egymásra hatással zajlanak le. Például ahhoz, hogy a gépi fordítás megvalósulhasson, nemcsak az egyes nyelveket kellene pontosan leírni a gépek számára, hanem a fordítási művelet megannyi részalgoritmusát is (lásd Papp 2006/1965a). A jelenlegi

legmegbízhatóbb fordítóprogramok is kis hatásfokkal dolgoznak, de szűkített keretrendszerben sikerrel működtethetőek bizonyos – korlátozott számú változóval működő – gépi programok. A szabályalapú fordítórendszerek az analízis részben felbontják a szöveget, és meghatározzák az egyes részek szerepét a forrásnyelvi szövegben, a szintézis részben a kapott adatokból összerakják a célnyelvi szöveget. Prószéky már egy olyan, a gépi fordításban sikeresen alkalmazható új módszert ír le, amely képes angol nyelvű mondatok magyar nyelvre fordítására úgy, hogy a morfoszintaktikai lépések és az elemzés egyszerre történik: a morfológiai elemző program a szimbólumok morfoszintaktikai jellemzőit határozza meg, egy szintaktikai elemző pedig az analízis során a fordítandó mondat ágrajzát készíti el. Ez a program minden lépésben elemez, és minden elemzési lépésben generál (Prószéky 2005).

A **denotatív fordítási modellek** alapelve az, hogy mivel a különböző nyelveket beszélő közösségek egyazon valóságban élnek, a nyelvek közötti különbség valójában a közösen észlelt denotátumok jelölésére bevezetett nyelvi jelekben jelenik meg, a nyelvek közötti eltérés ezekből adódik. E szerint a modell szerint a fordítás során a fordító a forrásnyelv jeleit visszavezeti a denotátumokhoz, az azok közötti viszonyokhoz, majd a denotátumoktól kiindulva a célnyelv eszközeivel jeleníti meg ugyanazokat a denotátumokat és viszonyokat a célnyelvi szövegben. Ez a modell egyfajta fogalmi, onomasziológiai szemléletből közelíti meg a fordítás folyamatát, és különösen a szakszövegek fordításánál lehet nagyon hasznos. Ebben a modellben azonban nem történik meg a nyelvek viszonyának közvetlen összevetése, a két nyelvi rendszer struktúrájának kölcsönös viszonyától függetlenül történik a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek alkotása az egyes nyelvek eszközeivel. Ebből következően több tapasztalati tény értelmezésére ez a modell nem ad lehetőséget, például arra, amikor az egyik nyelven több módon lehet kifejezni egy valóságos helyzet leírását, mint a másikon, vagy arra, amikor valamely denotátumnak nyelvenként eltérő metaforikus nyelvi jelölői vannak, és a denotátumtól független fordítási eljárást kell alkalmazni. Ez a modell nem teszi lehetővé a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg kapcsolatainak vizsgálatát, átlépi azt. Egy ilyen modell nem egy forrásnyelvi szöveg célnyelvi szöveggé való átalakítását írja le, hanem azt a szövegalkotási esetet, amikor egy, két nyelvet ki-tűnően beszélő szakember mindkét nyelven, különösebb nyelvi megfontolások igénybevétele nélkül jeleníti meg ugyanazt a denotátumot (párhuzamos nyelvhasználat esete). Valóban, a jó fordító is szaktárgyi és nyelvi ismeretei alapján készíti el a célnyelvi szöveget, és a denotátumra vonatkozó szaktárgyi ismeretek elengedhetetlen fontosságúak a célnyelvi szöveg elkészítéséhez. Azonban a két nyelvrendszer közötti viszonyítás akkor is megtörténik, ha azt nem „tudatosan”, hanem a két nyelv magas szintű birtoklása következtében, automatikusan, a fordító magas szintű fordítói kompetenciája miatt játszódik le.

A **transzformációs fordítási modellek** lényegében az előzővel teljesen ellentétes szemlélettel próbálják a fordítási folyamatot leírni. Ezek a modellek úgy fogják fel a fordítás lényeges elemeit, hogy a forrásnyelvi szöveg többszörös nyelvi eszközökkel történő transzformációja során áll elő a célnyelvi szöveg. Az egyes transzformációs modellek között az jelenti a különbséget, hogy hány átalakítási lépést tételeznek fel, és azok melyik nyelvű szövegben, milyen

sorrendben mennek végbe. Ezek a modellek több lépcsősek, és – hol az egyik, hol a másik nyelv eszközeivel történő transzformációs lépésekkel – elválasztják a forrásnyelvi és célnyelvi szöveget egymástól. Másrészről viszont nem adnak számot sem a szövegekhez nyelvenként kötődő fogalmi, sem a kommunikatív kapcsolatokról.

A **szemantikai fordítási modell** azon a feltételezésen alapul, hogy a fordítás során az egyik nyelvről a másikra való áttérés nem elemi lexikai egységekre és grammatikai struktúrákra, hanem szemantikai egységekre, elemi jelentésekre való felbontással, úgynevezett *szemantikai mélystruktúrán* keresztül történik. Az elemi jelentések rendszert, szemantikai mélystruktúrát képeznek a szövegben, a fordítás ezeknek a szemantikai egységeknek a segítségével történik. E modell részleteinek kidolgozása közben vezették be a *szemantikai függvény* fogalmát, amely hasznos eszköz a szöveg jelentéselemekre való bontásában. Minden nyelvben vannak a lexikai elemeknek olyan csoportjai, amelyek a nyelvhasználat során meghatározott viszonyban állnak egymással, és állandó jelentéssel fordulnak elő. Ezeket a meghatározott és állandó viszonyokat, kapcsolatokat nevezik *szemantikai függvénynek*. Ilyen függvényszerű összerendelés van például az *álomba merül*, vagy az *elered az eső* szókapcsolatokban, a szinonimák vagy az ellentétes jelentésű szavak között. A szemantikai függvények nyelvenként sok vonatkozásban eltérőek egymástól, ami azt jelenti, hogy azonos lexikai csoportokat az egyik nyelvben más módon kapcsolnak össze, mint a másokban. Ezért a szemantikai függvények a fordítási folyamat meghatározó tényezői. Ismert szemantikai modell Melcsuk és Zsolkovszkij szöveg–értelem–szöveg modellje (lásd Melcsuk 2001).

A szemantikai fordítási modell, kiegészítve a szemantikai függvénnyel, a fordítási folyamat sok részletét leírja, azonban a szövegekben megjelenő pragmatikai kapcsolatokat nem tudja nyomon követni.

Az **ekvivalencia szintjeinek modelljét** Komisszarov (1972) dolgozta ki részletesen. A modell szerint a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg között az átlépés öt szinten történik meg (nyelvi jelek, megnyilatkozás, közlemény, szituáció, kommunikációs cél szintjei); a szöveg létrehozása a különböző szintek közötti választás eredménye. A szintek bejárásának sorrendjét, alá- és fölérendeltségi viszonyát, a forrásnyelvi és célnyelvi lépések viszonyát a modell nem tárgyalja, ezek megítélése a különböző kutatók részéről eltérő.

A röviden bemutatott modellek egyike sem alkalmas arra, hogy lehetővé tegye a fordítás összetett folyamatának együttes vizsgálatát. A fordítás valóságos folyamatának leírására egyszerre többféle modellt kell alkalmazni, ha a munka minden részletet le akarjuk írni. Az egyes modellek általában a komplex munkafolyamat különböző fázisait írják le.

5. A fordítás skálafüggetlen hálómodellje

A skálafüggetlen hálómodell és a skálafüggetlen hálók megismert törvényszerűségei alapján feltételezzük, hogy e modell nemcsak egyetlen nyelvre, hanem általában a nyelvekre és így a fordítás folyamatának leírására is alkalmas.

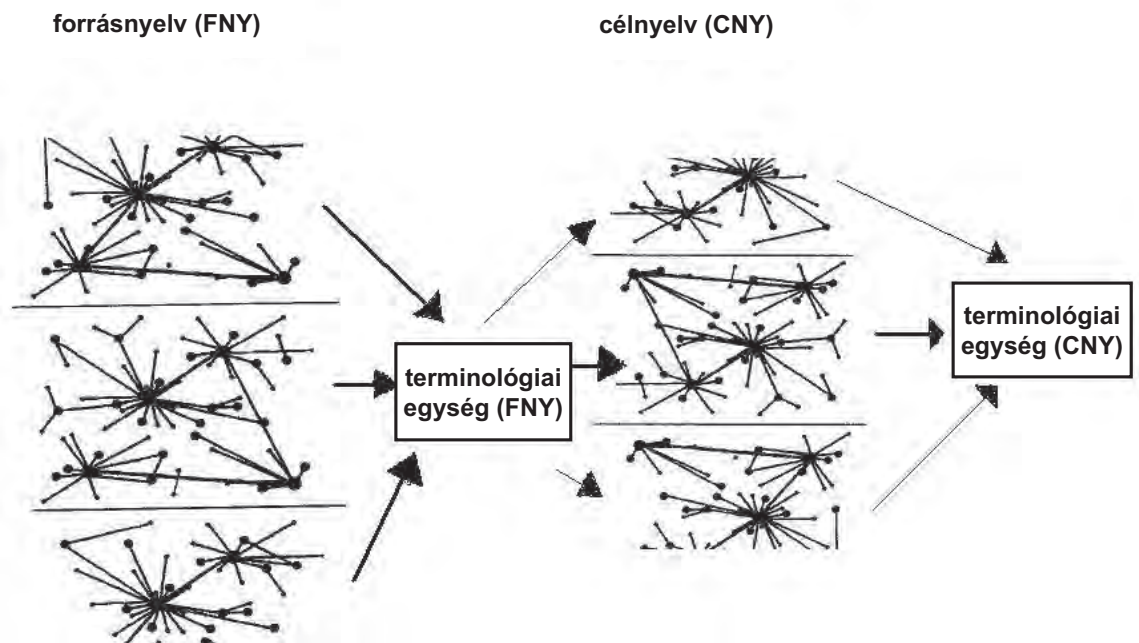
Az ismertetett fordítási modellek alapján a fordítás algoritmusa a következőképpen fogalmazható meg. Két természetes nyelv között történő fordítás a szövegnek a két nyelvi rendszer közötti transzformációjával valósul meg. A transzformációs művelet során a forrásnyelvi szöveg bizonyos kiválasztott egységeinek a célnyelvi megfeleltetése történik. A modellek mindegyike a fordítás során szerepet játszó egységek más-más, szűkebb csoportját tartalmazza, valamint a lehetséges transzformációs módok számát is korlátozza. Például egyik modell sem tartalmaz pragmatikai elemeket.

Vizsgálataink az mutatják, hogy a transzformáció a forrásnyelvi terminológiai háló három összetevője (kognitív, nyelvészeti és kommunikációs) és a célnyelvi terminológiai háló hasonló szintjei között történik, ennek a folyamatnak a részletei pedig jól modellezhetők a skálafüggetlen hálókkal (Fóris 2008b).

A fordítás sokrétű folyamatát leíró skálafüggetlen hálómodell bevezetését két lépésben végezzük. Először leírjuk és részletesen analizáljuk a forrásnyelv terminusainak a célnyelv terminusaival való megfeleltetési folyamatát, amely a két nyelv terminológiai alhálóinak rendszerén történik, majd létrehozuk a fordítás komplex modelljét, melyet *a fordítás skálafüggetlen hálómodelljének* nevezünk.

5.1 A terminológiai egység fordításának skálafüggetlen modellje

A fordítási folyamat hálómodelljének felépítéséhez a nyelv hálómodelljéből indulunk ki, amelynek lényeges elemeit a 3. fejezetben ismertettük. A szövegek fordításában jelentős részt képez a terminusok fordítása, ezért először a komp-

2. ábra

A terminológiai egység fordításának skálafüggetlen modellje

lex modellnek a terminológiai egységek fordítását modellező részét mutatjuk be, majd rámutatunk a szövegfordítás modellezési lehetőségére is.

A 2. ábra jobb és baloldali része a forrásnyelv és a célnyelv terminusainak hálózatát mutatja, amelyeket az 1. ábrával kapcsolatban elmondottak szerint fogalmi, nyelvészeti és kommunikációs alhálókra bontottunk. A terminusok fordítása ezeken a hálózatokon történik. A forrásnyelvi szöveggel ekvivalens célnyelvi szövegnek tartalmaznia kell a forrásnyelv terminológiai egységeinek mind a három komponensét, azonban a két nyelv eltérő rendszerében a komponensek közötti viszony (kapcsolat) nem lesz azonos. A forrásnyelv terminológiai egységeinek fogalmi–nyelvészeti–kommunikatív komponensei módosult formában jelennek meg a célnyelv hálósíkjaiban. Az egyes hálómetszetek között rajzolt vastag vonalak azokat az összegzett kapcsolatokat jelölik, amelyek segítségével a két természetes nyelv között a fordítandó szövegben lévő terminológiai egységekre vonatkozó információ átvihető a célnyelv hálójára. Az információk átvitele során alakulnak ki a célnyelvi hálók síkjain a fordított szöveg különböző komponensei. Ekvivalens fordított szöveg akkor állítható elő, ha megtörténik az egyeztetés a két nyelv megfelelő hálósíkjai között, és ennek során a célnyelv terminológiai egységeinek megfelelő módon alakulnak ki a fogalmi–nyelvészeti–kommunikációs komponenseik.

A fordítás hálómmodelljének két lényeges elemét a forrásnyelv és a célnyelv terminológiai hálói képezik (2. ábra). A *terminológiai egység* fordításának folyamata a következőképpen modellezhető. Adott a forrásnyelvi terminológiai egység, amelyet három adott értékű komponens határoz meg. A fordítónak meg kell határozni a célnyelvi terminológiai egység megfelelő három komponensét. A feladat megoldása során párhuzamosan felhasználja a forrásnyelv és a célnyelv terminusainak skálafüggetlen hálórendszerét, amelyekben a kisvilág-jelenség lehetővé teszi a fordítás műveletéhez szükséges elemek gyors elérését. A valóságban a fordítás összetett időbeli folyamatában a forrásnyelvi szöveg analízise, a célnyelvi szöveg szintézise, valamint a két folyamat közötti egyeztetés a hat alhálósíkon a szükségleteknek megfelelően váltakozva folyik. A gyors váltást a skálafüggetlen hálók speciális szerkezete teszi lehetővé, amelyben bármely két elem között néhány lépésben, rövid idő alatt kapcsolat alakítható ki. A hálózatok egymásba ágyazottsága következtében az alhálók közötti kisvilág természetű átjárási lehetőség biztosítja a fogalmi, nyelvészeti és kommunikációs egyeztetés szükség szerinti szabad váltogatását. Az időben zajló folyamatok eseményei is skálafüggetlen hálózatot képeznek, így a fordítás egyes lépései is.

Az a tény, hogy a modell a terminológiai egységet a három komponens segítségével adja meg, a fentebb ismertetett modellek alkalmazhatóságával kapcsolatban megfogalmazott hiányosságok kiküszöbölését biztosítja. A denotatív modell a forrásnyelvi és célnyelvi terminológiai egységeknek csupán a fogalmi komponensére korlátozza a fordítás folyamatát. A transzformációs modellek ugyanezt a nyelvészeti komponensre vonatkoztatva tették. A szemantikai modellek lényeges vonása a jelentések elemi jelentésegységekre való bontása, szegmentálása. Az információ kódolása és dekódolása során a szemantikai szegmentumok létrehozása nemcsak a lexikai határok kijelölését jelenti, hanem a fogalmi, pragmatikai viszonyok megadását is. A hálók komplex szerkezete, a

kisvilág átjárhatóság biztosítja a szegmentumok gyors kialakítását, annak folyamatos korrekcióját, a kapcsolódás viszonyainak a megállapítását. A szegmentált egységek környezetükkel való kapcsolódása, pragmatikai stb. szerepe nyelvenként változik, és egy nyelven belül is eltérő lehet tárgykörönként, a kommunikáció célja szerint. Ezért a fordítás során a szegmentumok kapcsolatainak megállapítása további mérlegelést kíván. Két nyelv szemantikai szegmentumai esetenként nem fedik le egymást.

A skálafüggetlen hálómoddellen a terminológiai egység fogalmi, nyelvészeti és pragmatikai vonatkozásai a terminológiai egység megfelelő komponenseiben vannak jelen, és egy-egy adott megnyilatkozás esetében a konkrét szituációnak megfelelően szabadon érvényre juttatható bármelyik. A fordítás során a kommunikációs célnak megfelelően lehet a forrásnyelvi terminológiai egységek komponenseihez való viszonyítás alapján a megfelelő célnyelvi komponenseket megadni, azaz a célnyelvi terminológiai egységet előállítani.

A fordítás olyan összetett folyamat, amelyben a nyelvi elemek értéke, szerepe megnyilatkozásról megnyilatkozásra változik, ezért a fordító a két nyelv komplex hálóján a konkrét esetnek megfelelően végzi a megfelelő komponensek megválasztását. A fordítás skálafüggetlen hálómoddelle nem bontja fel és nem választja szét a megfeleltetés egyes fázisait, nem lokalizálja sem nyelvekre, sem a folyamat menetében adott szakaszokra, hanem a megnyilatkozás természetének, a fordító egyéni adottságának függvényében a skálafüggetlen hálók által biztosított lehetőségeken keresztül teszi megvalósíthatóvá a célnyelvi terminológiai egység komponenseinek a megadását.

Lényeges a fordításban szerepet játszó hat alháló skálafüggetlen szerkezete, amelyeken a kisvilág-bejárhatóság lehetővé teszi a viszonyítások oda-vissza gyors (és akár többszöri) elvégzését, a megfelelő elem kiválasztását és beillesztését. Az alhálók egymásba építettsége biztosítja a különböző síkok közötti nagyon rövid idő alatti átmenetet, vagyis a fogalmi, nyelvészeti és kommunikációs egyeztetés gyors váltogatását. Ez a nyelvek közötti és az egy nyelv alhálói közötti dinamikus, nagy sebességgel mozgó egyeztetési folyamat játszódik le a fordítás és tolmácsolás közben. E folyamat tipikus esetét látjuk abban, amikor két komponens egyeztetése gyorsan megtörténik, de a harmadikban elakadás történik. Például, amikor tisztázott a fordítandó fogalmi viszony, a nyelvi szerkezetek megfeleltethetősége, de nem ismert a kommunikációs célnak megfelelő megjelenítés. Ha a fordítás során a fordító mentális lexikonjának hálósíkján nem oldható meg a feladat, akkor a keresés átkerül a szótárak, interneten található szövegek vagy szövegkorpuszok információs hálózatára. Kimutatható, hogy ezekben az adatbázisokban is skálafüggetlen módon helyezkednek el az adatok (Fóris 2008c). A fordító a létező adatbázisok autentikus szövegében keresi a szokásos használatot, a célnyelvnek megfelelő szöveghelyet.

A hálómoddell szerint tehát a terminológiai egység fordításának egyes lépései nem minden folyamatra állandó algoritmus szerint történnek, hanem a fordító adottságai, a forrásnyelvi és célnyelvi terminológiai egységek tulajdonságai-
ból adódó viszonyok következtében előállott konkrét szituációnak megfelelően mennek végbe. A fordító a forrásnyelv és a célnyelv terminológiai alhálóin a kisvilág lehetőség szerint igazodik el, és keresi meg a célnak optimálisan megfelelő

elemeket. A különböző síkokon lehetséges gyors és szabad „mozgás” a művelet során a különböző komponensek folyamatos egyeztetését teszi lehetővé.

Az általunk javasolt fordítási hálómódel specális esetekben magába foglalja a fentebb röviden bemutatott, korábban bevezetett fordítási modelleket. A denotatív modell a komplex hálómódelnek csak a fogalmi alhálóját használja fel a folyamat leírására, csak a terminológiai egység fogalmi komponensének forrásnyelvi és célnyelvi egyeztetése történik meg. A transzformációs modell, hasonló módon, a komplex hálónak csak a nyelvészeti hálón keresztül való megfeleltetésének esete. Az általunk ajánlott modell a szemantikai modellhez áll a legközelebb. A skálafüggetlen hálómódelben a szemantikai szegmentálás kisvilág-rendszerű folyamatos analízis/szintézis lépései szabadon valósulnak meg. Az általunk javasolt modell a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek analízis és szintetizációs folyamatának értelmezésére azzal ad új lehetőséget, hogy a skálafüggetlen hálók kisvilág-folyamatokat lehetővé tevő szerkezetéhez kapcsolja azokat. Ebben a modellstruktúrában – ugyanúgy, mint a valóságban – lehetőség van az alhálósíkokon belül és az alhálók között is a folyamatos és gyors átmenetre.

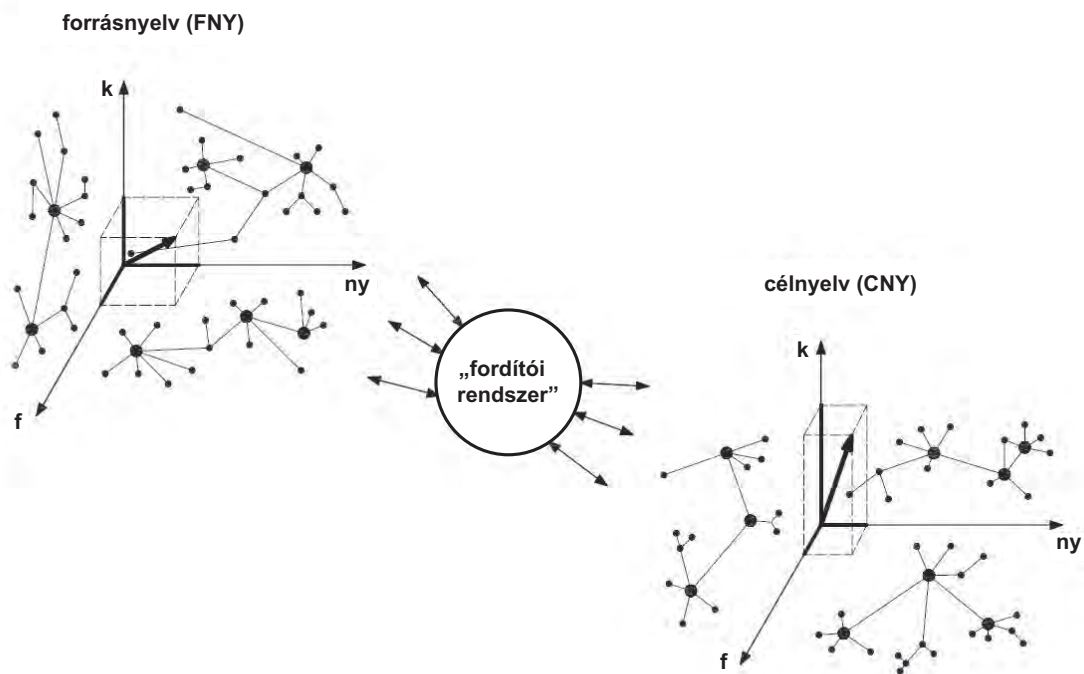
Általában a fordítás egy-egy adott pontján csak valamelyik jellemző (fogalmi, nyelvészeti, kommunikatív) szerinti megfeleltetés kíván nagyobb figyelmet, a másik két összetevő egyszerűbben megválasztható. Ilyen esetekben az analízis és szintézis folyamata a két nyelv megfelelő alhálójának (például a fogalmi) kisvilág-rendszerén egymással párhuzamosan futó folyamatban játszódik le.

5.2 A fordítás skálafüggetlen hálómódelje

A modell a terminusfordítás specális esetéről egyszerűen kiterjeszthető szövegek fordítására is. Mivel a szövegek fordításánál is elsősorban a fogalmi, nyelvészeti és kommunikációs megfeleltetést kell megoldani, ugyancsak három síkon célszerű elhelyezni a szöveget alkotó nyelvi elemek komponenseit. A modell annyival bővül, hogy a hálón nemcsak terminusokat, hanem más nyelvi elemeket is fel kell tüntetni. A terminológiai háló alhálóinak síkjait modellünkben azonban nem párhuzamosan egymás alatt, hanem egymásra merőlegesen helyeztük el, egy háromdimenziós koordináta-rendszerben.

A 3. ábra bal oldalán a forrásnyelv terminológiai hálójának három metszete látható, amelyen vízszintesen a fogalmi, a rajz szerint szemben függőlegesen a nyelvészeti, mindkettőre merőlegesen, oldalsó helyzetben pedig a kommunikációs komponensek hálója látható. A három sík metsző vonalai egy háromdimenziós koordináta-rendszer tengelyeit alkotják. A 3. ábra jobb oldalán a cél nyelv hasonlóképpen három, egymásra merőlegesen elhelyezett alhálóra bontott hálója látható. A skálafüggetlen hálózatok tulajdonságainak ismertetése során kiemeltük, hogy a világ entitásainak hálózatai hatalmas rendszerré kapcsolódnak össze. Például a világ gazdaságának termelő, pénzügyi, energetikai, piaci stb. hálózatai egymásba kapcsolódva, egymást befolyásolva működnek. Hasonló módon kapcsolódik egymáshoz a fordítás folyamatában a cél nyelv és a forrásnyelv hálózata, valamint a fordító elméjében meglévő összetett rendszer.

A modell három rendszerből tevődik össze: ezek a forrásnyelv és a cél nyelv skálafüggetlen komplex hálói, valamint a „fordítói rendszer”. A „fordítói

3. ábra

A fordítás skálafüggetlen hálómódelje

rendszer” a fordítás központi része, amelyben hálózatként a fordító elméje (mentális hálózata) működik, gépi fordítás során pedig az összekapcsolt szoftverek és adatbázisok képeznek hálózatot. A modell a „fordítói rendszeren” keresztül további hálózatokkal bővíthető, a forrásmunkák, adatbázisok, szótárak hálózataival, amelyekben az egyes szótárak, ontológiák önmagukban is hálózatot valósítanak meg, szerkezetük hálózatot formál. A modell fő részeinek dinamikusan összekapcsolt rendszerén játszódik le a fordítás komplex folyamata.

A szövegfordításban azonban több esetben az általunk kiemelt fő jellemzők (három fő komponens) mellett további jellemzők is fontos szerepet játszanak, például a stilisztikai jegyek, ritmikai jellemzők megfeleltetését is el kell végezni. Ilyen esetekben a 3. ábrán felrajzolt modell újabb síkkal, síkokkal bővíthető, azaz nem három, hanem annál több – akár n – dimenziós térben lehet ábrázolni a rendszert.

Megítélésünk szerint a fordítás skálafüggetlen hálómódelje további célszerű finomítások után alkalmassá tehető a fordítási folyamat több részletének egyetlen modellen való leírására, a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg kapcsolatainak, a fogalmi, nyelvészeti, pragmatikai rendszerek összefüggéseinek a tanulmányozására.

A fordítási hálómódel jellemző tulajdonságait és előnyeit a következőkben lehet összefoglalni:

- A modellen együtt vizsgálhatóak a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg fogalmi, nyelvészeti és kommunikációs-pragmatikai kapcsolatai.

– A modell dinamikus alkalmazása nem kívánja meg a fordítási folyamat során használt algoritmus-lépések sorrendjének szigorú betartását, a fordítás objektív viszonyaihoz igazodva a műveleti lépések sorrendje ahhoz igazítható, ahogy azokat a fordító a valóságban is szabadon megválaszthatja.

– A fordítás skálafüggetlen hálómódeljének nevezett 3. ábrán vázolt modell a nyelv hálómódeljének két nyelv viszonyában a fordítási folyamat leírására való alkalmazását jelenti.

– A szövegértés folyamatának modellezése történik meg a fordítás folyamatában a 3. ábrán feltüntetett forrásnyelvi hálón, amikor a szöveget halló, vagy olvasó *vevő* a nyelvi elemek komponenseiről dekódolja az információt. A szövegalkotás a szövegértéssel szemben fordított irányban játszódó folyamat, a kommunikációs cél ismeretében a célnyelvi alhálókon elérhető komponensekből elő kell állítani az információs célnak megfelelő terminust, nyelvi jelet, megnyilatkozást. Az eredeti szövegalkotás és a fordítás során történő szövegalkotás mechanizmusában sok hasonlóság mutatható ki (részletesen lásd Károly 2007: 34–54, Károly 2008). Megkülönböztető jegyeket az ad, hogy a közlendő információhoz való hozzájutás módja más. Fordításnál a célnyelvi szöveg alkotásának információforrása a forrásnyelvi szöveg, eredeti szövegalkotásnál például a tapasztalat (a világi dolgok ismerete). A fordításnál a létrehozandó célnyelvi szöveg alkotásának szabadságát korlátozza a forrásnyelvi szöveg természete, eredeti szövegalkotás szabadon végezhető. A szövegértés és szövegalkotás folyamata akár a forrásnyelvi, akár a célnyelvi skálafüggetlen hálómódel három alháló síkjainak rendszerén modellezhető.

5. Az eredmények összefoglalása

A fordítás sokrétű, összetett feladat megoldását jelenti. Mindenekelőtt a forrásnyelv és célnyelv fogalmi, nyelvészeti és kommunikációs-pragmatikai rendszerét kell a fordítás során párhuzamba állítani. Ennek az összetett folyamatnak a leírására, a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek ekvivalenciáját biztosító faktorok feltárására szükség van olyan fordításmodell kidolgozására, amely lehetővé teszi a különböző folyamatok elválasztását egymástól, vagy esetenként szabadon választható csoportjainak a közös komplex vizsgálatát.

A nyelvi folyamatok modellezésének és a modellezés általános kérdéseinek tanulmányozása során arra a megállapításra jutottunk, hogy az utóbbi évtizedekben kidolgozott, a kutatási és gyakorlati feladatok során széles körben alkalmazást is nyert skálafüggetlen hálómódel a fordítás összetett folyamatának modellezésére is jó lehetőséget nyújt.

A skálafüggetlen hálószerkezet lehetővé teszi a fordítási folyamat dinamikájának vizsgálatát és a kapcsolódó fogalmi, nyelvészeti és kommunikációs hálózatokon lejátszódó folyamatok összekapcsolt egyidejű, vagy ha szükséges, térben és időben elválasztott tanulmányozását.

E tanulmányban a skálafüggetlen hálómódel főbb tulajdonságait ismertettük, valamint bemutattuk a fordítás modellezésének lehetőségét. A fordítás általános érvényű skálafüggetlen hálómódeljének kidolgozásához további

kutatások szükségesek, amelyek során konkrét kutatási feladatok vagy gyakorlati munkák során felvetődő kérdések megoldásához szükséges finomításokat lehet végezni, és a javasolt modell alkalmazási területét lehet kimutatni.

Az általunk javasolt fordítási modell jól leírja Klaudynak a fordítási folyamat mechanizmusáról írt véleményét: „A valóságban ugyanis a fordító mindig szeretne a legrövidebb úton, a nyelvi jelek szintjén átjutni a forrásnyelvből a célnyelvbe, és csak akkor választja a hosszabb utat, ha az egyenes út lehetetlen. Vagyis munkája során egyszerre többféle modell szerint dolgozik, az átlépés szintjét mindig a konkrét fordítói feladat határozza meg” (Klaudy 2004b: 82).

Irodalom

- Bañcerowski J. 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet Lengyel Filológiai Tanszék.
- Barabási A.-L. 2003. *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Budapest: Magyar Könyvklub.
- Barabási A.-L. 2006. A hálózatok tudománya: a társadalomtól a webig. *Magyar Tudomány* 2006. 11. szám, 1298–1308.
- Cabré Castellví, M. T. 2003. Theories of terminology. Their description, prescription and explanation. *Terminology* 9, (2), 163–200. (magyarul: Cabré Castellví, M. Teresa 2008. A terminológia elméletei. Leírás (deskripció), előírás (preskripció) és magyarázat. *Magyar Terminológia* 1. évf. 1. szám, 12–42.)
- Csermely P. 2005. *A rejtett hálózatok ereje*. Budapest: Vince Kiadó.
- Csermely P., Sőti Gy. 2006. Az öregedéstről – a hálózatok szemszögéből. *Magyar Tudomány* 11. szám, 1309–1311.
- Derényi I., Farkas I., Palla G., Vicsek T. 2006. Csoportosulások szociológiai, technológiai és biológiai hálózatokban. *Magyar Tudomány* 2006. 11. szám, 1319–1324.
- Erdei Gy. 1979. *Fordításelmélet – Fordításoktatás*. Budapest: TIT.
- Fóris Á. 2007a. A skálafüggetlen hálók nyelvészeti vonatkozásai. *Alkalmazott Nyelvtudomány* VII. évf. 1–2. szám, 105–124.
- Fóris Á. 2007b. Terminology and the Theory of Scale-free Networks. In: Fóris, Á., Pusztay, J. (eds) 2007. *Current Trends in Terminology*. Proceedings of the International Conference on Terminology. Szombathely, Hungary, 9th–10th of November, 2007. – *Terminologia et Corpora* 4. Szombathely: BDF. In press.
- Fóris Á. 2008a. *Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fóris Á. 2008b. *Terminological Units in Scale-free Language Networks*. Elhangzott: XVIII. FIT World Congress. Proceedings. Shanghai, China 4–7.8.2008.
- Fóris Á. 2008c. Scale-free Networks in Dictionaries. In: Bernal, E., DeCesaris, J. (eds.) *Proceedings of the XIII. EURALEX International Congress (Barcelona, 15–19 July 2008)*. (Série Activitats, 20) Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada, Universitat Pompeu Fabra, 1499–1504.
- Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Heltai P., Gósy M. 2005. A terpeszkedő szerkezetek hatása a feldolgozásra. *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 4. szám, 473–487.
- Hermans, T. 1998. Models of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London/New York: Routledge, 154–157.

- H. Varga M. 2008. Redundáns jelenségek a magyar grammatikában. *Magyar Nyelvőr* 132. évf. 3. szám, 354–366.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K. 2008. *Translation as Text (Re)Production*. Elhangzott: XVIII. FIT World Congress. Proceedings. Shanghai, China 4–7.8.2008.
- Kertész J. 2006. Súlyozott hálózatok: A tőzsdétől a mobiltelefonjáig. *Magyar Tudomány* 11. 1312–1318.
- Klaudy K. 1987. *Fordítás és aktuális tagolás*. (Nyelvtudományi Értekezések 123.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 2004a. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 128 évf. 4. szám, 389–407.
- Klaudy K. 2004b. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Komisszarov, V. N. 1972. Lingvisztyicseszkiye modelli processza perevoda. *Tyetragyí perevodcsika* 9. 3–14. (Magyarul: *A fordítás folyamatának nyelvészeti modelljei*. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) 1986. *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Budapest: Tankönyvkiadó. 146–159.)
- Kozma L., Koltai D., Fóris Á. 2007a. A hálóelmélet és a felnőttképzés I. *Erdélyi Pszichológiai Szemle* VIII. évf. 3. szám, 233–250.
- Kozma L., Koltai D., Fóris Á. 2007b. A hálóelmélet és a felnőttképzés II. *Erdélyi Pszichológiai Szemle* VIII. évf. 4. szám, 321–335.
- Lvovszkaja, Z. D. 1985. *Tyeoretyicseszkiye problemi perevoda*. Moszkva: Viszsaja skola.
- Melcsuk, I. 2001. *Egy értelem-szöveg nyelvészet felé*. Székfoglaló előadás, Collège de France, 1997. január 10. In: Papp F. (szerk.) *A moszkvai szemantikai iskola*. Budapest: Corvina. 139–187. (Forrás: Igor Mel’čuk (1997): *Vers une linguistique sens-texte*. Leçon inaugurale faite le Vendredi 10 janvier 1997. Collège de France, Chaire Internationale. Paris: Collège de France.)
- Papp F. 2006/1965a. Algoritmus. In: Klaudy K. (szerk.) 2006. *Papp Ferenc olvasókönyv*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 26–34.
- Papp F. 2006/1965b. Modell. In: Klaudy (szerk.), 45–52.
- Prószéky G. 2005. Machine Translation and the Rule-to-rule Hypothesis. In: Károly K., Fóris Á. (eds.) *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klaudy*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 207–218.

A forrásnyelvi beszédszünetek kihasználtsága a szinkrontolmácsolásban szerzett gyakorlat függvényében

Tóth Andrea

E-mail: capri@freemail.hu

Kivonat: Az egynyelvű spontán beszédet pszicholingvisztikai megközelítésből tárgyaló szakirodalom szerint a beszédszünetek fontos szerepet töltenek be mind a beszédpercepcióban, mind pedig a -produkcióban. Míg a beszédletrehozáskor elsősorban az artikulációhoz szükséges levegőmennyiséget biztosítják, valamint a közlés tervezését, majd annak értelmi szegmentálását segítik elő, addig a beszédmegértéskor a mind pontosabb és biztosabb beszédfeldolgozást teszik lehetővé (Gósy 1999). Mivel a tolmácsolás is beszédtevékenység – azzal a különbséggel, hogy két nyelven zajlik – mindazt, amit a pszicholingvisztika a beszédpercepcióról, az emlékezet működéséről és a beszédprodukció folyamatáról megfogalmazott, fel lehet használni arra, hogy közelebb jussunk a tolmács kétnyelvű beszédtevékenységéhez (Klaudy 1997). A szinkrontolmácsolási tevékenység során, amikor a különböző mentális folyamatok egy időben működnek, a forrásnyelvi beszédszünetek kiaknázása kritikus lehet a hatékony működés érdekében. Jelen tanulmány célja, hogy kimutassa, milyen mértékű a forrásnyelvi szünetek kihasználtsága a tolmácsolásban, és hogyan befolyásolja a gyakorlatszerzés ennek hatékonyságát. Szinkrontolmácsoló szövegekben a szóban forgó jelenség kimutatásának egyik módja az, ha megvizsgáljuk, milyen hatással van a szünetek időtartamának változása a vizsgálatban részt vevő tolmácsszervezők beszédtempójára. A tanulmányban ismertetésre kerülő vizsgálat kétcsatornás, digitális korpuszt két angol-magyar irányú szinkrontolmácsolási gyakorlat képezi, amelyek rögzítése között az eltelt idő egy év. A vizsgálat során felállított hipotézisem szerint a forrásnyelvi szünetkihasználás a gyakorlatszerzés következtében nő. Azt feltételeztem, hogy a később rögzített beszédanyagban a forrásnyelvi szünetek hosszabb időtartama több alkalommal idézi elő a célnyelvi beszédtempó gyorsulását.

Kulcsszavak: beszédpercepció, beszédprodukció, szünetek, beszédtempó, gyakorlatszerzés.

1. Bevezetés

A beszédszünetek mind a beszédprodukció, mind pedig a beszédmegértés szempontjából lényegesek. A produkcióban biztosítják 1) az artikulációhoz szükséges levegőmennyiséget, 2) elősegítik a közlés értelmi szegmentálását, 3) szolgálják a nyelvbtlások, hibák feloldását, valamint 4) biztosítják a mentális lexikonból történő keresési idő kitöltését. A percepció során fontos szerepük van 1) az elhangzottak minél pontosabb és biztosabb feldolgozásában, 2) az entrópia csökkentésében. A beszédszünetet definiálhatjuk a beszéd folyamatban előforduló olyan néma vagy jellel kitöltött beszédmaradásnak, amely független a beszédhangok képzésétől (Gósy 2004). Jóllehet a szünetek száma és

időtartama egyén-, illetve szituációfüggő, legrövidebb időtartamának általánosan elfogadott értéke 100 ms vagy annál hosszabb időtartam.

A szünetek egy részét a hallgató nem észleli (legalábbis nem tudatosan dolgozza fel) (Gósy 1999), ami lényeges kérdést vet fel a tolmácsolás kapcsán, hiszen a tolmácsokra nehezedő kettős mentális terhelés miatt a plauzibilitásnak döntő jelentősége lehet.

Jelen tanulmány azzal foglalkozik, hogy szinkrontolmácsolás során milyen mértékű a forrásnyelvi szünetek kihasználtsága, és ennek hatékonysága hogyan változik a gyakorlatszerzés függvényében. Szinkrontolmácsolt szövegekben a szóban forgó jelenség kimutatásának egyik módja az, ha megvizsgáljuk, milyen hatással van a szünetek időtartamának változása a vizsgálatban részt vevő tolmácsolók beszédtempójára.

2. A beszédshünetek típusainak meghatározása

Az 1. táblázat a beszédshünetek típusait foglalja össze, amelyeket két nagy csoportba sorolunk: a *néma shünetek* és a *megakadásjelenségek* csoportjába. A néma shünetek további két alcsoportra oszthatóak: a *kommunikatív* és a *nem kommunikatív* shünetekre.

A forrásnyelvi szöveg utáni néhány másodperces lemaradás (más szóval: *időbeli eltolódás/time lag*) a szinkrontolmácsolás folyamatában szükségszerű,

1. táblázat

A beszédshünetek csoportosítása (Cecot 2001 nyomán)

Beszédshünetek		
Néma shünetek		Megakadások
Kommunikatív shünetek	Nem kommunikatív shünetek	Kitöltött shünetek, zöngétlen zárhangok zárfelpattanását megelőző néma fázisok, ¹ magánhangzó vagy mássalhangzó nyújtások
Időbeli eltolódás (fül-száj ívhossz)	Hezitációs shünetek (nem grammatikai shünetek)	Közbevetett mondatok (javítási szándékot jelző shünetek)
Értelmi szegmენტálás		Közlésmegszakítás: ismétlés, változtatás, újraindítás
Retorikai shünetek (grammatikai és nem grammatikai shünetek)		

¹ Ezek a shünetek a beszédhangok részét képezik. Időtartamuk akár a valós shünetekkel is megegyezhet (Gósy 2004).

azonban értelmezhető egyfajta retorikai eszközként is, amelynek funkciója a hallgatóság figyelemének felkeltése a beszéd megkezdésekor.

Az *értelmi szegmentálást* szolgáló szünetek grammatikai egységek határán fordulnak elő. Ezek egyrészt a beszélő számára biztosítják az artikulációhoz szükséges levegőmennyiséget, másrészt a hallgatót segítik a szöveg szintaktikai struktúrájának megértésében.

A *retorikai* vagy *hatásszünetek* nem tekinthetők megakadásoknak, hiszen konkrét kommunikációs szerepük van a közlésre szánt üzenetben: az utánuk következő szavaknak adnak hangsúlybeli többletet. A retorikai szünetek leginkább szakmai diskurzusban fordulnak elő, míg a hezitációs szünetek és a megakadások elsősorban a spontán beszédben jelennek meg. Ez utóbbiak elemzésén keresztül közelebb juthatunk a beszédprodukción megelőző nyelvi tervezés mikro- és makrofolyamatainak megértéséhez.

3. A beszédtempó meghatározása

Hosszabb közlések esetén tehát szünetek jelennek meg a beszédben, így a *tempó* kifejezés önmagában nem helytálló a beszéd sebességének meghatározásához. Kétféle tempót különböztetünk meg: az artikulációs tempót és a beszédtempót. A beszédtempó „az időegységre eső nyelvi jelek számát jelenti, függetlenül attól, hogy a közlésben van-e szünet vagy más megakadásjelenség” (Gósy 2004).

Az egyes nyelvekre jellemző tempóértékek eltérőek, ráadásul ezek az adatok nehezen összevethetőek. Az alkalmazott mértékegységek ugyanis nem egységesek, illetve az eredmények olykor átlagadatok, olykor pedig határértékek formájában szerepelnek. Szakirodalmi adatok alapján a magyarban a közepes artikulációs tempó értéke az adott beszédhelyzettől függően változhat (Gósy 2004); a magyar köznyelvi átlagos beszédtempó 12,5-13 hang/s, a spontán beszédben tartott szünetek aránya átlagosan (a beszélőtől erősen függően) 20-25%. A brit angolra kapott érték a hatvanas évek elején 4,4-5,9 szótag/s (Goldman-Eisler 1968), azonban későbbi munkák 4,5-8,9 szótag/s-ot adnak meg az átlagos beszédtempó tekintetében (Laver 1994 idézi Gósy 2004).

A beszédtempó függ a beszélő lelkiállapotától, kommunikációs szándékától, az adott szituációtól, valamint az előadás módjától is. „A felolvasás mint beszédprodukción folyamat pl. alapvetően különbözik a spontán beszédétől, mivel az előbbi esetben a leírtak meghangsúlyozása, az utóbbiban pedig a gondolatok nyelvi formába öntése a feladat” (Gósy 2004).

4. A beszédtempó észlelése

Az, hogy egy beszélőt lassú, közepes vagy gyors beszédtempójúnak tartunk, függ az artikulációs tempótól, a szünetek számától, időtartamától, de befolyásolja az átlagos hangerősség, az alaphangmagasság-változás, a szógyakoriság és a szótagszerkezet, illetve az adott beszédhelyzet és az észlelési, megértési feladat is (Gósy 1988, Gocsál 1999).

A különböző nyelvekben végzett kísérletek eredményei azt mutatják, hogy ezek közül leginkább az artikulációs sebesség, a szünetek száma és azok időtartama befolyásolja a tempóérzékelést. A folyamatos beszéd időviszonyainak észlelésében azonban fontos szerepet játszik az adaptálódás ténye is: a hallgató rövidebb-hosszabb idő alatt ráhangolódik az adott beszédtempóra, és ennek megfelelően működött a beszédpercepció mechanizmusát (Gósy 2004).

A tempóérzékelés egyik lényeges kérdése az, hogy vajon rendelkezik-e az emberi beszédpercepció mechanizmus egy olyan univerzális „mérőműszerrel”, amely képes egy elhangzó szöveg sebességének viszonylag objektív megítélésére. Közismert az a pszichoakusztikai benyomás, hogy az anyanyelvi beszédtempóhoz képest az idegen nyelvi mindig gyorsabbnak tűnik. E témával kapcsolatosan elvégzett vizsgálatok rámutattak arra, hogy a tempóérzékelésben nem annyira a lexikai ismereteknek van döntő jelentőségük, ha különböző nyelveket kell összehasonlítani, mint az aktuális beszédtempónak (Gósy 2004).

Továbbá, a tempóérzékelésre hatással vannak a szintaktikai határhelyek, a szótaghangsúly, az intenzitásváltozás vagy az alaphangmagasság változása, a téma ismeretének foka, de maga a téma is (Gósy 2004). Az angol nyelv pl. lényegesen magasabb átlagos hangfekvésű és tágabb hangterjedelmű, mint a magyar nyelv. Az intonáció általánosítását nyilvánvalóan korlátozzák a típuskülönbségek. A végső eső-ereszkedő elv (*go down at the end*) viszont valószínűleg igen általános. Bolinger (1978) ennek két típusát különbözteti meg: 1) magas kezdettől ereszkedés lefelé, 2) gyors esés a végén, amely mondatvégi hangsúllyal párosul. A kezdet lehet alacsony, de lehet viszonylag magas, bár alacsonyabb, mint a vég, ekkor jön létre a „függőhíd”. A mondat közepén történhet ereszkedés, bár ez nem lehet olyan alacsony, mint a végső, másrészt az ereszkedés elmaradhat. Ha a végső ereszkedés-esés elmarad, kiegészítendő kérdéssel van dolgunk. Az angol szóhangsúly szabad, azonban „valamely paraméter pozitív értéke mellett ’negatív’ módon is kifejezésre jut: a nem hangsúlyos szótagok magánhangzóinak minőségi redukciójában” (Kassai 1998: 209). A hangsúlyélményt leghatásosabban az alaphangmagasság emelkedése idézi elő, másodsorban a megnövekedett időtartam, harmadsorban a nagyobb intenzitás (Laver 1994).

4.1. Tempóérzékelés a tolmácsolásban

A gyors beszédtempó kevés szünetet, valamint információ-sűrű forrásnyelvi szöveget eredményez a szinkrontolmácsolás folyamán. Ezzel ellentétben, a lassú beszédtempó elég időt enged az információ feldolgozására, jóllehet „a nagyon lassú mondatok megértését nehezíti, hogy ekkor az asszociációs működésekre több idő jut, s ez elbizonytalaníthatja a beszélőt a döntésében” (Gósy 2004: 226). Így a szónok beszédtempója nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy milyen gyorsaságú legyen a tolmács információfeldolgozása. Más szóval: a szónok beszédtempója meghatározza a forrásnyelvi szöveg nehézségi fokát, miközben a tolmács beszédtempója saját információfeldolgozási indexét mutatja a forrásnyelvi szöveg megértésétől a célnyelvi szöveg közvetítéséig. A tolmácsok működését tehát a kettős mentális terhelésen túl tovább nehezíti az, hogy a beérkező

információkat a szónok által diktált tempóban kell feldolgozniuk (Seleskovitch 1978).

Gile (1995 idézi G. Láng 2005) energia-erőfeszítési modelljében három fázist különböztet meg, amely energiát követel a tolmáctól: 1) a hallgatás és elemzés, 2) a beszélés, valamint 3) a rövid távú memória használatának fázisát. Ez a modell két elgondoláson alapszik. Az egyik elgondolás szerint a tolmácsoláshoz szükséges jelentős mentális energia csak korlátozott mennyiségben áll rendelkezésre, míg a másik azt feltételezi, hogy a tolmácsolás szinte az összes mentális energiát igénybe veszi, ami esetenként kevesebb, mint amennyit a tevékenység megkövetelne (G. Láng 2005).

Feltételezhető, hogy minél gyorsabb a tolmács beszédtempója, annál pontosabb a tolmácsolás. Az információfeldolgozás hatékonysága függ: a beszédmegértési fázisban megtakarított energiától, és ennek az energiának a felhasználásától az átalakítási és a közvetítési szakaszban (Frauenfelder és Schriefers 1997).

5. A beszédszünetek szerepe a tolmácsolásban

Gyakorló tolmácsok és a pszicholingvisztika területén kutatók egyaránt hangsúlyozzák, hogy a tolmácsolás során a szünetkihasználás nagymértékben hozzájárul(hat) annak sikerességéhez. Barik már 1969-ben foglalkozott a szünettartás kérdésével. Azt a feltevést próbálta igazolni, hogy a tolmácsok a forrásnyelvi szünetek idején igyekeznek minél több információt közölni az egyidejű hallgatás és beszélés megkönnyítése érdekében (Paneth 1957, 2002; Goldman-Eisler 1967 idézi Pöchlhammer 2004). A vizsgálati eredmények ugyan alátámasztották ezt a hipotézist, Barik (1973 idézi Pöchlhammer 2004) arra a következtetésre jutott, hogy a szünetek közben tapasztalható produkciós „torlódás” a tolmácsolás egy kísérőjelensége, és nem a hatékonyság növelése érdekében alkalmazott stratégia. Ezeket a kételyeket Gerver (1975) autentikus konferenciabeszédek elemzése alapján kapott eredményei is alátámasztották. A szünettartást vizsgálva (250 ms-os minimum határérték alkalmazásával) azt tapasztalta, hogy a korpuszokban előforduló beszédsszünetek 71%-a volt 750 ms-nál rövidebb, és csupán 17%-a 1 másodpercnél hosszabb.

A szünetek vizsgálata mellett az egyidejűség kérdésével is egyre több kutató foglalkozik. E vizsgálatok elsősorban a beszéd- és artikulációs tempót, a szünetek közötti beszédsszegmensek számát és időtartamát, valamint a forrásnyelvi-célnyelvi átfedések kérdését tárgyalják. Tissi (2000) német-olasz irányú szinkrontolmácsolt szövegek megakadásait elemezte (beleértve a néma szüneteket), lehetséges párhuzamot feltételezve a forrásnyelvben és a célnyelvben. A vizsgálati eredmények tanúsága szerint megfigyelhető volt bizonyos fokú korreláció ezek előfordulási gyakoriságában, jöllehet a vártnál kisebb mértékű. A célnyelvi szövegek kevesebb, ugyanakkor hosszabb néma szüneteket tartalmaztak. A rövidebb szünetek közül pedig a 0,25 és az 1,25 másodperc közötti szünetek domináltak a forrásnyelvben és a célnyelvben egyaránt.

6. Szinkrontolmácsolási korpusz vizsgálata

6.1 A vizsgálat célja

A témával kapcsolatban elvégzett vizsgálat célja az volt, hogy szinkrontolmácsolts szövegek elemzése alapján kimutassa, milyen hatással van a gyakorlatszerzés a forrásnyelvi szünetkihasználásra.

Az elemzést két szakaszra osztottam. Az első szakaszban a szünetkihasználást vizsgáltam, összefüggést keresve a forrásnyelvi szünetek (jelen esetben kizárólag a néma szünetek) és a célnyelvi beszédtempó között. A második szakaszban az így kapott eredményeket összehasonlítottam két, eltérő időben rögzített beszédanyagban.

Hipotézisem szerint a szünetkihasználás a gyakorlatszerzés következtében nő, tehát azt feltételeztem, hogy a később felvett beszédanyagban a forrásnyelvi szünetek hosszabb időtartama több alkalommal idézi elő a célnyelvi beszédtempó gyorsulását.

6.2 Anyag és módszer

A vizsgálat korpuszát két angol-magyar irányú szinkrontolmácsolási gyakorlat képezi, amelyek rögzítése között az eltelt idő egy év. A felvételeket a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Nemzetközi Fordító- és Tolmácsképző Központjában készítettem.

Az első tolmácsolási korpusz – amelynek címe *The worthless Ivy League?* – a képzés 3. szemeszterében, 2007-ben került rögzítésre. A második felvétel pedig – amelynek címe *Five Years on Food Safety in Europe* – 2008-ban, a záróvizsgán készült. A 2007-ben készült felvétel időtartama közel 1 óra (52'38"), míg a 2008-ban rögzített beszédanyag megközelítőleg 40 perc (39'21").

A korpusz 7 tolmácshallgató (6 nő és 1 férfi, átlagéletkoruk 25,6 év), szinkrontolmácsolási teljesítménye. Mindkét felvétel alkalmával ugyanaz a hét személy vett részt a vizsgálatban, és a szónok személye sem változott.

A tolmácsberendezéssel rögzített beszédanyagokat először az MP3 Direct Cut v2.10 szoftverrel digitalizáltam: egyrészt eredeti, kétcsatornás formátumban, másrészt a csatornákat különválasztva, majd az Acez Mp3 Wav Converter v3.0 szoftver segítségével átalakítottam azokat WAV formátumba. A digitális korpuszok elemzéséhez szükséges méréseket a Praat 4.6.06 szoftverrel végeztem el. A beszédszünetek legrövidebb időtartamának a 100 ms-ot, a beszédtempó mértékegységének pedig a szótag/s-ot tekintettem.

6.3 A vizsgálat egyéb körülményei

A szónok a tolmácsolandó szöveget mindkét esetben papírról olvasta fel, jól lehet igyekezett a szövegek átadásakor a spontán beszéd sajátosságaihoz közelíteni: a felolvasáshoz képest lassabb beszédtempót alkalmazott, hezitációs szüneteket, megakadásokat iktatott be a szövegekbe (1. korpuszrészletek). A tolmácsolás oktatása során a megfelelő forrásnyelvi szöveg kiválasztása meghatározó jelentőséggel bír. „A részben előre tervezett (*semi-prepared*), de a beszélő

saját szavaival előadott beszéd tekinthető optimálisnak (a spontán beszéd kevésbé jól szerkesztett, az előre megírt viszont nem eléggé redundáns)” (G. Láng 2002: 150). Kezdetben jól strukturált ismeretközlő és narratív típusú szövegeket kell választani, továbbá olyan argumentatív szövegeket, amelyek világosan felépített érvelést, állásfoglalást tartalmaznak. Később a tolmácsjelölteknek kevésbé kiszámítható szövegekkel is meg kell birkózniuk (pl. szokatlan gondolatmenettel, kreatív kifejezésmóddal, irodalmi idézetekkel, avagy kulturálisan meghatározott metaforikus nyelvhasználattal) (G. Láng 2002).

A tolmácsolás megkezdése előtt a téma ismertetésére és megvitatására, a szöveg kontextusba helyezésére került sor. A feladat és a kontextus világos meghatározásával ugyanis nagyobb szerephez jut(hat) a globális feldolgozás az értelmezésben. Ha a tolmácsjelöltek előzetes ismeretekkel rendelkeznek a kontextus tekintetében, ismerős a séma, illetve a beszéd tartalma és felépítése megfelel a konvencióknak, akkor a kezdők is könnyebben boldogulnak vele. Így nagyobb biztonsággal tudnak a tolmácsjelöltek következtetéseket levonni, felgyorsulnak a folyamatok, és egyre inkább hagyatkozhatnak az automatizmusokra (G. Láng 2002).

A szöveg témájának megválasztásakor lényeges szempont annak aktualitása. Ez megkívánja a tolmácsjelöltektől, hogy (főként a forrásnyelv országával kapcsolatosan) naprakész információkkal rendelkezzenek az aktuális belföldi és nemzetközi eseményekről (G. Láng 2004). A vizsgált szövegek aktuálpolitikai kérdésekkel foglalkoznak: az első az amerikai oktatáspolitikai, a második pedig az európai élelmiszerbiztonság egyes szegmenseit tárgyalja.

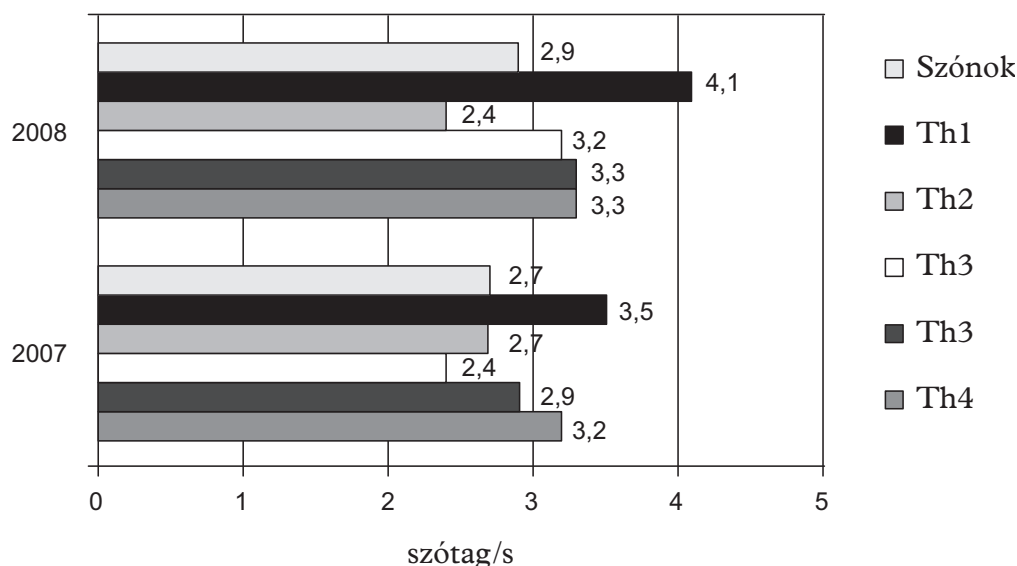
A két forrásnyelvi szöveg összemérhetősége szempontjából fontosnak tartottam néhány szövegváltozó meghatározását is. A 2007-ben rögzített szöveg lexikai sűrűsége: 52 % (385/734), míg a 2008-ban felvett szövegé: 55 % (271/496). A szónok átlagos beszédtempója a 2008-as beszédanyagban 0,2 szótaggal gyorsabb, mint a 2007-es korpuszban (2,7, ill. 2,9 szótag/s). A 2007-ben rögzített forrásnyelvi szövegben az átlagos mondathosszúság: 15,9 szó (734/46), a 2008-ban készült beszédanyagban pedig 17,7 szó (496/28), bár a szinkrontolmácsolt szövegekben a fordítási egységek nem a vizuálisan megszokott grammatikai egységek határain vannak (Klaudy 1994). Ezeket a szövegváltozókat tekintetbe véve nincsen jelentős különbség a két forrásnyelvi szöveg között.

6.4 A vizsgálat eredményei

A tolmácsolók (Th1-5) átlagos beszédtempója a 2007-es korpuszban a 2,4-3,5, a 2008-as beszédanyagban pedig a 2,4-4,1 szótag/s szórési tartományban helyezkedik el (1. ábra). A szónok átlagos beszédtempójában nem tapasztalható szignifikáns eltérés (2,7, ill. 2,9 szótag/s), jóllehet a szünettartás átlagos értékében jelentős különbség (1,9, ill. 3,1 s) mutatkozik (l. 2. táblázat).

A 2. táblázat a forrásnyelvi szünetek összidőtartamát (másodpercben megadva), valamint a szónok és a tolmácsolók beszédtempóját (szótag/másodpercben megadva) tartalmazza adott időintervallumon belül. Ezt az intervallumot 10 másodpercben határoztam meg. A 2007-es eredmények az első oszlopban, a 2008-as értékek a második oszlopban láthatóak. A számadatok

1. ábra
Átlagos beszédtempó

áttekinthetőségét szolgálja, hogy a táblázat a 7 tolmácshallgató közül csak 5 fő tempóértékeit tartalmazza.

1. táblázat
A szünetek és a beszédtempó regisztrált adatai

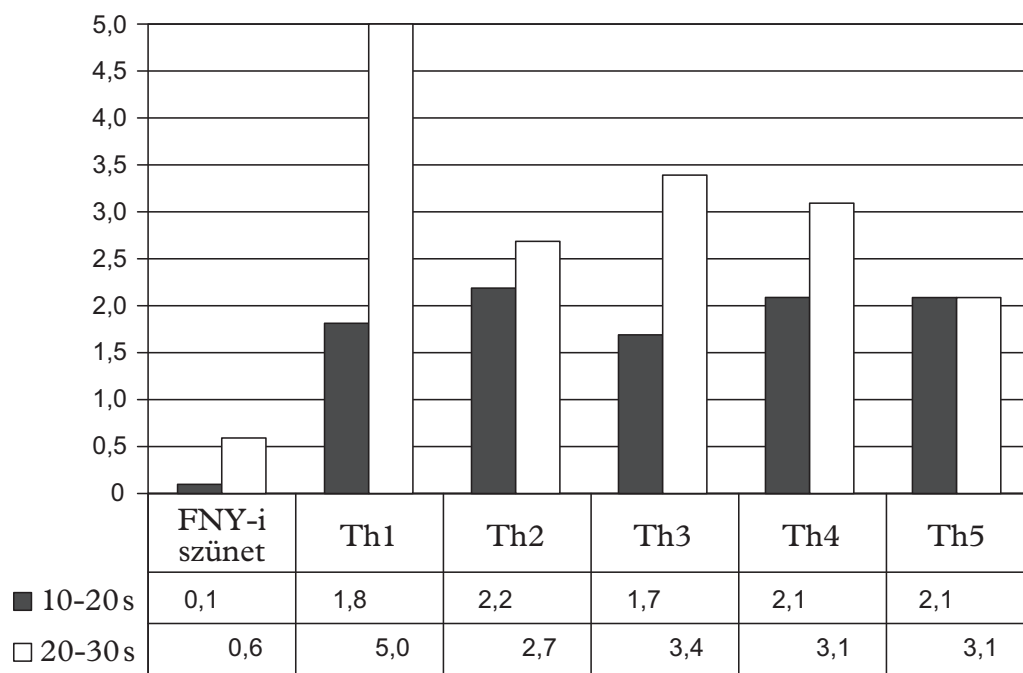
Idő- tartam (sec)	FNY-i szünetek (sec)		Szónok (szótag/ sec)		Th ₁ (szótag/ sec)		Th ₂ (szótag/ sec)		Th ₃ (szótag/ sec)		Th ₄ (szótag/ sec)		Th ₅ (szótag/ sec)	
	2007/8		2007/8		2007/8		2007/8		2007/8		2007/8		2007/8	
....														
10-20	0,1	3,9	3,5	2,2	1,8	3,8	2,2	1,8	1,7	3,8	2,1	3,9	2,1	4,4
20-30	0,6	2,9	2,9	3,0	5,0	2,7	2,7	2,5	3,4	2,4	3,1	3,5	2,1	2,9
30-40	0,4	2,2	2,8	3,4	3,5	5,4	3,4	2,3	2,4	3,6	3,0	3,8	2,5	4,3
40-50	2,7	5,1	1,7	1,9	3,5	2,2	2,0	1,1	3,1	2,3	3,6	3,4	3,6	3,3
50-60	2,1	1,4	1,4	3,5	3,3	2,6	2,6	1,4	2,2	3,9	2,6	1,8	2,7	2,1
60-70	1,6	3,2	2,9	2,8	3,6	5,1	3,0	2,3	1,7	4,1	3,8	3,5	2,9	4,9
70-80	0,8	2,5	2,5	3,2	3,8	4,2	2,8	2,8	3,6	4,5	3,8	3,8	3,7	3,7
80-90	0,7	3,4	2,4	2,4	2,3	4,9	3,1	1,6	2,2	3,1	1,5	3,9	3,0	4,1
90-100	0,5	4,8	2,8	2,3	4,2	4,7	3,8	2,7	3,0	2,8	3,3	3,3	4,1	2,8
100-110	0,1	4,0	2,9	2,7	4,6	4,2	2,4	1,9	1,8	3,1	3,1	3,1	3,1	3,4
110-120	0,7	2,9	2,7	3,5	4,8	4,4	3,4	0,9	3,1	1,8	3,5	2,1	3,8	3,1

Idő- tartam (sec)	FNY-i szünetek (sec)		Szónok (szótag/ sec)		Th ₁ (szótag/ sec)		Th ₂ (szótag/ sec)		Th ₃ (szótag/ sec)		Th ₄ (szótag/ sec)		Th ₅ (szótag/ sec)	
	2007/8		2007/8		2007/8		2007/8		2007/8		2007/8		2007/8	
....														
130-140	0,7	3,1	2,5	2,5	3,2	2,0	1,5	1,8	2,2	2,9	3,0	2,6	3,4	2,6
140-150	1,0	3,6	3,1	2,4	4,3	4,3	2,7	2,7	2,1	3,4	2,2	3,1	2,5	3,3
150-160	0,3	3,8	3,0	3,4	3,1	4,1	2,1	1,7	3,8	3,2	4,0	2,6	2,7	3,4
160-170	2,7	1,6	2,6	3,4	4,6	4,7	4,1	2,2	1,6	3,1	4,3	3,3	3,4	2,6
170-180	3,6	1,4	1,8	2,9	2,5	4,4	1,4	4,2	1,6	3,2	2,4	3,8	4,2	2,3
....														
190-200	0,4	2,4	3,1	2,7	3,5	4,1	3,7	2,5	2,1	3,2	3,7	3,6	3,6	3,5
200-210	3,0	4,0	2,5	3,7	4,1	4,3	3,7	2,2	1,8	3,8	2,6	2,7	4,7	2,7
210-220	1,8	1,4	2,7	2,2	3,0	4,6	2,5	2,1	4,1	4,8	1,5	4,1	3,3	1,6
220-230	5,4	3,5	2,8	2,3	4,5	4,4	3,6	2,6	3,4	2,7	3,4	4,7	4,4	3,3
....														
Átlag	1,9	3,1	2,7	2,9	3,5	4,1	2,7	2,4	2,4	3,2	2,9	3,3	3,2	3,3

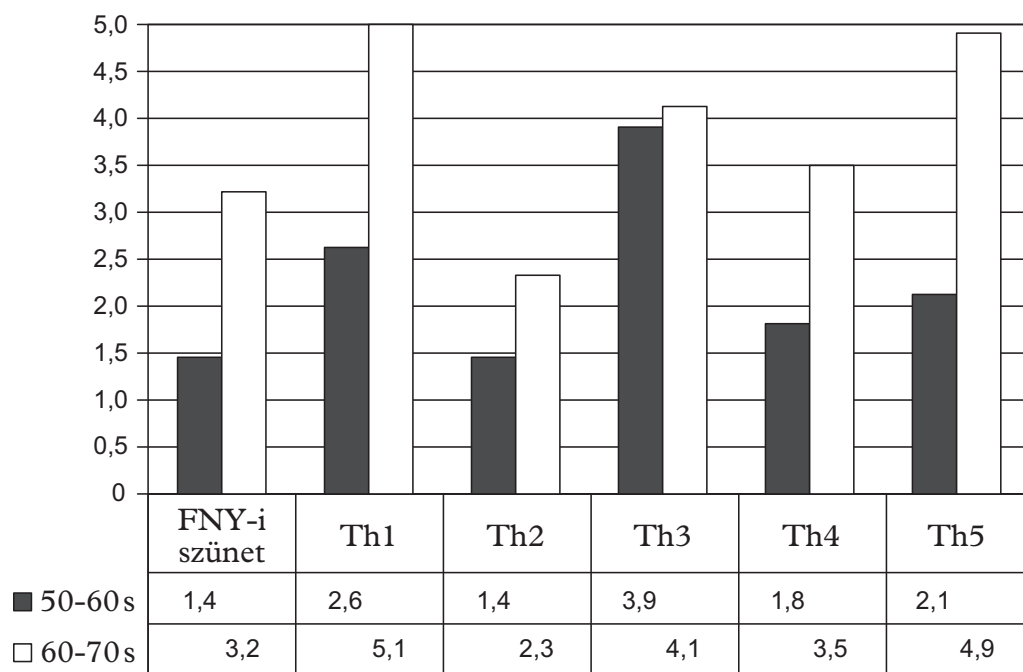
A 2007-es adatok közül a dőlt (20-30, 80-90, 110-120, 160-170, 210-220, 220-230 s), a 2008-as eredmények közül pedig a félkövér karakterekkel (20-30, 60-70, 110-120, 140-150 s) jelölt intervallumokban a szünetek időtartamával párhuzamosan a tolmácshallgatók beszédtempója is változik. Azokban az esetekben tehát, ahol a szünetek időtartama az egyik intervallumhoz képest a következőben magasabb vagy alacsonyabb értéket mutat, a tolmácshallgatók beszédtempóját kifejező érték is megnő vagy lecsökken. Azokat az időintervallumokat soroltam ide, ahol az öt vizsgálati személy közül legalább négy megfelelt az említett kitételnek. Itt tehát egyenes korreláció figyelhető meg a forrásnyelvi szünetek időtartama és a célnyelvi beszédtempó között.

Vegyük azonban csak azokat a változásokat, amelyek növekvő tendenciát mutatnak! A 2007-es forrásnyelvi korpuszban összesen 12 esetben nő a szünetek összünetidőtartama, 11 esetben pedig csökken. A 2008-ban rögzített forrásnyelvi beszédanyagban nem ennyire kiegyenlítettek ezek az értékek: 9 alkalommal nő, 13 alkalommal pedig csökken a szünetek időtartama. A 2007-es korpuszban a 12 lehetőség közül 4 (20-30, 110-120, 160-170, 220-230 s) alkalmat használtak ki a tolmácshallgatók, a 2008-as beszédanyagban pedig a 9 lehetőség közül csupán 2-t (60-70, 140-150 s). Vagyis a 2007-ben regisztrált forrásnyelvi szöveg hosszabb beszédzünetei adta lehetőségek csupán 33%-át (4/12) hasznosították a tolmácshallgatók, míg a 2008-as korpuszban ennél is kevesebbet, azok 22%-át (2/9). A 2/a. és a 2/b. diagrammon ezen összefüggések közül látható egy-egy időintervallumra vonatkozó elmozdulás.

2/a. ábra
Szünetek és beszédtempó (2007:10-30 s)

2/b. ábra
Szünetek és beszédtempó (2008: 50-70 s)

Az előzetes feltevés – miszerint a forrásnyelvi szünetkihasználás a gyakorszerzés következtében nő – nem látszik igazolódni, hiszen a 2008-ban rögzített beszédanyagban kisebb arányban fordult elő a forrásnyelvi szünetek azon hatása, amely a tolmácshallgatók beszédtempójának növekedését okozta.

Mindazonáltal a nem várt eredmény egyik lehetséges magyarázata az eltérő szünettartás (1,9, ill. 3,1 s) a forrásnyelvi szövegben, amely a 2008-ban készített korpusz esetében lehetővé tette a kiegyensúlyozottabb tolmácsolást, így a hallgatók nem voltak rákényszerülve a szünetek fokozottabb kihasználására.

Amennyiben külön-külön, önmagában vizsgáljuk a két beszédanyagot, a szünetek alacsony arányú kihasználtsága (2007: 33%, 2008: 22%) Barik (1969) és Gerver (1975) következtetéseihez vezet, ugyanis ilyen alacsony értékeknél hiba volna valamifajta stratégiáról beszélni.

Lássunk néhány párhuzamos szövegrészletet mind a 2007-ben, mind pedig a 2008-ban rögzített forrásnyelvi (FNYSZ) és célnyelvi (CNYSZ_{1,3,5}) korpuszból²!

The worthless Ivy League? (2007)

FNYSZ (58,94 s)

ladies and gentlemen **öö** as you know the topic of my talk is whether (168 ms) **öö** it is worth **to go/to attend** [lexikai változtatás] (912 ms) **to attend** [ismétlés] **öö** an elite university **öö** I'm talking about (136 ms) the Ivy League you know the Ivy League as stands for or could be considered as **a metaphor/a synonym** [lexikai változtatás] for elite universities in the United States **öö** (216 ms) and in the first part of my talk (384 ms) **öö** I drew the conclusion that I think (304 ms) the Ivy League has little comparative advantage **öö** (112 ms) this means that it is not the schools who make (128 ms) the students' success but the students themselves (904 ms) because (120 ms) **öö** (2288 ms) they create their own success and that is what (194 ms) makes the schools (504 ms) look good...

CNYSZ₁ (64,24 s)

hölgyeim és uraim (3496 ms) mint már tudják a beszédem témája az hogy megéri-e (3336 ms) elit egyetemre járni (3296 ms) a Borostyán Ligáról beszélek biztos ismerik a Borostyán Ligát (732 ms) ez jelenti vagy ezt lehet igazából (610 ms) az elit egyetemek szinonimájának tekinteni az Egyesült Államokban legalábbis így hívják őket (2483 ms) beszédem első részében **aarrrra** [nyújtás] a következtetésre jutottam hogy szerintem (871 ms) a Borostyán Ligának valóban kevés (352 ms) valós **eredmény/előnye** [téves szótalálás, változtatás] van (800 ms) ez azt jelenti hogy nem az iskolák (912 ms) **teszik** [nyújtás] ilyen sikeressé a tanulókat hanem maguk a diákok **teszik magukat sikeressé** (1218

² Az átiratok tartalmazzák a szünetek időtartamát, a hezitációkat és a megakadásokat. Ez utóbbiak típusainak meghatározásához a Gósy-féle megakadás tipológiát használtam (l. részletesebben Gósy 2002).

ms) mivel (3168 ms) saját sikerüket saját **magukat teszik sikeressé** [ismétlés] s ez az ami az iskolákat **jóvá/jól/jóvá/elismertté** teszi [újraindítás, lexikai változtatás]...

CNYSZ₃ (61,99 s)

hölgyeim és uraim (2432 ms) ahogy azt tudják a mai témánk az (496 ms) hogy vajon megéri-e (3368 ms) egy elit egyetemre járni (2440 ms) **az Ivy/a Borostyán Ligáról** [lexikai interferencia] fogok beszélni tudják (1072 ms) az Ivy League (832 ms) **őö** tulajdonképpen egy metafora az elit egyetemekre (280 ms) az Egyesült Államokban (1768 ms) a beszédem első részében (1064 ms) levonom a következtetést (2312 ms) hogy van-e a (392 ms) Borostyán Ligának valódi előnye (1120 ms) ez azt jelenti **hogy ez nem az iskola az ami/hogy** (376 ms) **nem az iskola az ami** [újraindítás, grammatikai változtatás] (519 ms) a diákokat sikeressé teszi hanem a diákok saját maguk (1336 ms) **mert/** (1808 ms) **mert** [ismétlés] **ők** (576 ms) maguk teremtik meg a saját sikerüket (544 ms) és ez az ami az iskolát **őö** (368 ms) jóvá teszi illetve annak tünteti fel...

CNYSZ₅ (63,58 s)

hölgyeim és uraim (2520 ms) ahogy tudják a (208 ms) mai beszédem (152 ms) **téméja** [perszeveráció] (144 ms) az (184 ms) hogy (3792 ms) megéri-e elit egyetemre járni (888 ms) nos a Borostyán Ligáról beszélek ahogy azt tudják a Borostyán Liga (584 ms) az elit egyetemek szinonimája az Egyesült Államokban (3824 ms) a beszédem első részében (560 ms) az volt a következtetésem (840 ms) hogy a Borostyán Ligának (152 ms) kevés (112 ms) **kompe**[angol: *comparative*]/ (192 ms) **összehasonlíthatatlan** [lexikai interferencia] erénye van (1440 ms) vagyis nem az (648 ms) iskolák miatt lesznek sikeresek 912 ms) a gyerekek hanem (200 ms) maguk a (288 ms) diákok csinálják meg saját sikerüket (2834 ms) de (488 ms) **ők** hozzák létre saját sikerüket és (656 ms) emiatt olyan jó ezeknek az iskoláknak a megítélése...

Five Years on Food Safety in Europe (2008)

FNYSZ (42,93 s)

ladies and gentlemen (1620 ms) it is a great pleasure for me to address this conference (200 ms) on the subject of five years on (488 ms) food safety in Europe (1680 ms) I hope (352 ms) you will forgive me if I **focus on/** (416 ms) **focus more on** (168 ms) current developments (1416 ms) rather than (288 ms) dwelling too much on the past (2006 ms) however (584 ms) a little perspective is a useful thing (1184 ms) so it is worth recalling (200 ms) that at the end of 1999 (904 ms) during the dioxin crisis (928 ms) the image of the European food industry was severely (120 ms) tarnished (224 ms) in the eyes of consumers...

CNYSZ₁ (44,39 s)

hölgyeim és uraim (2271 ms) nagy öröm számomra (128 ms) hogy (496 ms) részt vehetek ezen a konferencián (128 ms) mégpedig az európai **élel**[miszer] **biztonság** utóbbi öt évről fogok előadást tartani (840 ms) reménykedem hogy

megbocsátanak nekem (104 ms) ha (808 ms) leginkább a jelenlegi **fejlő/** (176 ms) **fejlődés/hely/helyzetre** [újraindítás, lexikai változtatás] koncentrálok (496 ms) és nem időzök túl sokat a múltban (2840 ms) azonban (656 ms) egy kis kitekintés egy nagyon hasznos dolog (1000 ms) úgyhogy érdemes (152 ms) visszagondolni arra hogy 1999 végén (472 ms) a dioxin krízis idején (1088 ms) az (112 ms) európai **élelm/él/** (200 ms) **élelmiszeripar** [újraindítás] fénye (120 ms) nagyban megkopott a fogyasztók szemében...

CNYSZ₃ (45,50 s)

hölgyeim és uraim (2080 ms) nagyon örülök (672 ms) hogy megnyithatom ezt a konferenciát (1080 ms) öt év élelmiszerbiztonság Európában (1328 ms) címmel (224 ms) remélem hogy megbocsátják (136 ms) nekem (816 ms) hogy sokkal inkább a jelenlegi eseményekre fogok (128 ms) koncentrálni inkább (184 ms) minthogy túl sokat időznék a múlttal kapcsolatban jöllehet (968 ms) **öö** (960 ms) **ha vég/ha visszatekintünk** [lexikai változtatás] az egy hasznos dolog hiszen megéri (880 ms) **öö** felidézni hogy 1999 végén a dioxin válság idején (632 ms) az európai élelmiszeripar **öö** (360 ms) **nagyot öö/megítélése nagyot esett** [újraindítás] a fogyasztók szemében...

CNYSZ₅ (46,04 s)

tisztelt hölgyeim és uraim (1832 ms) nagy megtiszteltetés számomra (192 ms) hogy ezen a konferencián beszélhetek (464 ms) amelynek címe az európai élelmiszerbiztonság öt éve (608 ms) remélem megbocsátanak nekem (848 ms) hogyha (720 ms) inkább a jelenlegi eseményekre koncentrálok (752 ms) és nem annyira a múltbeli eseményekre (2056 ms) **vvviszont** [nyújtás] egy kis visszatekintés hasznos lehet (1296 ms) tehát (1560 ms) igazából vissza kell emlékeznünk hogy 1999-ben a dioxin krízis alatt (1224 ms) az európai élelmiszeripar jó hírneve (664 ms) nagymértékben károsult a fogyasztók szemében...

7. Összegzés

Jelen tanulmány a szinkrontolmácsolás forrásnyelvi beszédszüneteinek kihasználtságát vizsgálta, és arra kereste a választ, hogy a gyakorlatszerzés milyen hatással van a szóban forgó jelenségre.

Az egynyelvű spontán beszédet pszicholingvisztikai megközelítésből tárgyaló szakirodalom szerint a beszédszünetek fontos szerepet töltenek be mind a beszédpercepcióban, mind pedig a beszédprodukciónban. Ebből az alapfeltevésből kiindulva kimondható, hogy a szinkrontolmácsolási tevékenység során, amikor e mentális folyamatok egy időben működnek, a forrásnyelvi szünetek kiaknázása kritikus lehet a hatékony működés érdekében.

A tanulmányban ismertetett vizsgálat a beszédszünetek kihasználtságát oly módon tárgyalta, hogy összefüggést keresett a forrásnyelvi szöveg adott időintervallumaiban regisztrált szünettartási értékek és a célnyelvi beszédtempóban bekövetkező változás között két, ugyanazon tolmácsoló által produkált korpuszban. A szövegek rögzítése között egy év telt el.

A vizsgálat eredményei alapján megállapítható volt, hogy a 2008-ban rögzített beszédanyagban kisebb arányban fordult elő a forrásnyelvi szünetek azon hatása, amely a tolmácsolók beszédtempójának növekedését okozta, és egyben a szünetek fokozottabb kihasználására utal(hat)na. Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy e meglepő eredményhez az eltérő szünettartás vezetett.

Irodalom

- Barik, H.C. 1969. *A Study in Simultaneous Interpretation*. Chapel Hill: University of North Carolina. (Unpublished Doctoral Dissertation.)
- Bolinger, D. 1978. Intonation across languages. In: Joseph H. Greenberg (ed.) *Universals of Human Languages. Vol 2. Phonology*. Stanford: Stanford University Press. 491-524.
- Cecot, M. 2001. Pauses in simultaneous interpretation: a contrastive analysis of professional interpreters' performances. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 11. 63-85.
- Frauenfelder, U. H. & Schriefers, H. 1997. A psycholinguistic perspective on simultaneous interpretation. *Interpreting* Vol. 2. No. 1/2. 55-89.
- Gerver, D. 1975. A psychological approach to simultaneous interpretation. *Meta* Vol. 20. No 2. 119-128.
- Gocsál Á. 1999. Egyéni különbségek az artikulációs tempó percepciójában. In: Gósy M. (szerk.) *Beszédkutató '99*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 19-29.
- Goldman-Eisler, F. 1968. *Psycholinguistics. Experiments in spontaneous speech*. London, New York: Academic Press.
- Gósy M. 1988. Tempóészlelés és beszédmegértés. In: Gósy Mária (szerk.) *Tanulmányok a beszéd időviszonyairól V*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 87-122.
- Gósy M. 1999. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Corvina.
- Gósy M. 2002. Megakadási jelenségek eredete a spontán beszéd tervezési folyamataiban. *Magyar Nyelvőr* 126. évf. 1. szám. 192-203.
- Gósy M. 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kassai I. 1998. *Fonetika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Klaudy K. 1994. Fordításelmélet és pszicholingvisztika. *Magyar Nyelvőr* 118. évf. 1. szám, 75-82.
- Klaudy K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Laver, J. 1994. *Principles of phonetics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- G. Láng Zs. 2002. *Tolmácsolás felsőfokon*. Budapest: Scholastica.
- Pöschhacker, F. 2004. *Introducing interpreting studies*. London: Routledge.
- Seleskovitch, D. 1978. *Interpreting for international conferences*. Washington D.C.: Pen and Booth.
- Tissi, B. 2000. Silent pauses and disfluencies in simultaneous interpretation: a descriptive analysis. *The Interpreters' Newsletter* Vol.10. 104-127.

Con-Trados? Avagy az uniós fordítók körében végzett felmérés tanulságai

Farkas Ildikó

Kivonat: A tanulmány az uniós jogszabályok fordításával megbízott intézményi és szabadúszó magyar fordítók körében 2008-ban végzett reprezentatív felmérés eredményein alapul, akik munkájuk során kötelezően használják a Trados fordítástámogató eszközt. Azt a kérdést veti fel, mennyire megalapozott és tartható az a vélekedés, miszerint a fordítómemóriáknak (TM) a fordítás minőségére gyakorolt hatása csak kedvező lehet. A hat oldalas kérdőív kiegészítő és feleletválasztós kérdésekből állt, melyek a következőket célozták: (1) tárják fel a fordítók szakmai tapasztalata és a Tradoshoz való viszonyulásuk közötti lehetséges összefüggést; (2) vizsgálják meg a Tradossal történő fordítás módszereit, és különösen a találatoknak a fordítómemóriákban való ellenőrzését; (3) fedjék fel a TM-ekben tárolt *mondatoknak* a fordított *szövegre* gyakorolt hatását, valamint (4) tárják fel a TM-eknek a fordítási folyamat gyorsításában, illetve a minőség javításában játszott szerepét. A válaszok statisztikai elemzése azt mutatja, hogy a kezdők számára az uniós jogszabályok TM-ekkel való fordítása fokozott nehézséget jelent, ezért a kezdők hajlamosak kritika nélkül megbízni a TM-ek által felkínált találatokban, míg egyes tapasztalt fordítók számára a találatok időnként zavaró tényezőt jelenthetnek. A mondataalapú TM-eknek széttöredező hatásuk lehet a szövegre, következőképp nincs döntő bizonyíték arra, hogy a TM-ek használata egyértelműen javítja a végtermék minőségét.

Kulcsszavak: reprezentatív felmérés, uniós jogszabályok, Trados, fordítás minősége, kvázi-szöveg.

Előzmények

Az Európai Unió intézményeiben a 2004-es csatlakozás óta az új tagországok fordítóosztályait állandó személyezettel töltötték fel, a fordítók létszámát a legszükségesebb minimumban határozva meg. A Bizottságnál, Parlamentnél, Tanácsnál, a Régiók Bizottságánál, valamint a Gazdasági és Szociális Bizottságnál a fordítók kötelező jelleggel használják a Trados fordítástámogató eszközt. A 2004 után tisztviselőként alkalmazottak már régen letöltötték a próbaidejüket, egyre kisebb a fluktuáció, „beáll” az állandó létszám. Szinte minden fordító rendelkezik már több hónapos/éves tapasztalattal a Trados Translator’s Workbench (a továbbiakban: TWB) nevű fordítástámogató alkalmazással¹ való fordítás terén, ezért kialakíthatott már valamilyen véleményről az eszközről.

¹ Trados alatt a továbbiakban a Translator’s Workbench-et értem; az uniós intézményeknél ennek értelemszerűen a csoportos változatát használják.

Az uniós intézmények ezen túlmenően fordítási feladataik egy részét kiszervezik, külsős fordítókkal végeztetik el, akik szabadúszóként szembesülnek a Trados-használat kényszerével és az ún. „arányosítás” fordítóirodai gyakorlatával, melynek lényege, hogy a memóriából lejövő 100%-os találatokat egyáltalán nem fizetik ki a fordítónak, a részleges találatokat pedig fordított arányban (pl. egy 70%-os találatot 30%-ban). Következésképp felettébb érdekelt a szabadúszók viszonyulása is ezen eszközhöz.

I. A kérdőíves felmérés célpopulációja

A kérdőívet 2008 januárjában 33 parlamenti, 25 tanácsi, 53 bizottsági, 15 régiók bizottsági, valamint gazdasági és szociális bizottsági magyar anyanyelvű fordítóhoz juttattam el interneten, akik szinte kizárólag Tradossal fordítanak. Az Európai Számvevőszék 5 fordítója nem használ „üzemszerűen” Tradost, az Európai Közösségek Bíróságánál (ahol csak jogászok tölthetnek be fordítói állást) pedig egyáltalán nem használják a TWB-t. Az Európai Unió Fordítóügynökségétől senki sem válaszolt, ott 1-2 fordító van, Tradossal dolgoznak. Az uniós intézményekben Tradossal fordító 126 alkalmazott közül, akikhez biztosan eljutott a kérdőív, 42-en válaszoltak. Ez az intézményi célpopulációnak pontosan 33,33%-a, ami jó arálynak tekinthető, figyelembe véve a kérdőív hosszúságát és jellegét, valamint azt, hogy a fordítók állandó időhiányban szenvednek. Ezenfelül a HU Termen keresztül szabadúszóknak juttattam el a kérdőívet, akik közül csak 8 fő válaszolt, a célpopulációhoz viszonyított arányuk ismeretlen. A felmérés az uniós intézményi mintát figyelembe véve reprezentatívnak tekinthető.

II. A kérdések jellege

A kérdőív feleletválasztós és/vagy kiegészítendő kérdésekből állt, egyes feleletválasztós kérdéseknél a preferencia egyidejű jelzésével együtt több választ is meg lehetett jelölni, más kérdéseknél pedig igenlő válasz esetén azt kértem, hogy az adatközlők a relevanciát 1-10-es skálán értékeljék (ld. a függelékben közölt kérdőívet). Mivel magam is két és fél évig nap mint nap használtam a TWB-t, a felmérés kérdései a saját szakfordítói tevékenységem során benem felmerült kérdések és problémák, valamint a kollégákkal folytatott szakmai eszmecserék során fogalmazódtak meg, ami jelzi a kérdések helytállóságának fokát.

III. A kérdőíves felmérés célja

A cél a Tradoszhoz mint az EU által használt, ezért legelterjedtebb fordítástámogató eszközhez való szakfordítói viszonyulásnak, és ezen keresztül a transzlátum minőségére gyakorolt közvetett vagy közvetlen hatásának a

feltérképezése, valamint az alábbiakban vázolt hipotézisek bizonyítása vagy cáfolata volt. A kérdések a következőképpen foglalhatók össze:

- Van-e összefüggés az életkor és az ebből adódó Trados nélküli szakmai tapasztalat, valamint a Tradoshoz való viszonyulás között?
- A pusztán technikai jellemzőknek (képernyőhasználat, szöveg megjelenítése) lehet-e kihatása a fordítások minőségére?
- Mi jellemzi a Tradossal történő uniós szövegfordítás munkamódszerét?
 - ▶ Miként történik a munkamemória és a referenciamemória ellenőrzése?
 - ▶ Hogyan látják a fordítók a munkamemóriában és a referenciamemóriában tárolt *mondatok* és a fordítandó *szöveg* összefüggéseit?
 - ▶ Hogyan ítélik meg a fordítástámogató eszközt a fordítások gyorsítása/lassítása, valamint a minőség javítása/rontása szempontjából?
 - ▶ A Trados és a párhuzamos szövegek, valamint a célnyelvi szöveg önálló ellenőrzésének a kapcsolata: a fordítástámogató eszköz jelenléte lazítja-e az ellenőrzés intenzitását?
 - ▶ A munkamemóriákban tárolt megoldásoknak van-e, és ha igen, milyen kihatása van az euzsargon kialakulására?

A hipotézisek az alábbiak voltak:

- ▶ Összefüggés van az életkor és a Trados megítélése között;
- ▶ Összefüggés van a fordítói tapasztalat és a Tradoshoz való viszonyulás között;
- ▶ Összefüggés van aközött, hogy adott fordító Tradossal vagy anélkül kezdte a szakfordítást;
- ▶ Összefüggés van aközött, hogy a válaszadó ismer/használ(t)-e más fordítástámogató eszközt vagy sem;
- ▶ Összefüggés van a szövegek repetitivitása és a Trados megítélése között;
- ▶ Összefüggés van az elméleti, módszertani ismeretek és a Trados megítélése között.

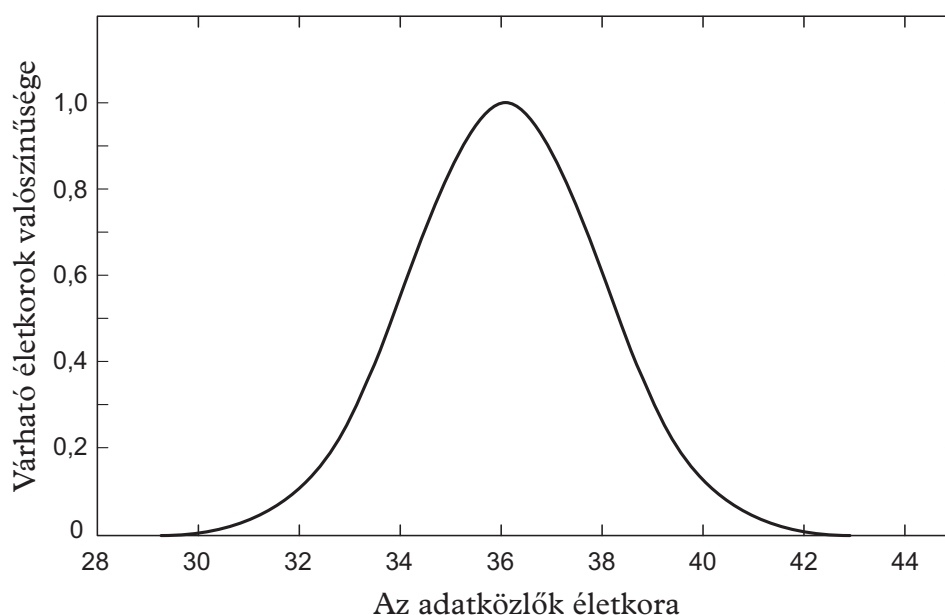
IV. A kérdésekre adott válaszok, részeredmények

Az alábbiakban az egyszerű statisztikai módszerrel, manuálisan feldolgozott válaszok eredményeit közlöm, a bekezdések arab számozása megegyezik a kérdőívével. Az összesített eredmények után található idézetek egy-egy fordítónak a témára vonatkozó különösen releváns válaszát tartalmazzák. A fordítókat F_1 – F_n jelzettel jelöltem.

1. Az életkorra adott válaszok nem hoztak újdonságot, csak megerősítettek, hogy az uniós intézmények fordítói zömében a 30-as korosztályból kerülnek ki. A nők átlagéletkora 34,61 évnek bizonyult, intervallum: 26–49, a

férfiaké 39,92 év, intervallum: 30-62 év, a férfiak és nők összesített átlagéletkora 36,1 év lett.

1. ábra
Életkorok megoszlása

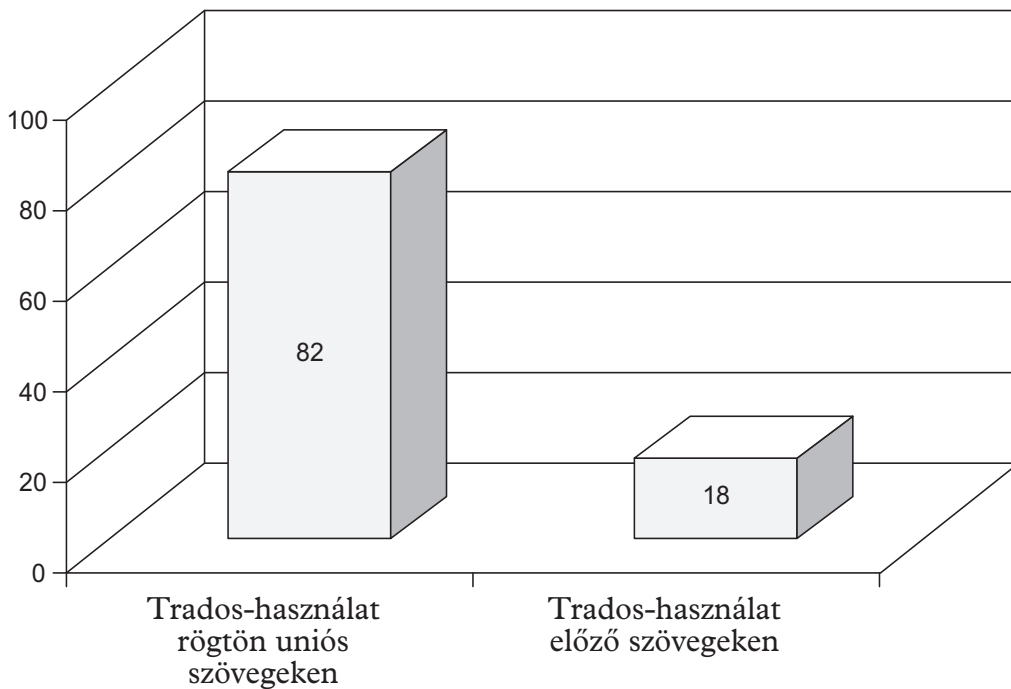
2. A válaszadó neme. Az 50 válaszadóból 36 volt a nő és 14 a férfi (72%/28%), azaz a szakmák ranglétráján az uniós szakszövegekre specializálódott szakfordító az alsó harmad tetején helyezkedik el. Ismerve azt, hogy összefüggés mutatható ki a szakmák presztízse és a szakmát gyakorlók neme között, megkockáztatható az a kijelentés, hogy uniós szakfordítónak lenni nem tartozik a kiemelt presztízsű foglalkozások köré. Lehet, hogy a nők túlsúlyában is keresendő, hogy az intézményi fordítói csapatmunkát ők jobban tűrik, nagyobb az alkalmazkodókészségük, könnyebben lemondanak individualista késztetéseikről és törekvéseikről, mint az erősebbik nemhez tartozók? A felmérés céljai közé nem tartozó ezen mellékeredményt szociológusnak kellene megvizsgálnia, ő adhatna választ a fenti felvetésekre.

3-4. Arra a kérdésre, hogy a megkérdezett hány éve fordít Tradossal, átlagban 2,95 év, arra pedig, hogy hány éve fordít uniós szövegeket Tradossal, átlagban 2,61 év volt a válasz. Ugyan kevesebb ideje fordítanak uniós szövegeket Tradossal, mint más szövegeket, de az eltérés minimális, vagyis amióta Tradost használnak, 88%-ban uniós szövegeket (is) fordítanak vele. Ami még érdekesebb, az az, hogy a Trados használatát rögtön uniós szövegeken elkezdő szakfordítók száma 41, vagyis az összes válaszadó 82%-a. A fordítók túlnyomó többségénél tehát a fordítástámogató alkalmazás használatának elsajátítása egybeesik a különböző nehézségű uniós szakszövegek sajátosságaival való megismerkedéssel, az uniós jogszabályok fordításakor kötelezően betartandó számtalan, eltérő szintű szabály (Farkas 2007) elsajátításával, sőt egyes esetekben a szakfordítói tevékenység kezdetével. Ezért feltételezhető, hogy ez az

időbeli egybeesés fokozott nehézséget jelent még a gyakorlott fordítók számára is, nem is beszélve azokról, akik a fordítási technikákkal is uniós szövegeken ismerkednek meg.² A többszintű és többféle jellegű nehézség összeadódása pedig közvetve a minőség romlását okozhatja, legalábbis időlegesen, addig, amíg a TWB-használat és a szabálydzsungelben való eligazodás automatikussá nem válik. A továbbiakban grafikonokon szemléltetem a részeredményeket; a számok százalékokat és nem abszolút értékeket jelentenek.

2. ábra

A Trados-használat és az uniós szövegfordítási gyakorlat kezdetének időbeli egybeesése

5. A fordítók gyakorlatában a felmérés idején az uniós szövegeknek átlagban 54,1%-át alkották az uniós jogszabályok. Mivel azonban az e kérdésre adott válaszok erős becsléseken alapulnak, csak annyi állapítható meg, hogy az uniós szövegeket fordítók mintegy 50%-ban jogszabályokat is fordítanak. Ez az arány egyrészt a jogi aktusok formai és tartalmi kötöttségei, másrészt a Trados jellemzőinek összefüggései miatt lehet releváns. A referenciamemóriákban ugyanis megvannak — néha több változatban is — az uniós jogszabályok formamondatait, mégpedig 100%-os találatként. Emiatt is lehet létjogosultsága annak a kérdésnek, hogy a 100%-os találatokat ellenőrzik-e, és ha igen, kijavítják-e a fordítók (ld. később).

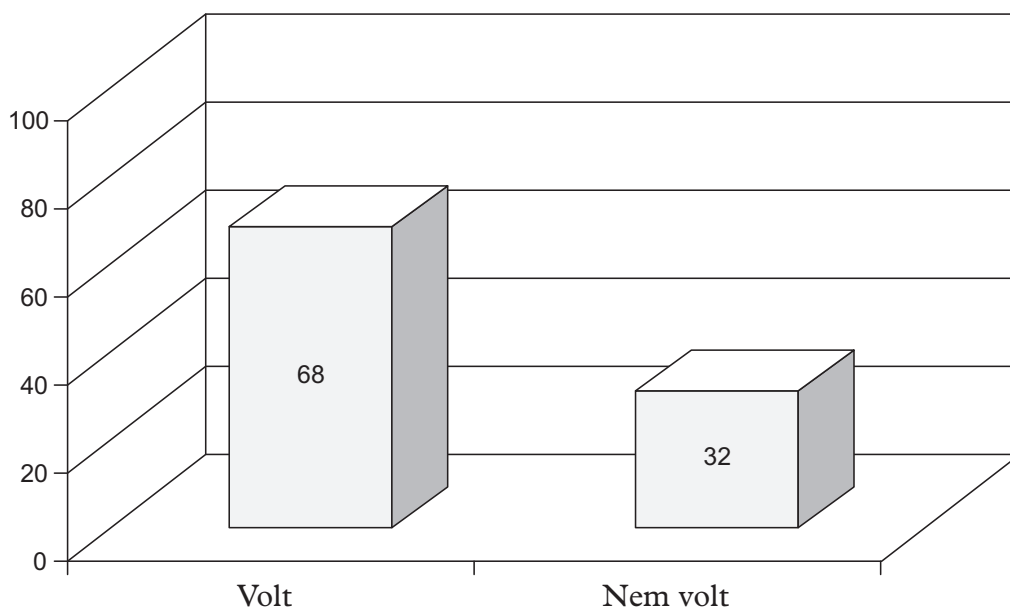
6. Arra a kérdésre, hogy a megkérdezett hány éves olyan hivatásszerű fordítói gyakorlattal rendelkezik, amely alatt semmilyen fordítástámogató szoftvert

² Az EPSO által kiírt fordítói versenyvizsgák feltételei között ugyanis az előző fordítói tapasztalat nem szerepel.

nem használt, a válaszokat az alábbi grafikon szemlélteti. A megkérdezettek átlagban 4,94 év „szoftvermentes” fordítói gyakorlattal rendelkeztek, az intervallum 0-29 év volt. Nullának vettem azokat az eseteket, amikor az adatközlő azt jelölte meg, hogy alkalmoszerűen fordított. Tizenhatan még alkalmoszerűen sem fordítottak azt megelőzően, hogy uniós szakszövegekkel, ezen belül pedig jogszabályokkal kezdtek volna dolgozni.

3. ábra

Trados (és fordítástámogató szoftver) nélküli hivatásszerű fordítói gyakorlat

7. A 34 hivatásszerűen fordító közül a megjelölt időszak alatt hárman szak- és irodalmi jellegű szövegeket fordítottak, ezt 50-50%-kal vettem figyelembe, 1 pedig 99%-ban szak, 1%-ban irodalmi jelölt meg, ezért ezt a szakfordításhoz soroltam. Ebből az adódott, hogy 92%-ban, tehát túlnyomó többségben szakszöveg-fordítói múltjuk volt azoknak, akik jelenleg uniós szövegeket is fordítanak, ami a műfordítás-szakfordítás megszokott piaci arányának felel meg.

8. A Tradoson kívül 17 fordító használt vagy ismert más fordítástámogató szoftvert, 33 pedig nem, ez 34,0% és 66,0%. Az „ismer” kérdést többen úgy értelmezték, hogy „hallottak már más fordítástámogató szoftverről is”, de mivel nem adtak meg adatot a következő kérdésre (milyen ismer?), ezt úgy értelmeztem, hogy aktívan nem használtak más.

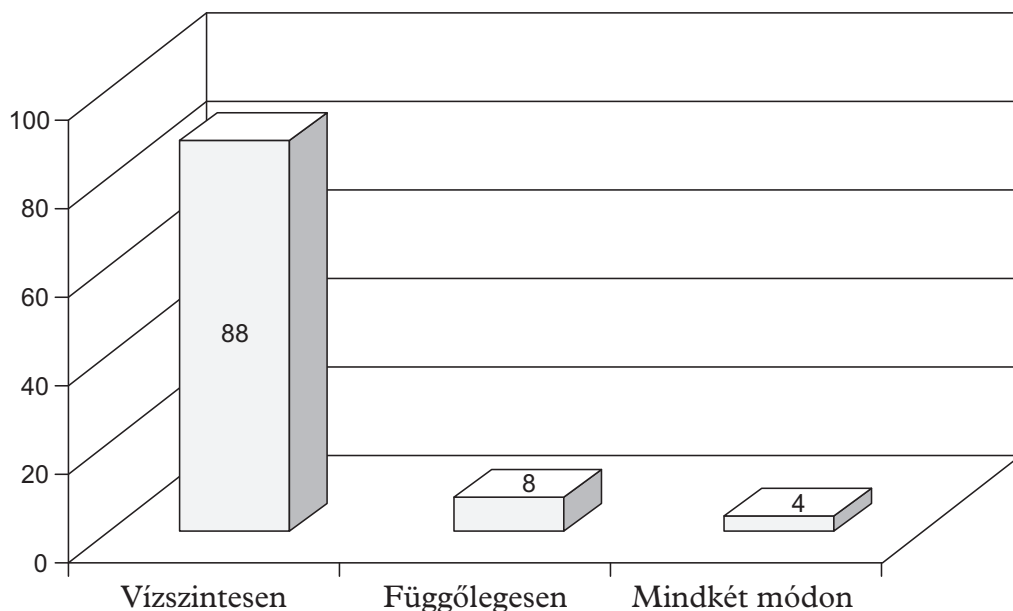
9. Az ismert vagy használt szoftverek: Catalyst, Déja vu, Helium, HyperHub, IBM TM, LocStudio, Logoport, Metatexis, Passolo, SDLX, Siemens Translator Assistant, Trados TeamWorks Client, Transit Satellite, Wordfast Memoq és WordFisher.

Az egyéb fordítástámogató szoftverre vonatkozó kérdés azért lehet helytálló, mert feltételezhető, hogy a Tradoson kívüli szoftver ismerete megkönnyítheti a Trados pusztán technikai jellemzőinek elsajátítását, ezáltal az uniós

szövegfordítás nehézségeihez kevesebb technikai nehézség járul, következésképp közvetve a végtermék minősége jobb lehet.

10. A képernyőhasználattal összefüggő kérdés sokakat meglepett. Feltevésének oka igen egyszerű: a Tanács más fordítóosztályainál a minőségellenőrkben felvetődött a kérdés, hogy olyan pusztán technikai jellemzőknek, mint a képernyő mérete, pozicionálása, lehet-e hatása a minőségre. Ezért elforgatták a képernyőt vízszintesről függőlegesre. A jelenlegi képernyőhasználatot a 4. ábra szemlélteti.

4. ábra
Hogyan használja jelenleg a képernyőt?

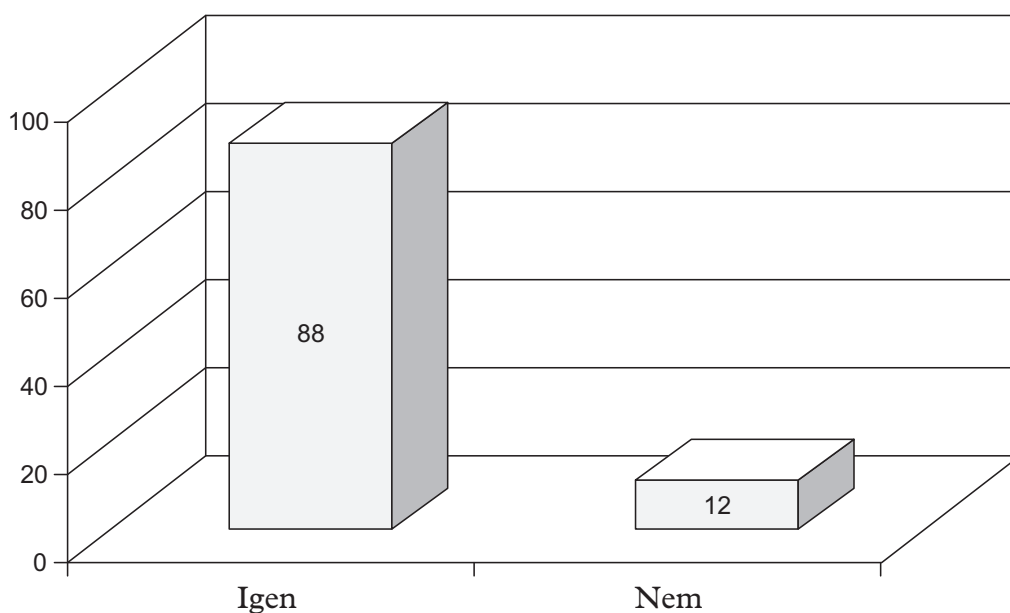

Arra a kérdésre, hogy miért a jelenlegi módon használják a képernyőt, a vízszintes használók 80%-a a megszokást jelölte meg okként, 8% a különböző ablakok jobb térbeli elhelyezhetőségével, a jobb átláthatósággal indokolta azt, ami ebben az esetben tudatos választásnak tűnik. A képernyőt függőlegesen használó 4 megkérdezettből kettő válaszát érdemes idézni: „Így többet látok egyszerre a fordítandó szövegből” (F_1). „Mert így fér el a szöveg és a TWB” (F_2). A mindkét módon használók közül pedig az egyik a függőleges módra így válaszolt: „Mert lektorálásnál átlátom az oldalt” (F_3).

A fordítók nagy része sosem változtatott képernyő-használati szokásain, valószínűleg azért, mert fel sem vetődött bennük, hogy ennek bármi jelentősége is lehetne a minőségre nézve. Akik változtattak, azok közül 2 válaszadó hardverváltással indokolt, 1 megkérdezett a fordítandó szövegek hosszúsága függvényében használja a 2 monitort (a függőlegest lektorálásra), 3 válaszadó pedig elkezdett kísérletezni a vízszintesről a függőlegesre váltással, okként azt jelölve meg, hogy a függőleges elrendezés megfelelőbb, mivel nagyobb szövegrészletet látnak át. Mivel szövegeket és nem szegmenseket fordítunk, olyan egyszerű technikai megoldások, mint a különböző ablakoknak a képernyőn történő kényelmes és

a szöveg egészére rálátást biztosító elhelyezése kihatással lehet a születő szövegek minőségére.

5. ábra
Mindig a jelenlegi módon használta a képernyőt?

11. Arra a kérdésre, hogy a megkérdezett általában/mindig hány %-on nézi a forrásnyelvi szöveget, miközben Tradoszal fordít és miért, a válaszadók 80%-a a 100–150%-os intervallumot jelölte meg, de 65%–200%-ig minden változat előfordult. Ok: a szemkímélés. Kilencen utaltak arra, hogy így jobban átlátják az oldalt/a kontextust, egy fordító pedig kiemelte, hogy a Tradosablakot nem együtt jeleníti meg a Worddel (és 100-125%-on dolgozik!). A 10.4. kérdés egyik kísérletező kedvű válaszadóját idézem:

A tapasztalatom az, hogy minél nagyobb részletet látok a monitoron a fordítandó szövegből, annál pontosabbak, annál jobb minőségűek lesznek a fordításaim. Talán azért, mert így nemcsak az éppen fordított mondatot, hanem annak közvetlen szövegkörnyezetét is látom. Vízszintes Trados-elrendezéssel és 150%-on fordított szövegek lektorálásakor tudatosult bennem, hogy ilyen beállítások mellett a fordítandó szövegből és a fordításból legfeljebb egy mondatot látni egyszerre a monitoron, ez pedig nagyon kevés. Én a Wordöt mindig 100%-ra állítom. (F₄)

Úgy tűnik tehát, hogy a 10-11. kérdés által sugallt problémák a fordítók többségében fel sem merültek/nek, pedig az idézet szerint érdemes lenne itt (is) megkérdőjelezni a rutint.

12. A jogszabályalkotás különböző szakaszaiban egy-egy szöveg nemcsak a különböző intézmények fordítószolgálatainál fordul meg, hanem ugyanazon fordítószolgálathoz is többször visszajöhet a változtatásokkal. A jogszabály előző

változata és/vagy az alapok még a tényleges fordítói tevékenység kezdetét megelőzően bekerülnek a munkamemóriába (majd később a referenciamemóriába), ahonnan egy adott szegmens megnyitásakor sokszor 100%-os megoldások „jönnek le”. Ezért különösen fontos volt megtudni, hogy a fordítók miként viszonyulnak ezekhez a 100%-os találatokhoz, és hogy amennyiben a munkamenyiség engedi, következetesen ellenőrzik-e őket, egyáltalán: fontosnak tartják-e ezen megoldások ellenőrzését avagy sem, ha igen, miért, ha nem, miért nem? Az alábbi 100%-os példát egy olyan szövegből vettem, amelyben túlnyomórészt az alábbihoz hasonlatos 100%-os találatok voltak:

To reverse the current trend of feminization of HIV/AIDS and poverty, the Council recognizes the need to eliminate gender inequalities, gender based violence and abuse as well as to increase the capacity of women and girls to protect themselves and calls on the Commission and Member States to take all necessary measures to promote and support an enabling environment for the empowerment of women and their full economic independence.

A Tanács felismeri, hogy a HIV/AIDS, valamint a szegénység női kérdéssé tétele jelenlegi tendenciájának visszafordítása érdekében meg kell szüntetni a nemek közötti egyenlőtlenségeket, a nemi alapú erőszakot és visszaéléseket, és javítani kell a nők és a lányok önmaguk megvédését szolgáló kapacitásait, és felhívja a Bizottságot és a tagállamokat, hogy minden szükséges intézkedést hozzanak meg a nők szerepének megerősítését és a nők teljes körű gazdasági függetlenségét lehetővé tevő környezet előmozdítására és támogatására. (Tanácsi következtetések munkaközi változata.)

A válaszok összesítésekor kiderült, hogy a fordítók szerint a 100%-os találatok ellenőrzésére vagy mindig, vagy adott esetben szükség van. *Egyetlen válaszadó sem nyilatkozott úgy, hogy a 100%-os találatot soha nem kell ellenőrizni!* Azok, akik szerint mindig ellenőrizni kell még a 100%-os találatot is, az okok között csökkenő sorrendben a következőket jelölték meg:

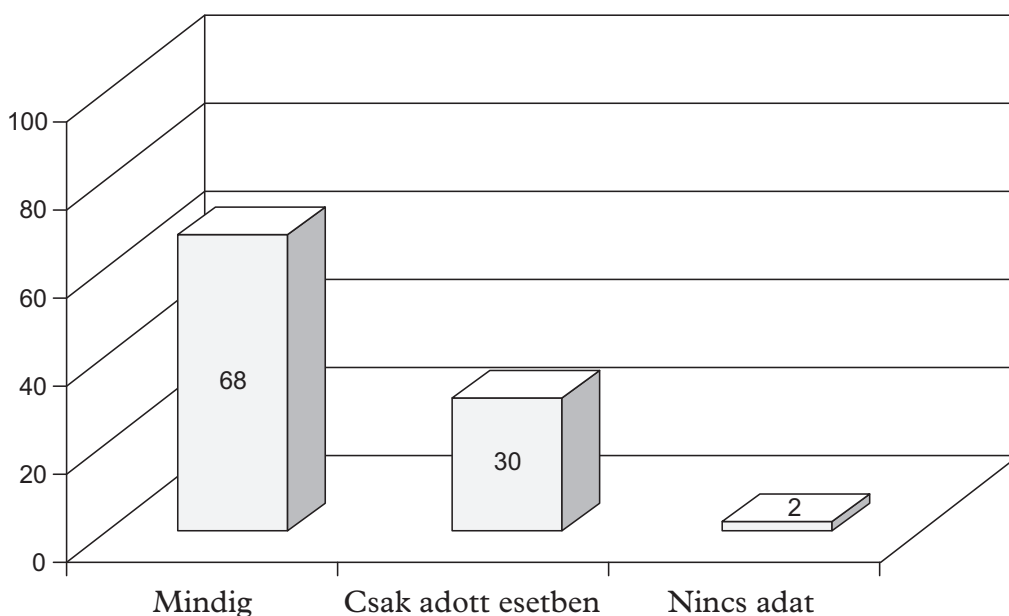
- 1) Technikai problémák adódhatnak, szétcsúsznak a szegmensek, rossz a párhuzamosítás (szakzsargonnal: „alignolás”);
- 2) Errare humanum est: a helyesírási hibák/elütések kikerülhetetlenek;
- 3) A munkamemória sokszor heterogén minőségű, márpedig az anyag adott fordító neve alatt megy ki a felhasználónak, a fordítói individualizmus és felelősségvállalás még az uniós intézmények teljesen személytelen légköre és a csapatmunka ellenére (vagy éppen azért) is működik: „Az én felelősségem, mit adok ki a kezemből, nem a Tradoszé vagy a többi kollégáé” (F₅). – Ez részben ellentmond Anthony Pym kollektív felelőtlenségről tett megállapításainak (2001: 12);
- 4) A terminológia folyamatosan változik, és a nyelvi paneleket is mindig ellenőrizni kell;
- 5) A 100%-os megoldás nem biztos, hogy mindig az alapidokumentumból jön le, tehát legalább ezt ellenőrizni kell;

- 6) Nem tetszik a megoldás: ezt az esztétikai szempontot többen felvetették anélkül, hogy pontosították volna, mit is takar. Az uniós szövegek lektorálásának (de általánosabban is: a lektorálásnak) ez a legérzékenyebb pontja.

Látható, hogy az ellenőrzés indoklásai nem egy szinten találhatók: a helyesírási hibákra/elütésekre való hivatkozás nem azonos fajsúlyú a Tradoszra mint segédeszközzre és az eltérő kontextusokra történő hivatkozással, hiszen míg az előbbieket az OPOCE³ kijavítja, az utóbbiakat nem, ez a fordítók és lektorok feladata. „A 100%-os találat egy adott kontextushoz kapcsolódik, és egy másikban inadekvát lehet, a szegmensek fordítása kontextusfüggő, márpedig elvben szövegeket gyártanak a fordítók.” „A Trados csak egy segédeszköz, és a 100% számomra azt jelenti, hogy a szöveg egésze le van fordítva, nem pedig azt, hogy a fordítás kifogástalan” (F₆).

6. ábra

Mindig ellenőrizni kell a 100%-os találatot?

Azok, akik csak bizonyos feltételek fennállta esetén ellenőriznek, a feltételek között csökkenő prioritási sorrendben az alábbiakat nevezték meg:

- 1) Időtényező;
- 2) Szerződési feltételek: egyes fordítóirodák nem fizetnek a 100%-os találatok után, de a fordító még ekkor is javít, ha netán megüti a szemét egy hiba, azaz ingyen dolgozik;
- 3) Ha a Trados-találat nem kötelező referenciából jön („tabu-szövegek”);

³ Az Európai Községek Hivatalos Kiadványainak Hivatala.

- 4) Csak akkor, ha nem ellenőrzött forrásból van (pl. nem az adott szöveghez kapcsolódik, nem kihirdetett jogszabályból vagy alapszerződésből van) és azért, mert: „(...) a megfelelő forrásból lekövetkező megoldásokat, ha már egyszer egy fordító és egy lektor megfelelőnek ítélte, akkor azt nem érdemes felülbírálni” (F₇).;
- 5) A szöveg aktuális tagolásának problémája (1 fordítónál): néha javítható a sablonszöveg;
- 6) „Stílus”;
- 7) Nincs adat: 1 válaszadó.

A fenti válaszok mindegyike elgondolkodtató: miként várható ugyanis el minőségi fordítás minőségen aluli körülmények között (rohammunkában)? A válaszokból az is kiderül, hogy a fordítók 2/3-a zsigeri késztetésből mindig átnézné a munka/referenciamemóriából lekövetkező megoldásokat, ennek legnagyobb akadálya az időhiány, valamint a fordítókon való spórolás gyakorlata. A szakfordító sokat ad a nehezen megszerzett hírnevére, ezért igen fejlett öntudattal rendelkezik még akkor is, ha bátran nevezhetnének őt a legújabb kor anónimusanak, és nem bírja ki, hogy a nem helytálló megoldást ki ne javítsa, még akkor is, ha a fordítóiroda ezt nem fizeti ki a számára. Időről időre fellejtődik a „tabu-szövegek” vagy az ellenőrzött források kérdése: egyesek szerint ezek „szent tehenek”, érinthetetlenek, mások számára viszont ismételt fejfájást okoz egy-egy terminológiai, illetve a szövegkohézió és/vagy szövegkoherencia szempontjából kérdéses megoldás változatlan formában történő beidézése, következésképp továbbgörgetésének kényszere. Különösen sokatmondó az, hogy az 50 válaszadó közül csak egyetlen fordító vetette fel a szöveg kommunikációs szempontú megközelítésének kérdését: a szórenddel szorosan összefüggő ezen területet tehát érdemes hangsúlyosan tudatosítani a szakemberekben, annál is inkább, mert a fordítók közötti eszmecseréken szerzett tapasztalataim alapján feltételezhető, hogy a fordítók „stílusproblémákon” néha valójában az aktuális tagolás zavarait értik. Mindenesetre megállapítható, hogy ami az esztétikai-stiláris, egyéni ízlésre utaló megjegyzéseket illeti, túl sokszor történik hivatkozás a „stílusra” anélkül, hogy meghatároznák, mit is értenek (vagy mit nem értenek) ezen.

13. A fenti értelemben vett ellenőrzés esetén a fordítók csökkenő sorrendben az alábbiakat ellenőrzik. Az értékelés a finomhangolás érdekében 1-10-es skálán történt.

- 1) Terminológia: átlag: 9,14
- 2) A mondat és a szűkebb kontextus összefüggése: átlag: 8,26
- 3) Világos, egyértelmű mondat szerkesztés: átlag: 8,24
- 4) Magyar szórend: átlag: 8,18
- 5) Helyesírás: átlag: 8,16
- 6) Formamondatok: átlag: 7,20 (2 fordító nem értette a kérdést)

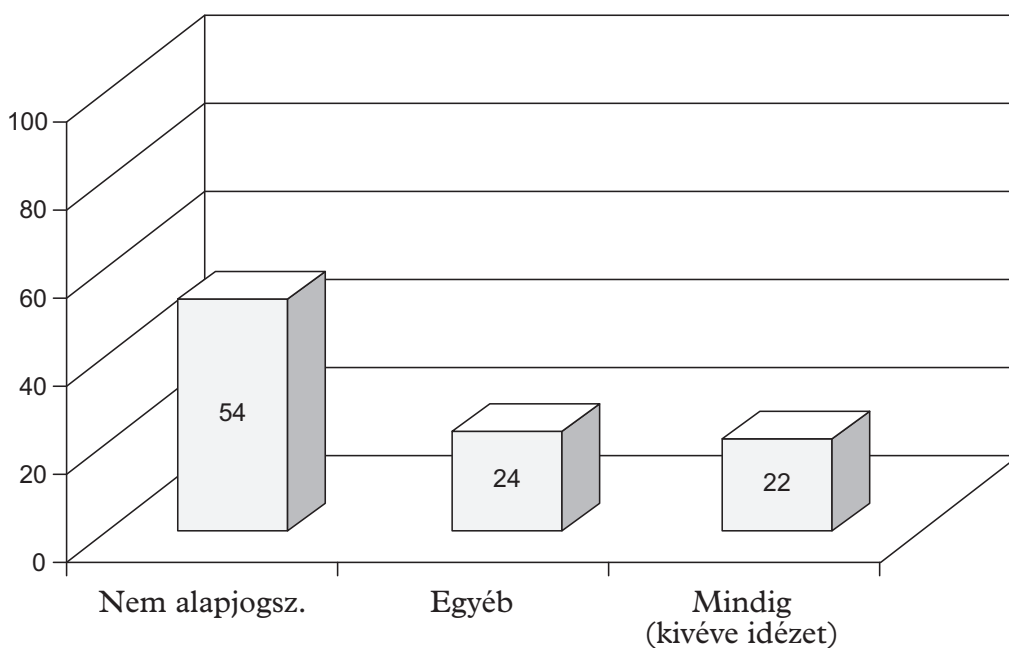
Az értékeléshez egyesek pontosító megjegyzéseket is fűztek, az alábbiak szerint:

- ✓ Szövegfüggő (napirend vs irányelv),
- ✓ a 2)–4)-nél: „Attól függ, honnan jön a találat, és mennyire módosítható a szöveg (F4)”,
- ✓ Egy fordító a 2)–4) kérdésekre eredetileg 9-es és 10-es osztályzatot adott volna, vagyis e szempontokat a legfontosabbnak ítélte, ennek ellenére így reagált: „Tudom, nem illik, ezért inkább 5” (F₉).

14. Arra a kérdésre, hogy ha a 100%-os Trados-megoldás a mondat szerkesztés bonyolultsága miatt homályos, kijavítja-e a fordító, a válaszokat a 7. ábra szemlélteti. A „mindig” válaszoknál 1-1 fordító hozzátette, hogy kivéve, ha idézet, valamint ha van idő, a minimális változtatás elvét betartva. Kiemelendő, hogy egyetlen fordító sem vélekedett úgy, hogy a homályos mondat szerkesztésű megoldásokat azért nem kellene kijavítani, mert a szakemberek/politikusok így is megértik; ez arra utal, hogy jóllehet a címzett virtuális, és a szövegfordítás időnként öncélú tevékenységnek tűnik, a fordítók nem tévesztik szem elől a célorientáltságot. Az „egyéb” kategóriában az anyagi tényezőt és az időfaktort, valamint a szokásjogot említették (a bizottságiak nem nyúlnak bele a tanácsi szövegekbe és vice versa). Van olyan fordító, aki 100%-os találatnál a jogász-nyelvészek által véglegesített/kihirdetett jogszabályszerkesztésbe még akkor sem nyúl bele, ha az értelmetlen, és olyan is, aki általában igen, kivéve ha kifejezetten kéri (de *kí?*), hogy ne nyúljon a szöveghez.

7. ábra

Ha a Trados-találat a mondat szerkesztés bonyolultsága miatt homályos, kijavítja-e?

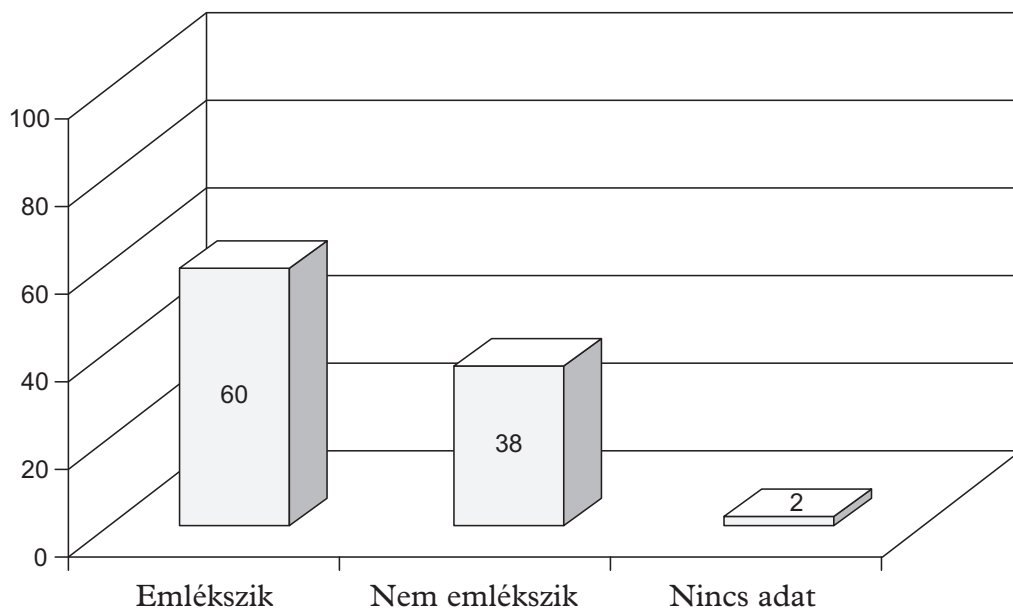
Rövidítések: Csak akkor, ha nem alapjgszabályból származik; Mindig (kivéve, ha idézet); Egyéb.

A válaszokból leszűrte legfőbb tanulság azonban az, hogy előfeltevésként a fordítók is elismerik, miszerint alapjogszabályban is lehetnek homályos mondatok, valamint azt, hogy ilyen módon a homályos részek továbbgyűrűznek, önálló életre kelnek, és megszületik, majd felcseperedik az euzsargon/hunglish/franchongrois⁴.

Az a megjegyzés, hogy „A szakemberek sokszor a magyar változat helyett az angolt olvassák” (F₈) alátámasztani látszik Pym (2001:7) azon véleményét, miszerint az uniós dokumentumokat valójában arra szánták, hogy szakemberek átírják, nem pedig arra, hogy laikusok elolvassák és megértsék őket.

15.1. Emlékszik-e olyan esetre, amikor a 100%-os Trados-megoldás minden szempontból helytálló volt, de a mondat szórendje miatt nem illett a konkrét fordítandó szövegkontextusba? Ha valaki a 13.6. kérdésre igennel válaszolt, lehetetlen, hogy ne találkozott volna a szórend miatt a kontextusba nem illő mondattal. Valószínűleg inkább arról van szó, hogy a 15.1.-ben felvetett probléma nem tudatosul a fordítókban.

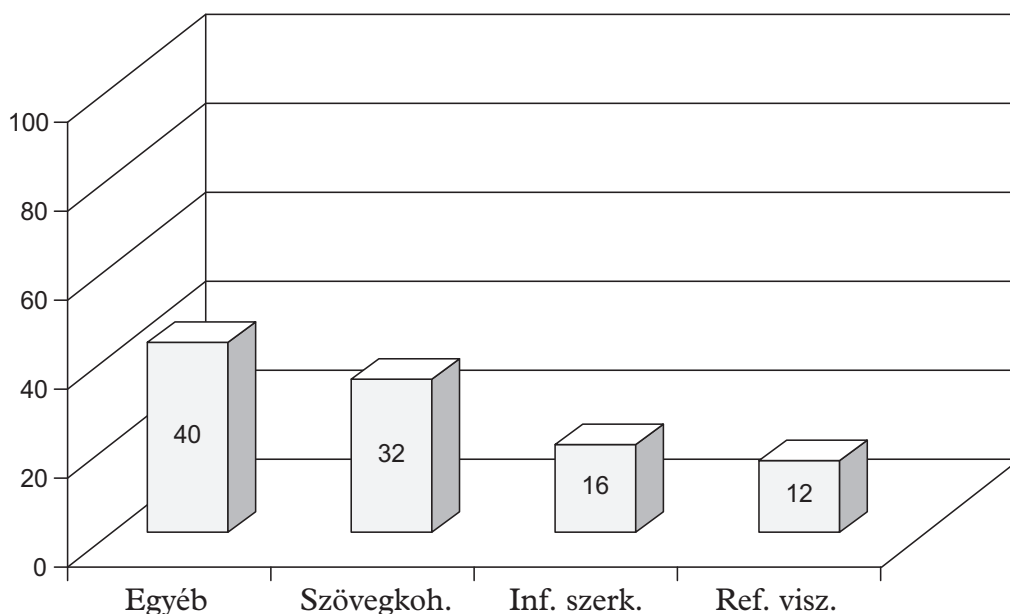
8. ábra
A 100%-os találat szórendje vs az adott kontextus

15.2. Ha előfordult ilyen eset, emlékszik-e, mi volt ennek az oka?

⁴ E kifejezéseket ebben a tanulmányban egymás szinonimáiként, az uniós interkultúra beszédmódjának jelölésére használom. Definíciója, leírása messze túlnő a tanulmány keretein, itt csak keletkezésének egyik lehetséges okára világíthatok rá.

9. ábra
Miért nem illett a 100%-os találat a kontextusba?

Rövidítések: Egyéb; A szövegkohézió felborul; Az információs szerkezet felborul; A referenciális viszonyok felborulnak.

Már a 40%-os „Egyéb” kategóriába sorolt válaszokból is kiderül, hogy nem minden fordító teljesen bizonyos a fenti szempontok mibenlétét illetően, ezért az sem biztos, hogy mindennapi gyakorlatukban rendszeresen érvényesítik őket. Ennek egyikük kifejezetten hangot is adott a következő módon: „Ezek a szempontok nem teljesen világosak számomra, de olyanra emlékszem, hogy a magyar mondat szórendje teljesen más volt, mint a forrásnyelvié, ezért át kellett alakítani” (F₁₀).

Mások viszont kifejezetten érzékenyek például az információszerkezeti zavarokra, ami kvázi-szövegekhez vezethet; egyikük megfogalmazása szerint: „A legnagyobb baj a »tükrörfordítás« szokott lenni, amikor a magyar mondatban is a végére biggyeszti a hangsúlyos bővítményt, és ettől néha elvesz a mondat értelme” (F₁₁).

A fordítók egyharmada érezte úgy, hogy a más kontextusból származó, látszólag tökéletes megoldás az adott szövegben felborítaná a szövegkohéziót: véleményük alátámasztja Ulrich (1998: 4) jóslatát a TWB hatásáról:

(...) un inconvenient provient du fait que le TWB suggère plusieurs traductions à comparer, à réviser et finalement à choisir ou non. Le document est découpé en séquences de traduction, a priori en phrases, et, à force de se concentrer sur chaque phrase séparément, le traducteur risque de perdre de vue l'intégralité de son document, puisque le contexte dépasse la plupart du temps la taille d'une phrase, d'où un risque de manque de cohésion globale de la traduction.

Ezt Merkel (2007) is megerősíti egyik következtetésében: „cohesion is worse today”.

16. Ez a kérdés szintén a célnyelvi magyar szórend problémáját firtatta, ugyanis sokszor megesik, hogy a Trados több megoldást hoz egyazon szegmensre, és ezek terminológiája megegyezik, de szórendje különböző. Márpedig ilyenkor felmerül a kérdés, hogy milyen szempont(ok) alapján választ a fordító. A fordítókat arra kértem, hogy amennyiben mind a 3 (illetve 4) szempontot figyelembe veszik, prioritási sorrendjüket jelöljék számokkal. Az alábbi felsorolás ezt a csökkenő prioritási sorrendet tükrözi.

- 1) Egyéb szempont alapján: ebbe a kategóriába a fordítók jellegzetesen olyan kritériumokat soroltak, mint a saját nyelvi ízlés, nyelvérzék, stiláris érzék, egyéni tetszés vagy nemtetszés, magyarosság, legjobbság és legszebbség, elfogadhatóság, gördülékenység. Figyelemre méltó, hogy a legtöbb válaszadó számára a választás szubjektív, impresszionisztikus, esztétikai kritériumok által vezérelt, anélkül, hogy ezek referenciakerete meg lenne határozva. Ezenfelül feltűnő volt a „vélem/tartom/ítélem/tűnik/látszik” értékítéletet kifejező és modális igék használata, amivel a fordítók az egyéni értékítéleten túlmenően önkéntelenül azt is érzékeltették, hogy ez a talaj bizony eléggé ingoványos. A fordítószolgáltatokban mindennapos lektorálási tevékenységet ez a fajta megközelítés nemigen segíti, hiszen a lektornak a fordítóval való vita esetére tudományosan és módszertanilag megalapozott érvekre lenne szüksége az általa javasolt megoldás megindokolására;
- 2) Az előző fordító alapján: mivel a TWB-memóriák lefordított szegmensei mellett ott áll az előző fordító neve is, az e szempont alapján (is) választó fordítók ezzel fejezik ki bizalmukat olyan kollégáik iránt, akikről tudják, hogy folyamatosan és egyenletesen jó minőségben dolgoznak;
- 3) A fordítás keletkezési időpontja alapján: a fordítók kivétel nélkül az újabban lefordított szegmenseket választják, ami tükrözi azt, hogy tudatában vannak a gyors terminológiai változásoknak, ebből következően a régebbi szövegek elavulásának, valamint annak, hogy az újabban született szövegek egyre gyarapodó és gazdagodó fordítói tapasztalatot tükröznek. A 2) és a 3) pont természetesen egymással szoros kapcsolatban van, és arra utal, hogy a fordítóknak szükségük van valamilyen személyes szakmai kapaszkodóra;
- 4) A konkordancia százaléka alapján: a konkordancia funkció a TWB-ben azt mutatja meg, hogy statisztikailag hány százalékos egyezés van a forrásnyelvi szegmens és a munka- és/vagy referenciamemóriában talált célnyelvi szegmens között. Szegmensen érthető egész mondat, de egyes szavak vagy szó szerkezetek is. Az egyezést a program eltérő színnel jelzi. Az a tény, hogy a konkordanciát a fordítók az utolsó helyen jelölték meg, arra enged következtetni, hogy ez a funkció jórészt terminológiai keresésre alkalmas, de semmiképpen sem a kommunikatív szempontból megfelelő szórend kiválasztására;

- 5) Az egyéb kategórián belül még előfordultak olyan kritériumok, mint az alapszöveg és a fordítandó szöveg összefüggése (5 fordítónál), valamint 1-1 fordító megemlítette a referenciahierarchiát, a szövegkörnyezetbe illő magyar szórendet, a szövegkoherenciát, a más adatbázisokkal való összehasonlítást, az érthetőséget, a találatok előfordulásának gyakoriságát, valamint *a téma-réma szerkezetnek való megfelelést*.

Elgondolkodtató, hogy a különböző szórendű Trados-találatok közötti választás leggyakoribb kritériuma egy egyénfüggő értékítélet, és a kontextus, valamint a szöveg aktuális tagolásának tudományosan-módszertanilag megindokolható szempontja csak elenyésző százalékban játszik szerepet.

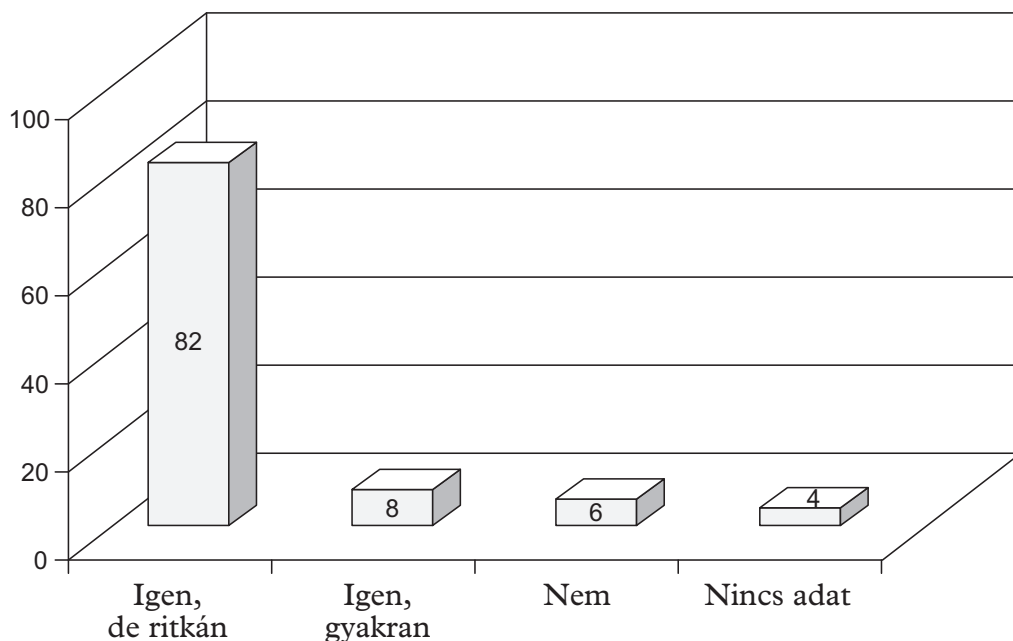
Egyes tapasztalt fordítókat egyébként kifejezetten zavarja a konkordancia funkció, aminek az egyik megkérdézett az alábbi idézettel adott hangot: „A konkordancia százalékanak ellenőrzése tovább tart, mint újra lefordítani a mondatot” (F₁₂).

17.1. Volt-e olyan eset a gyakorlatában, amikor a nem 100%-os találat(ok) átnézése során valamilyen hiba elkerülte a figyelmét? Ez a kérdés arra kereste a választ, hogy a fordítási folyamat során a memóriák által felkínált részleges megoldások felhasználása és a nem megfelelő megoldások elvetése egyidejűségének van-e, lehet-e pozitív vagy negatív hatása a transzlátumban fellelhető hibákra, valamint hogy ez a hatás tudatosul-e a fordítóknál. A fordító ilyenkor nem csupán az interpretatív modell szerinti, eleve nem egyszerű utat járja be, hanem ezt még kénytelen bonyolítani egy mások által javasolt megoldás (a találat) lektorálásával, annak elfogadásával vagy elvetésével, valamint a nem-találat lektorálásával is. Ha alapvetésnek tekintjük azt, hogy hibátlan fordítás már csak azért sem elképzelhető, mivel hibátlan nyomdatermék sincs, erősen feltételezhető, hogy a nem 100%-os Trados-találat által megbonyolított folyamat megnöveli a tévedés kockázatát.

Ehhez képest meglepő, hogy 3 fordító szerint ilyen eset nem volt: ez vagy azt jelenti, hogy nem emlékeznek ilyen esetre, vagy azt, hogy nem tudatosul bennük a tévedés (azaz a hiba benne marad a célnyelvi szövegben), vagy azt, hogy nem merik bevallani a tévedésüket. A 8%-os gyakori hibaelnézés ugyanis a legtapasztaltabb fordítóknál fordult elő, úgy is fogalmazhatnánk: ez utóbbiak veszik észre saját maguk a leggyakrabban a hibát (és nyilván javítják is ki), valamint bennük tudatosul a legjobban a probléma. Mindenesetre az, hogy a fordítók 90%-a ritkán vagy gyakran átsiklik a Trados által kínált megoldások hibái fölött, felveti azt a kérdést: vajon nem a memória által megbonyolított fordítási folyamattól elválaszthatatlan, inherens hibaforrásról van-e szó, és a fordítástámogató eszköz jelenléte nélküli fordítási folyamat ugyanilyen hibához vezetne-e? E kérdésre a válasz csak további kísérletekkel adható meg, amelyek megerősítenék vagy cáfolnák (legalábbis ebben a vonatkozásban) a Trados fordítástámogató jellegét.

10. ábra

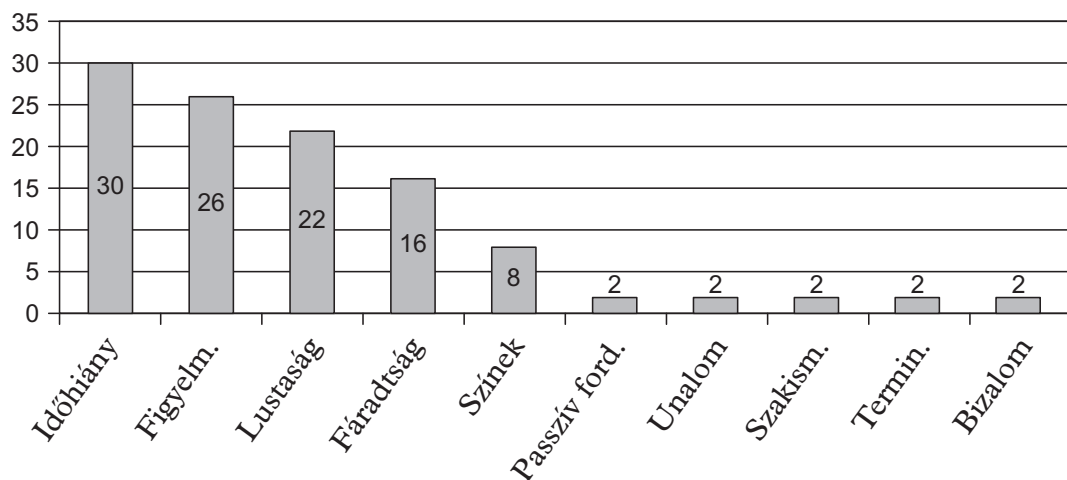
Volt-e olyan eset a gyakorlatában, amikor a nem 100%-os találat átnézése során valamilyen hiba elkerülte a figyelmét?

17.2. Ha előfordult ilyen, Ön szerint ez minek tudható be? Sokan több okot is megjelöltek, ezt az alábbi diagram mutatja:

11. ábra

A nem 100%-os találatok hibáinak okai

Rövidítések: Időhiány; Figyelmetlenség; Lustaság; Szellemi vagy fizikai (szem) fáradtság; A színek megzavarhatják a fordítót; A TWB-vel való fordítás „passzív fordítás”; A szöveg unalmassága; Szakismeret hiánya; Új terminológia; Az előző fordítóban való túlzott és indokolatlan bizalom.

Már láttuk, hogy a minőségi munka legnagyobb ellensége a munkamenynyiség és a rendelkezésre álló idő aránytalansága, az elkerülhetetlen kapkodás. A Tanácsnál például a napi norma 6-7 szűz oldal/fő, de ez csak elméletileg tartható, hiszen a csúcsidőszakokban az elkészítendő mennyiség ennek akár a kétszerese is lehet, és viszonylag normális munkatempóra csak a nyári politikai uborkaszézon idején van lehetőség. A figyelmetlenség mint ok kapcsán az egyik válaszadó hozzáfűzte, hogy a TWB-vel történő fordításkor a fordító kevésbé figyel oda, mint 100%-ban szűz szöveg esetén.

A Tanácsnál a fordítási színek az összes titkári és fordítói gépen azonosak. A titkárok által előkészített-előfordított anyagban a forrásnyelvi szöveg kék, a 100%-os célnyelvi találat zöld, a részleges célnyelvi találat pedig piros színnel jelenik meg, a fordítóknál pedig a forrásnyelvi szöveg fekete, az adott forrásnyelvi szegmens lefordítása és elmentése után a célnyelvi szegmens sötét bíborvörös lesz (100%-os találat); a konkordancia funkció sárgával jelzi a találatot, a hiányzó és nem egyező részeket pedig kékkel és szürkével. A színek megkönnyítik a különböző szövegrészek aktuális állapotának felismerését, ugyanakkor fárasztják is a szemet, állandóan össze kell kapcsolni a színt a változtatásokkal, ami folyamatos értelmezést, tanulási munkát kíván. Ennek eredménye lehet egy automatizmus kialakulása, de kérdés, hogy ez mennyi idő alatt jön létre, és milyen a költség-haszon arány.

Két fordító kiemelte, hogy a TWB-vel való munka inkább a lektoráláshoz, mintsem aktív fordításhoz hasonlít, ezért bevezették a „passzív fordítás” fogalmát.

Az intézményi és szabadúszó szakfordítók között sok a bölcsész, akiknek tehát a fordítás gyakorlása közben kell megszerezniük az elengedhetetlen szakmai ismereteket. Míg egy szakember vertikálisan, mélységében ismer egy szakterületet, addig a szakfordítónak a szakembernél jóval sekélyebb ismeretei vannak, de ideális esetben több szakterületbe ássa bele magát bizonyos mélységig. Ezt a fordítószolgálatoknál a szakosodás elősegíti: míg a Bizottság magyar nyelvi fordítószolgálatánál erre van lehetőség, a Tanácsnál egyelőre csak a kiemelt területekre, például a költségvetésre szakosodtak fordítók, de ők is fordítanak nem költségvetési szövegeket, illetve rohammunkák idején mindenki fordít mindent. Ezért előfordulhat, hogy a fordítómemória által felajánlott megoldást a fordító egyszerűen a szakmai ismeretek hiánya miatt fogadja el. Ugyanez érvényes az új és még nem meggyökeresedett terminusokra is.

A válaszok alapján tehát a fordítástámogató eszköz folyamatos és rutinszerű használata koptathatja, és passzívvá teheti a meglévő fordítási készségeket, tompíthatja a figyelmet amihez az unalomig ismert részeket tartalmazó szövegek unalomig ismétlődő jellege is hozzájárul. Az olyan technikai jellemzők, mint a különböző jelentést hordozó színek, melyek elsődleges funkciója a kiemelés révén a figyelemfelhívás, a túlادagolás miatt néha az ellenkező hatást érhetik el. A hibák lehetséges szaporodására Prószéky (2007) is figyelmeztet.

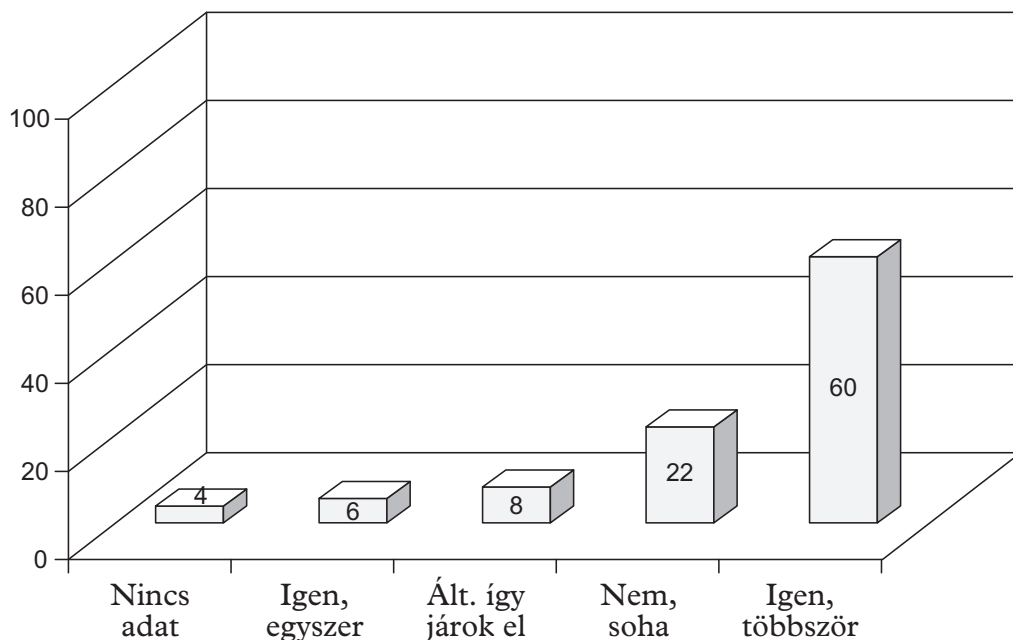
Számomra sokkal nehezebb egy félig „azonos” mondatban az azonos és a nem azonos részeket megkeresni, mint nulláról lefordítani (különösen

bonyolult mondatok esetén). Fordításkor a forrásmondat jelentése egy benyomásként, egy kompakt egészként jelenik meg a fejemben, amit megpróbálok magyarul visszaadni. A TWB nem 100%-os találatai arra kényszerítenek, hogy szavakat keresgéljek, amivel elemeire esik szét az egész, és elbizonytalanít a jelentésben. (F₅)

18.1. Ez a kérdés arra kereste a választ, hogy a fordítási folyamatot milyen mértékben teszi automatizálttá a Trados jelenléte egészen olyan szintig, hogy nemcsak a forrásnyelvi szegmens értelmezése hiányzik, hanem a fordító időhiány miatt még el sem olvassa alaposan a forrásnyelvi mondatot, hanem megbízik a memóriában talált megoldásban, és a 100%-os megoldást jelző zöld szín láttán megelégszik a másolással-beillesztéssel.

A válaszokból az derült ki, hogy maga a kérdés is helytálló, hiszen a többség elismerte, hogy ilyen bizony előfordulhat a rohammunkák idején, illetve az „általában így járok el” megoldást választók közül 2 fordító az okot is megjelölte: egyes magyar fordítóirodák a 100%-os megoldást nem fizetik ki.

12. ábra
Automatikus bemásolás

18.2. Igenlő válasz esetén: ez milyen típusú szegmenseknél/mondatoknál fordult/fordul elő? Az alábbi válaszok csökkenő gyakorisági sorrendet jelentenek.

- 1) Kilóra gyártható formamondatok, nyelvi panelek, sablonszövegek (pl: „a Tanács ezért felkérést kap arra, hogy”);
- 2) Összehasonlító szövegek (intézményi szakzsargonnal „dokukompok”);

- 3) Saját memóriából lejövvő találatok, ahol a fordító biztosnak véli, hogy a megoldás jó, mivel a sajátja;
- 4) Már lektorált/egyszerű szövegek/listák (pl. napirendek);
- 5) Mindenféle, mert nem fizetik ki a 100%-os találatot;
- 6) Hosszabb mondatoknál, ahol erősen gyanítható, hogy jogszabálcímek felsorolásáról van szó;
- 7) Ha biztos, honnan származik (F₁₃) (a válaszadó nem pontosította, mit ért biztos származási helyen);
- 8) „Olyan mondatok esetében, amelyeket rendszeresen fordítok, és nagyjából kívülről tudok (legalábbis azt hiszem róluk!). Vagyis az embernek az az érzése, hogy nagyjából stimmel a dolog” (F₅).

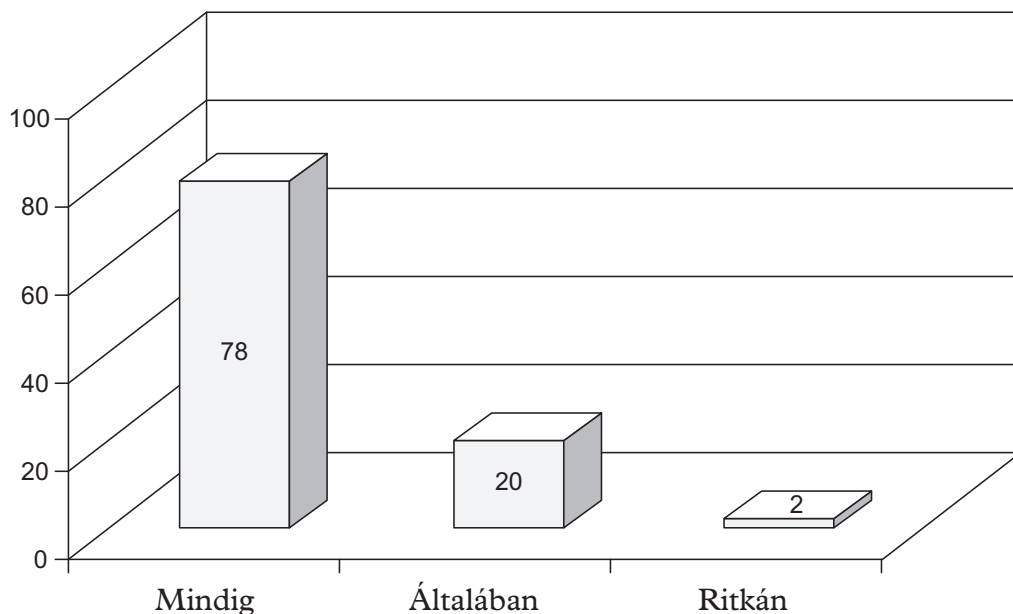
Ugyanez a fordító a kérdőív kitöltése után az alábbiakról számolt be:

Tegnap este papíron kitöltöttem a kérdőívet, és ma reggel az hajított ki az ágyból, hogy félálomban rádöbbszem: tegnap lektorálásnál nem vettem észre egy 100%-os találat helytelenségét (illetve ezek szerint észrevettem, de kellett majd' 24 óra hozzá, hogy felvándoroljon az agyam tudatos részébe). Az „Excellency” megszólítást a TWB betöltötte a „Tisztelt Nagykövet Úrnak” formulával, és a fedőlap tényleg neki is szólt, de a levél maga a külügyminiszter asszonynak. Nemcsak a fordító kezén, hanem a lektorén is átcúszott, mert egy csomó másra (a nem formarészekre) koncentráltam/tunk. (F₅)

A számtalanszor ismétlődő szegmensek esetében tehát a fordítóban kialakul egyfajta automatizmus: elég rápillantania a forrásnyelvi szegmensre, és ezen észlelésből, esetleg egy-két szóelemnek az elolvasásából, a szegmens hosszából, tördeléséből nagy valószínűséggel következtetni tud arra, hogy milyen ismétlődő tartalmat hordozó forrásnyelvi panelről van szó, ezért egy idő után már nincs szüksége az egész szegmens elolvasásához ahhoz, hogy a pillanat tört része alatt felismerje azt, és bemásolja a memóriában talált 100%-os célnyelvi sablonmegoldást. Ebből *automatikus*an adódik a sokszintű hibalehetőség megnövekedése, ld. a fenti példát, amit az is fokozhat, hogy technikai és egyéb okok miatt hiba csúszhat a munka- és a referenciamemóriába is. Ezért is különösen fontos a memóriák folyamatos frissítése, tisztogatása, karbantartása, de az e kérdésre adott válaszok arra is figyelmeztetnek, hogy a fordító az állandó TWB-használat következtében valamennyire robottá válik. Ezen túlmenően feltételezhető, hogy a TWB folyamatos használata következtében maga a szöveg még ekvivalens mondat szintű megoldások esetén is széttagozottabb lesz, mint lett volna fordítómemória nélkül; e tendencia megjelenését más empirikus kutatások is megerősítik (Merkel: 2007).

19. Fordítás közben figyelembe veszi-e az éppen fordítandó mondat minikontextusát (az előző és a rákövetkező mondatot)?

13. ábra
Figyelembe veszi-e a minikontextust?

Olyan válaszadó nem volt, aki soha ne venné figyelembe a minikontextust. Ez azt jelzi, hogy a fordítók szinte kivétel nélkül megpróbálnak túllépni az alkalmazás korlátain, és végső soron visszatérni a hagyományos fordítási technikákhoz, azaz mintha ösztönösen megkísérelnék ellensúlyozni az előzőekben vázolt fragmentálódási és robotizálódási tendenciát.

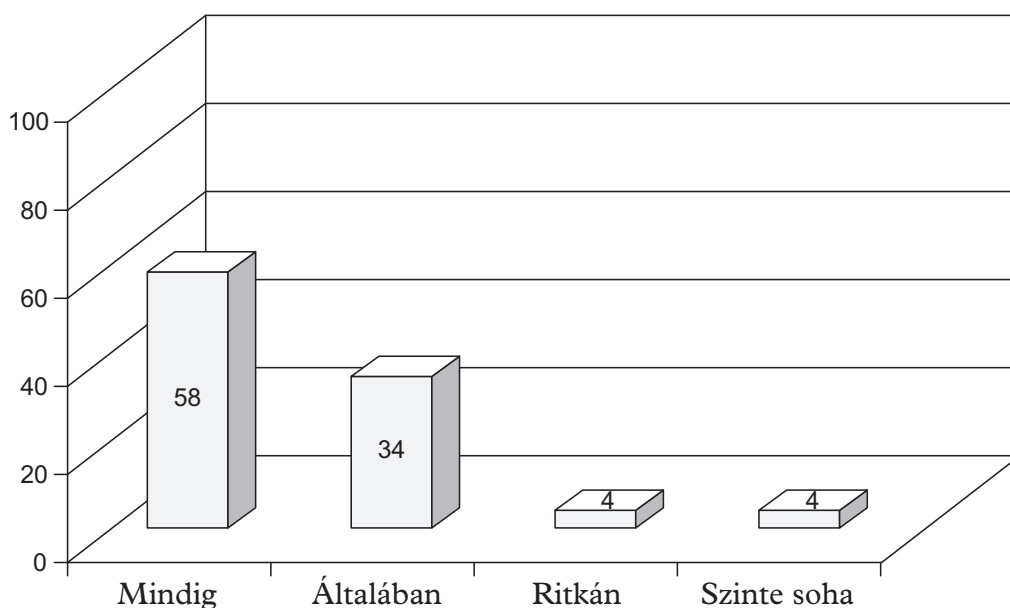
20.1. Amikor készen van egy adott szöveggel, és a munka mennyisége ezt lehetővé teszi, átolvassa-e csak a célnyelvit is úgy, hogy közben félreteszi a forrásnyelvi szöveget? A válaszokban számosan hangsúlyozták, hogy ezt gyakran nem teszi lehetővé a munkamennyiség.

A „ritkán” és „szinte soha” választ adók nem hivatkoztak időhiányra, azaz valószínűsíthető, hogy ez a fázis náluk rendszeresen kimarad a fordítási folyamatból.

20.2. A továbbiakban arra voltam kíváncsi, hogy akik rendszeresen ellenőrzik a saját célnyelvi szövegüket, azok elsősorban mire koncentrálnak. A kérdésfeltevést az a gyakorlat indokolta, mely tapasztalatom szerint inkább a formai, mintsem a tartalmi kérdésekre összpontosít. Amennyiben egy-egy részkérdésre igennel válaszoltak a megkérdezettek, egyúttal 1-10-es skálán a válasz fontosságát is értékelték, és indokolást is kértem tőlük. Ha valaki nem nézi át a célnyelvi szöveget, értelemszerűen nem töltötte ki a skálát sem, ezért ott nincs adat. Ezeket nullával vettem figyelembe.

Egyes kérdések kontrollkérdésként is funkcionáltak, hiszen a számok, adatok, a lábjegyzetek számszerű meglétét, vagy a magyar változat és a forrásnyelvi szöveg egymásnak való megfelelést a forrásnyelvi szöveggel való egybevetés nélkül meglehetősen bajos ellenőrizni. Több fordító ezt meg is jegyezte, egyikük rögtön így reagált: „A célnyelvi átolvasás célja nálam a koherencia és az olvashatóság ellenőrzése” (F₈).

14. ábra
A célnyelvi szöveg ellenőrzésének gyakorisága

A célnyelvi szöveg ellenőrzése során a fordítók csökkenő prioritási sorrendben az alábbiakra koncentrálnak:

- 1) Helyesírás
- 2) Terminológia
- 3) Maradt-e benne értelmetlenség/és vagy félrefordítás?
- 4) A magyar szórend megfelel-e az információs szerkezet által megkívántnak?
- 5) Maradt-e benne homályos rész?
- 6) Lehet-e egyszerűsíteni a magyar mondat szerkezetét?
- 7) Számok, adatok megvannak-e?
- 8) Lábjegyzetek megvannak-e?
- 9) A formai követelményeknek megfelel-e?
- 10) A magyar változat szövegszerűen megfelel-e a forrásnyelvinek?
- 11) A magyar szórend nem hasonlít-e a forrásnyelvihez?

Jóllehet a helyesírás ellenőrzése OPOCE-feladat is, első helyen említése jól tükrözi a magyar helyesírási szabályok már-már kényszeres betartásának gyakorlatát. Elismerve azt, hogy egy fordítónak és tolmácsnak minden tekintetben puristának kell lennie, felvetődik a kérdés, hogy nincs-e itt hangsúlyeltolódás a tartalmi kérdések rovására? Idézem az egyik válaszadót: „Ez jogszabályok esetében nagyon fontos, és annyira lovagolnak is rajta, hogy sokszor nagyobb leszúrást kapunk, ha ez nincs rendben, mintha hülyeséget fordítanánk” (F₁). Más fordítók viszont azon véleményüknek adtak hangot, hogy a helyesírást fölösleges ellenőrizni, mivel – hacsak a tisztázás (intézményi szakzsargonnal „clean up”) során nem csúszott be hiba – a Trados éppen erre szolgál.

A forrásnyelvinek való szigorú szövegszerű megfelelést csak a célnyelven nem lehet ellenőrizni, 13 fordító = 26% ezt észrevételezte is, azzal a megjegyzéssel, hogy ez egy korábbi fázisban történik meg, a fordítás nem szószámlálás, és/vagy a csak célnyelvi szöveg átolvasásának nem ez a célja. A kérdésfeltevést az indokolta, hogy tapasztalatom szerint jogszabályok esetén egyes lektorok — a kötelező és fakultatív kihagyások és betoldások technikáját figyelmen kívül hagyva — hajlamosak időnként szószámlálást tartani. Ennek egyik oka az, hogy a jogszabályok az Európai Unió Hivatalos Lapjában történt kihirdetést követően mind a 23 hivatalos nyelven hitelesek⁵, azaz olybá veszik őket, mintha magyar jogászok eleve magyarul fogalmazták volna meg őket, ezért állandó a rettegés a fordítás során keletkező veszteségektől; másrészt feltételezhető, hogy ebbe a TWB fragmentáló hatása is belejátszik.

Arra a kérdésre, miszerint ellenőrzi-e a fordító, hogy a célnyelvi szövegben maradt-e értelmetlenség/és vagy félrefordítás, az egyik megkérdezett így reagált: „Az ilyesmi eleve kizárt – csak jó fordítás képzelhető el” (F₁₃), egy másik pedig ilyeténképpen: „Néha a forrásnyelvi szöveg értelmetlensége miatt a célnyelvit sem lehet értelmesebben megfogalmazni” (F₁₄). Ez utóbbi arra a napi tapasztalatra utal, hogy az angolul vagy franciául keletkező uniós szövegeket többségében nem anyanyelveik fogalmazzák, ezért — jóllehet a megfelelő anyanyelvi fordítóosztályok egyik fontos feladata a forrásnyelvi szövegek nyelvi lektorálása is lenne — a fordításra kiadott szövegekben nem ritkák a nyelvtani, szóhasználati, mondatszerkesztési hibák, melyek időnként értelmetlenséghez vezetnek, pl.:

Therefore, because approval from citizens depends, among other things, on the allocation of tasks between the EU and the Member States being clearer than it has been until now, and managed in a more balanced way.

A homályos/nehezen érthető rész kapcsán többen kifejtették, hogy ezt attól függően ellenőrzik, hogy a szöveg tudomásuk szerint lesz-e lektorálva: ha igen, ezt a feladatot meghagyják a lektornak. A fenti idézet szerzője következetes módon nem válaszolt erre a kérdésre (azaz véleménye szerint, mivel a saját szövegében ab ovo nem lehet homályos rész, ezt ellenőrizni értelmetlen.)

A magyar mondat szerkezetének egyszerűsítését firtató kérdés feltevését introspekció motiválta: az uniós jogszabályok fordítása közben ugyanis a mondat szerkezeti elemzést követő szakaszban rendszeresen használtam a mondat szintjére történő felemelés technikáját, mintegy szétboncolva a néha rendkívül hosszú mondatot. Ez lehetővé tette a forrásnyelvi mondat szerkezeti viszonyok pontos visszaadását a célnyelven, ugyanakkor ettől a magyar mondat általában

⁵ A Tanács első, az EGK nyelvhasználatáról szóló, a csatlakozások után többször módosított és az EU nyelvhasználatát meghatározó rendelete (CELEX: 31958R0001) nem fordításról, hanem hivatalos nyelvekről beszél, és az uniós jogi aktusokban is hiába keresnénk a (23 nyelv közötti) „fordításról” szóló szakaszt. A gyakorlat ellentmond a deklarált jogelvnek. Ebből következik az uniós fordítás paradox státusa, valamint innen származtathatók olyan fordításidegen gyakorlatok, mint a szó szerinti fordítás számonkérése.

átláthatatlanul szövevényessé vált. Ezért egy következő szakaszban sokszor éltem a főnévi, határozói vagy különböző igenévi szerkezetekké való lesüllyesztés technikájával, aminek eredménye a magyar mondat szerkezetének egyszerűsödése lett, miáltal a mondat szerkezet átláthatóbbá, a mondat szövegbeli értelme pedig világosabbá vált.

A fenti felsorolásban a válaszok összesítése nyomán ez a célnyelvi szöveg ellenőrzésekor érvényesített fontossági szempont éppen középen foglal helyet. Az egyik válaszadó megjegyezte, hogy még nyersfordításban sem alkalmaz bonyolult/felfoghatatlan szerkezetet, egy másik pedig annak a véleményének adott hangot, hogy az alárendelésekkel érthetőbb a magyar mondat, ezért „jobb megoldás”. Ennek viszont gyökeresen ellentmond egy másik válaszadó, aki így fogalmaz: „Jogszabálysövegben általában eleve nem szoktam alárendelést használni” (F₁₅). E kijelentés kettős értelmezésre ad módot: a) a válaszadó vagy annyira profi, hogy nincs szüksége a fent vázolt analitikus szerkesztésmódra, ehelyett a forrásnyelvi szöveg szintaktikai viszonyait a magyar változatban pontosan reprodukálva azonnal a megfelelő helyen és számban használja a lesüllyesztést; b) vagy a célnyelvi szintaxis a forrásnyelvnek formális ekvivalense, amely esetben felmerül a közvetlen vagy közvetett interferencia lehetősége.

Figyelemre méltóak viszont az alábbi megjegyzések, melyek egyrészt a rutin negatív hatásairól, másrészt az igényes (és tapasztalt) szakember számára kreatív munkát jelentő ritka pillanatokról adnak számot: „Gyakori a forrásnyelvhez való idomulás; a legtapasztaltabb fordító is beleesik abba a csapdába, hogy „elfeledkezik” a célnyelv lehetőségeiről” (F₃); „Ezek (mármint a magyar mondat szerkezet egyszerűsítése F₁) a legélvezetesebb pillanatok” (F₉).

Az a szempont, hogy a magyar szórend megfelel-e a szöveg információs szerkezete által megkívántnak, a válaszok alapján a prioritási sorrend felső harmadában foglal helyet, tehát a fordítók fontosnak tartják. Ugyanakkor azt a kérdést, hogy a magyar szórend nem hasonlít-e a forrásnyelvihez, az utolsó helyre tették 5,08-es fontossági átlaggal. Márpedig ismerve a szórend és az információ-megosztás közötti szoros összefüggést, a fontossági sorrendben való ezen feltűnő eltérés alapján feltételezhető, hogy erre az összefüggésre nem mindig egyik fordító figyel következetesen, vagy nem mindenkinben tudatosul, hogy ez egyáltalán probléma lehet. Ezt a feltételezést lektori tapasztalatom megerősíti: a szórendi javításokat egyes fordítók a stílus területéhez tartozónak gondolják. A megkérdezettek 14%-a egyáltalán nem foglalkozik azzal a problémával, hogy a célnyelvi szöveg szórendje esetlegesen az indoeurópai szórendet követi, 6%-a az előző szakaszban ellenőrzi, és az alábbi megjegyzések szerzőivel (5%) együtt összesen 30%-uk szerint ez elhanyagolható szempont.

Márpedig ha kimutatható, hogy az uniós fordítás kontextusában kvázi-szövegek is szület(het)nek, akkor feltételezhető, hogy ez azért (is) van, mert a fordítók számára ez a probléma mint olyan nem létezik. „Ez gyakorlatilag nem fordul elő” (F₁₃); „ha a fentieket ellenőrzöm, akkor ezt már külön nem kell nézni” (F₁₆).; „Sosem jutott még eszembe” (F₁₀); „inkább azt figyelem, hogy a magyar szórend magyarul megfelelő-e, az végül is mindegy, hogy az eredetihez hasonlít vagy nem” (F₁₇); „Ez nem feltétlenül negatív” (F₁₈); „sajnos ez már fel sem tűnik (deformálódik a hallás)” (F₁₄).

Az alább idézett két ellentétes vélemény is jól tükrözi a szakemberek megosztottságát a célnyelvi szórend vonatkozásában: az egyik vélemény: „A forrásnyelvi változat gyenge minősége miatt ez nem tűnik olyan lényegesnek” (F₁₄). A másik vélemény:

Ez nagyon fontos, de: az uniós szövegek esetében a további munka megkönnyítése érdekében (pl. későbbi módosítások) egyensúlyozni kell a forrásnyelvi és a célnyelvi szerkezetek között. Olyan megoldásra kell törekedni, amely tökéletessége dacára sem esik túl messze az eredeti sorrendektől (nehézséget okozhat a tagmondatok teljes felcserélése – keresni kell a jó megoldást). (F₃)

Az egyéb ellenőrzési szempontok között a fordítók a következőket jelölték meg:

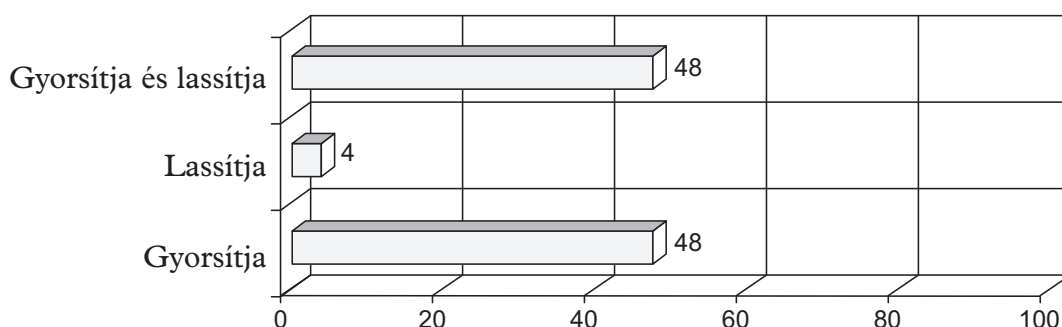
- ▶ A mezőjelölők („tagek”) sértetlensége (hogy a tisztázási folyamat zökkenőmentes legyen);
- ▶ A magyar szöveg önmagában érthető-e, logikus-e, magyarosan van-e megfogalmazva. Így írná-e le akkor is ezt a mondatot, ha nem fordításról, hanem eredeti magyar megfogalmazásról lenne szó; (ez lényegében redundáns a 3-6 szemponttal)
- ▶ Hol lehet idiomatikusabbá tenni a szöveget.

21.1. Arra a kérdésre, hogy a Tradosznak van-e hatása a fordítási folyamat gyorsaságára, a fordítók az alábbi diagrammal szemléltetett választ adták. Magát a kérdésfeltevést az indokolta, hogy a Tradossal kapcsolatos szakirodalomban sokszor evidenciának tekintik, hogy ez az eszköz repetitív szakszövegek esetében gyorsítja a folyamatot. A TWB mint fordítástámogató eszköz kifejlesztésének és használatának legfőbb célja a végtermék vonatkozásában a terminológiai és szóhasználati egységesítés, ezáltal a minőség javítása, a folyamat vonatkozásában pedig a gyorsítás. A TWB előnyeiként a Trados-marketing és a szakírók általában megemlítik, hogy a fordítási folyamat gyorsul azáltal, hogy a statisztikailag 100%-ban egyező szegmenst egyazon szöveg és nagy projektek esetén is csak egyszer kell lefordítani:

Any content that has already been translated is re-used – leaving only a small component needing to be delivered to human translation across the global translation supply chain. With SDL’s patented technology and advanced linguistic processing, corporations are already achieving re-use rates in excess of 80% – meaning that only 20% of content needs to be translated by human.’ (Trados fordítómemória ismertető 2007)

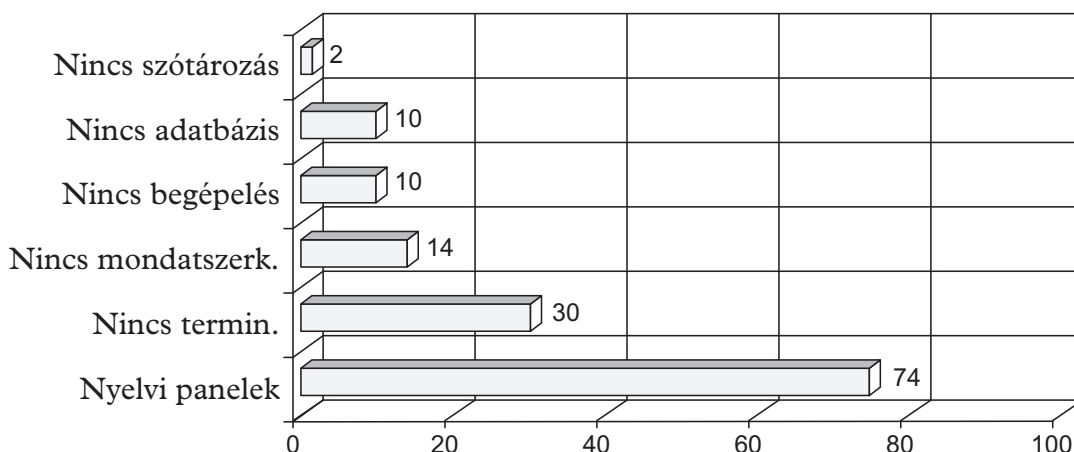
Az egyszeri lefordítás és az újrafelhasználhatónak tekintett célnyelvi szegmens végtelenségig való bemásolgatásával pénzmegtakarítás érhető el: „a fordítóiroda tudja, mit tartalmaz az induló memória, illetve meg tudja számolni, mit kellett „igazán” fordítani (...)” (Prószéky 2007).

15. ábra
A Trados hatása a fordítás gyorsaságára

21.2. A gyorsítás okaiként a fordítók több válasz közül választhattak akár többet is, valamint egyéb okokat is szabadon megjelölhettek.

16. ábra
A gyorsítás okai

Rövidítések: Nem kell szótározni; Nem kell más adatbázisban kutatni, Nem kell újra begépelni a szegmenst; Nem kell a mondatszerkezeten gondolkodni, Nem (vagy csak részben) kell terminológiai kutatást folytatni; A nyelvi paneleket automatikusan be lehet másolni.

Ebből újra az látható, hogy a TWB elsősorban a munka-és referenciame-móriába ellenőrzöten bekerült sablonmegoldások esetén, valamint az egyszerű másolás-beillesztés funkciója miatt lehet hasznos (ami semmivel sem nyújt többet a Word-nél); a terminológiai megoldások összevetése révén a konkordancia gyorsítja a terminológiai kutatást, így az (ellenőrzött) terminusok felkínálásának köszönhetően gyorsíthatja a folyamatot, a következetesebb terminológia egységesebb szöveghez vezethet, ami a minőség javításának irányában hat. Elgondolkodtató viszont, hogy a válaszadók 14%-a úgy vélte, a memóriákban talált megoldások mentesítik őket a magyar mondatszerkezeten és szórenden való

gondolkodás alól, bár ketten imígyen árnyalták a megfogalmazást: „részben nem kell/kevesebbet kell gondolkodni” (F_{10} , F_{18}). Egy fordító azonban úgy vélekedett, hogy sok hibás mondat szerkezeti megoldást kínál fel a munka- és referenciamemória, ami viszont az ellenőrzés és a javítás miatt éppenséggel lassíthatja is a folyamatot.

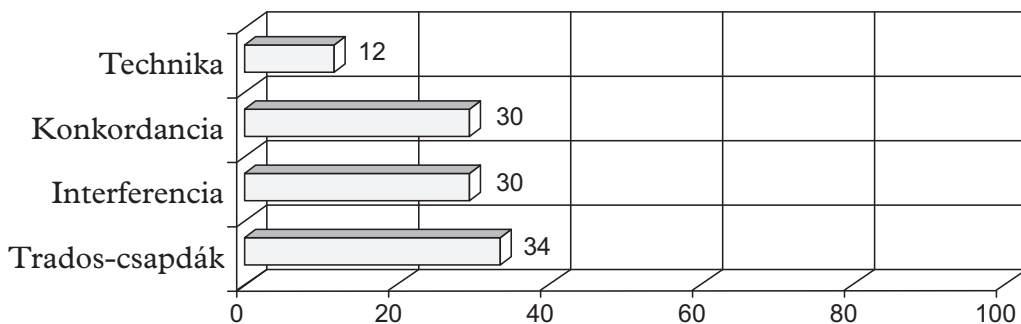
A memóriákban a szegmensek túlnyomórészt egy adott kontextusból kivett mondatok, és sosem szövegek. Márpedig ha a fordító a szórenden nem gondolkodva egy másik kontextusba változatlan szórenddel bemásolja a TWB felkínálta megoldást, előfordulhat, hogy ez utóbbi kontextusban a mondat és a szöveg aktuális tagolása, kommunikatív funkciója sérülni fog. Az uniós fordított szövegek információszerkezetében fellelhető eltolódások egyik oka ezért nagy valószínűséggel a Trados-használatnak is betudható. Az egyik fordító így vélekedett:

Még ha változtatni kell a mondaton, akkor is készen kap az ember sok megoldást, ami időnként neki nem is jutna eszébe és a megfelelően szerkesztett mondatokban egy-egy elemet átírni még mindig kisebb idő, mint nulláról fogalmazni az egészet (ehhez persze kell a kollégákban való nagy mértékű bizalom). (F_7)

A fordító nem fejtette ki, mit ért *megfelelően szerkesztett mondaton*.

21.3. Azok, akik úgy gondolták, hogy a Trados lassítja a fordítási folyamatot, a következő ábrán szemléltetett okokat jelölték meg:

17. ábra
A lassítás okai

Rövidítések: Technikai okok (szegmensek szétválasztása/összevonása); A konkordancia funkcióval talált minden megoldást átolvas.; Nehéz kivédeni az interferenciát, ugyanis a Trados-megoldás legátolja azt a megoldást, amelyet szűz szöveg esetén alakított volna ki a fordító.; A Trados-csapdákra való tudatos odafigyelés plusz erőfeszítést, többletgondolkodást és időt igényel.

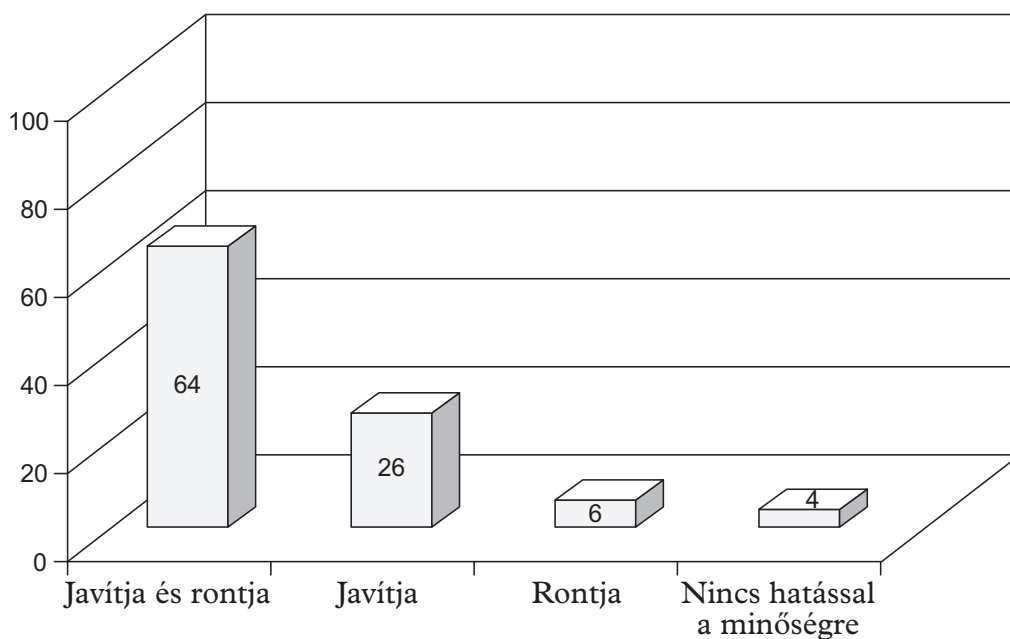
Mivel a válaszadók 48%-a vélte úgy, hogy a Trados bizonyos értelemben gyorsítja, bizonyos értelemben viszont lassítja a folyamatot, 4%-a pedig egyértelműen a lassítás mellett foglalt állást, a 17. ábrán szemléltetett megoszlás 26 fordítóra = a teljes minta 52%-ára vetítendő. Ez azt jelenti, hogy a fordítók abszolút többsége szerint nem állítható egyértelműen, hogy a Trados csak

gyorsítaná a folyamatot! A nyitva maradt kérdés az, hogy a két ellentétes irányú folyamat vektorának (lassítás-gyorsítás) mi lesz az eredője, azaz percekkel-órákkal mérhető-e az időbeli nyereség? Ez újabb kísérletes kutatásokkal dönthető el, melyek során ugyanaz(oka)t a szövege(ke)t ugyanazok a fordítók Tradoszal és Trados nélkül fordítanak; a kísérlet „csupán” azt a módszertani problémát veti föl, hogy az egyszer már (akármilyen módon) létrejött transzlátum megoldásai kikerülhetetlenül hatnak a következő verzió létrejöttének ütemére, tehát torzít-hatják a vizsgált eredményt.

22.1. A Trados-használat és a végtermék minősége közötti összefüggésre vonatkozó vélemények a 18. ábrán láthatók. Itt is feltűnő, hogy csak a válaszadók mintegy negyede véli úgy, hogy a fordítástámogató eszköz a minőséget is támogatja, nagy részük szerint negatív és pozitív hatása is lehet, két fordító hangsúlyozta, hogy ez erősen egyénfüggő. Azok, akik szerint semmilyen hatással nincs a minőségre, ezt a következőképp indokolták: „Nem attól kerül be egy „rossz” fordítás a memóriába, mert a program rossz”(F₁₉), ami az „egyenfüggőséget” kiemelő válaszadók véleményével cseng össze.

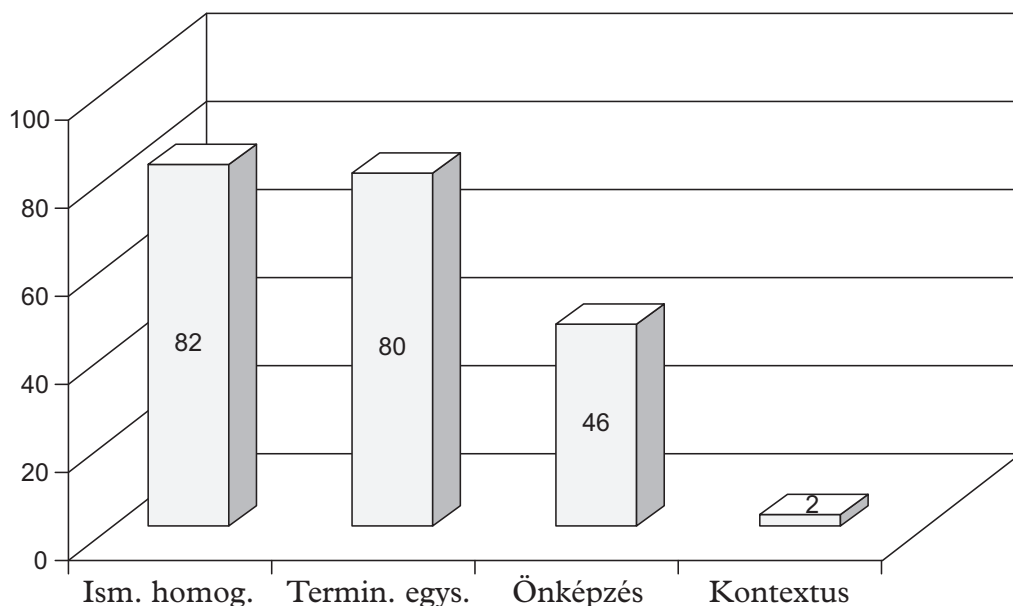
Hozzájárulhatna a minőség javításához, ha csak fordítássegítő eszköznek tekintenénk, és mindig lelkiismeretesen figyelnénk a gyengeségeire. A valóságban ellustítja az embert, illetve az idő nyomása miatt hajlamosak vagyunk elfogadni a félmegoldásokat, amelyeket felkínál (F₅).

18. ábra
A TWB hatása a fordítások minőségére

22.2. Azok, akik a minőség javítása mellett törtek lándzsát, ezt a következőképpen indokolták:

19. ábra
A minőségjavulás okai

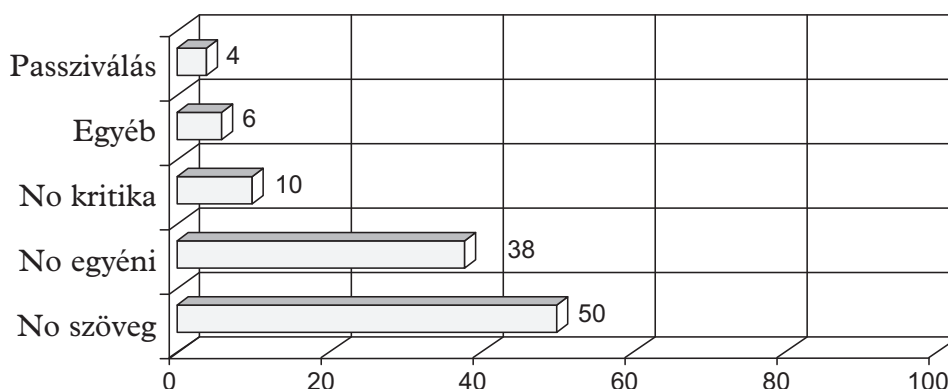
Rövidítések: Hozzájárul az ismétlődő részek (formamondatok stb.) homogenizálásához; A megosztott munkamemória (több részre szabdalt szöveg esetén) lehetővé teszi a terminológiai és szóhasználati egységesítést; A kevésbé gyakorlott és/vagy a forrásnyelvet kevésbé jól bíró fordítók számára a minták elsajátítása révén lehetővé tesz egyfajta önképzést. Ehhez az egyik fordító hozzáfűzte: „amennyiben különbséget tudnak tenni jó és rossz megoldás között” (F₂₀); Elősegíti a kontextusban és a szövegben gondolkodást.

Az egyéb okok között a válaszadók azt jelölték meg, hogy így kevesebb az esélye a mondatkihagyásnak, jelzi a találat származási helyét, a formamondatok gyors betöltése *elvben* több időt enged a kevésbé formalizált, új szövegrészek megfogalmazására, és az eltérő terminológiai megoldások tudatosítják a problémát és terminológiai egyeztetéshez, egységesítéshez vezet(het)nek.

Az e kérdésre adott válaszok közül különösen szignifikáns, hogy mindössze egyetlen válaszadó gondolta úgy, hogy a fordítástámogató eszköz hozzájárul a szövegben gondolkodáshoz, aminek alapján *kijelenthető, hogy a (legalábbis uniós intézményi tekintetben reprezentatívnak tekinthető) minta 98%-a nem gondolja úgy, hogy a fordítássegítőnek szánt eszköz hozzájárulna a tágabb szövegkontextusban való gondolkodáshoz, vagy éppenséggel gátolja épp azt, ami minden szövegfordítási tevékenység alapját képezi* (ld. a 20. ábrát).

22.3. Azok, akik úgy vélekedtek, hogy a Tradossal való fordítási folyamat rontja a végtermék minőségét, véleményük alátámasztására a következő indokokat hozták föl (több okot is meg lehetett jelölni):

20. ábra
A minőségromlás okai

Rövidítések: Hosszabb idő után az aktív nyelvtudást teljes mértékben passzívvá alakítja át; Egyéb; A kritika hiánya a fordítók részéről a memóriában tárolt szegmensekkel szemben; Leszoktatja a fordítókat az egyéni megoldásokról; A memóriákban szegmensek tárolódnak, amelyek általában mondatok, ezért leszoktatnak a szövegben való gondolkodásról.

Az első számú ok tehát az, hogy a mondatalapú szegmensek rutinszerű kezelése koptatja a szövegben való gondolkodást. Az egyéni, kreatív megoldásokról való leszokás kapcsán az egyik megkérdezett megjegyezte, hogy „Nagyüzemi fordításnál (csoportos, EU-s, műszaki...) nem nagyon van jelentősége az egyéni gondolkodás kérdésének” (F₁₅), ami azért érdekes, mert a Trados-marketing és a fordítómemóriáknak a transzlátum minőségére gyakorolt hatását vizsgáló egyes kutatások hangsúlyozzák, hogy az ismétlődő részek lefordításától való mentesítés lehetőséget teremt arra, hogy a fordítók több időt szánjanak a kreatív részekre:

As a result, no translator ever needs to translate the same sentence twice. Your translators can re-use what they have translated as often as they want. The more your teams build your translation memory, the faster they can translate subsequent projects and the more time they will have for the more creative aspects of their work. (Trados fordítómemória ismertető: 2007)

Automatic replacement of previously-checked translations frees translators to focus on new translation problems. (Drugan 2006)

A kritika hiánya az „ami a memóriában van, az jó” szemléletben nyilvánul meg, melynek eredménye a hibás szegmensek továbbgyűrűzése, főként, ha ezeket kötelező átvenni. Ezen túlmenően a memóriában talált rossz megoldás elbizonytalaníthatja a fordítót, aki nem a saját józan eszére fog hallgatni, sőt az egyik megkérdezett megfogalmazása szerint: „A fordítók kényelmesebbek lesznek, és esetleg kevésbé „konfrontálódók”: ha van már a

referenciamemóriában megoldás (pláne JL = jogász-nyelvész jelzéssel), akkor inkább nem mennek szembe azzal, mert az egységesség a fő vezérelv, néha az értelmesség rovására” (F₁). Ugyanakkor egyikük rámutatott arra, hogy a sok éves tradoszos tapasztalat és rutin pozitív irányban is hathat akkor, ha a fordító tudatosítja magában a fenti hatásokat, és tudatosan, következetesen törekszik ezek leküzdésére.

Az „Egyéb” kategóriában a fordítók azt jelölték meg, hogy nem a Trados a bűnös, hanem a csak az „A” nyelvre való fordítás és az elektronikus eszközök könnyű hozzáférhetősége, az emberi memória tehermentesítése az elektronikus eszközök által, valamint a szövegek erős repetitivitása; technikai nehézségeket okoz (számos formázás elvész vagy csak bonyolultan állítható vissza).

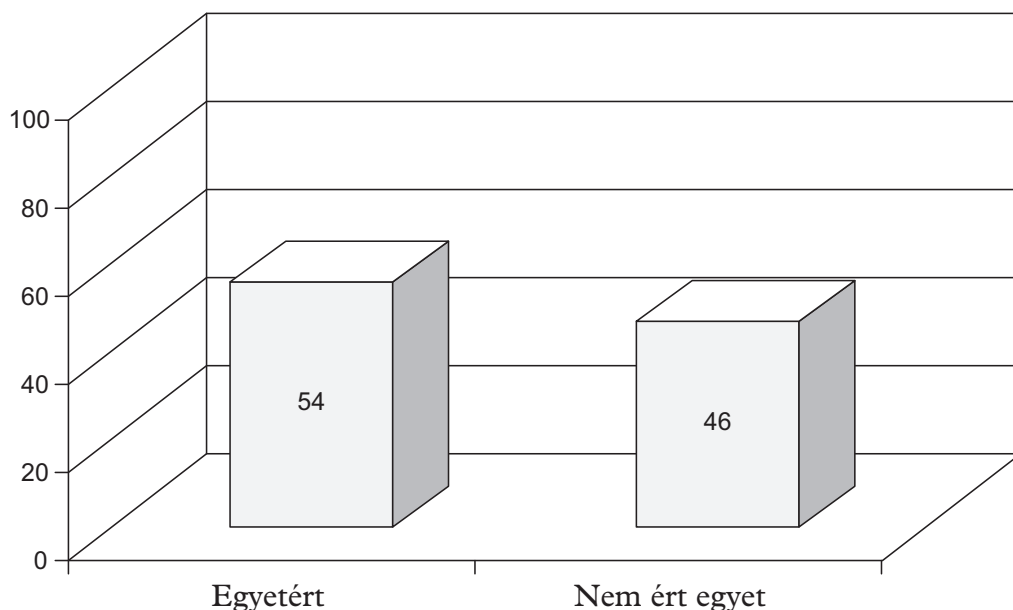
23. E kérdéscsoportban bizonyos állításokat tettem, és arra kértem a válaszadókat, hogy fejezzék ki egyetértésüket vagy egyet nem értésüket, valamint az első esetben egyetértésük fokát jelöljék 1-10-es skálán.

A lenti állítások Tradosztól függetlenül igazak vagy nem. A sok, gyors ütemben készülő, egy kaptafára készülő fordítás során mindezek a jelenségek fennállhatnak attól függően, mennyire igényes a fordító, mennyire megbízható az anyanyelvi tudása, mennyire sokat olvas más nyelveken, mennyi idő áll rendelkezésére a fordításhoz, milyen szabályok kötik a kezét stb., a Trados pusztán eszköz, amely ezeken nem változtat. Az igényes fordító, akinek sok ideje van és fordítói vénája is akad, nem a Trados miatt fog rutinhibákba esni. (F₂₀)

23.1. A másolás-beillesztésnek köszönhetően a Trados hozzájárul a magyar helyesírási hibák kiküszöböléséhez:

21. ábra

A Trados hozzájárul a magyar helyesírási hibák kiküszöböléséhez

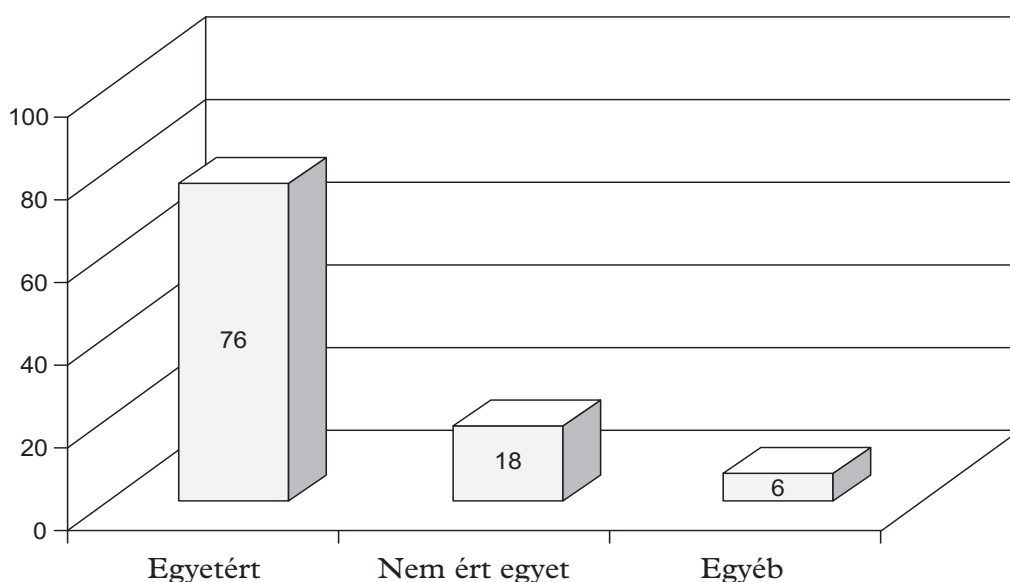
Átlag: 6,56, intervallum: 1-10. A fordítók majdnem fele szerint tehát a Trados nem segít a helyesírási hibák kiküszöbölésében, sőt a copy-paste egyesek szerint a terjedéséhez is hozzájárul.

23.2. Az automatikus átvétel következtében a fordítómemória(ák) hozzájárul(nak) bizonyos értelemzavaró helyesírási hibák (pl. rossz vesszőhasználat) exponenciális elterjedéséhez, pl. interferencia a vesszőhasználatban:

A 91. cikk (3) bekezdésében említett kis összegű szerződések kivételével a pályázatokat és az ajánlatokat egy e célra kinevezett felbontóbizottság bontja fel. (CELEX: 32002R1605)

22. ábra

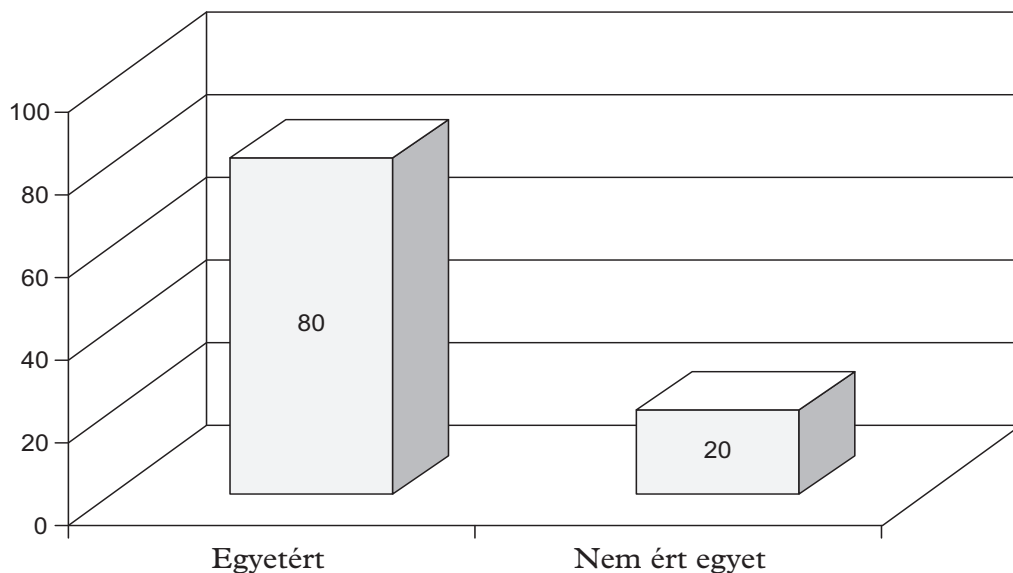
A fordítómemóriák hozzájárulnak egyes értelemzavaró helyesírási hibák terjedéséhez

Átlag: 7,05, intervallum: 1-10. Az „egyéb” kategóriában két válaszadó úgy fogalmazott, hogy az állítás csak akkor igaz, ha a fordító nem felelősségteljesen fordít, hanem vakon támaszkodik a memóriára, egy pedig úgy, hogy tudatos fordítót ez nem zavarhat.

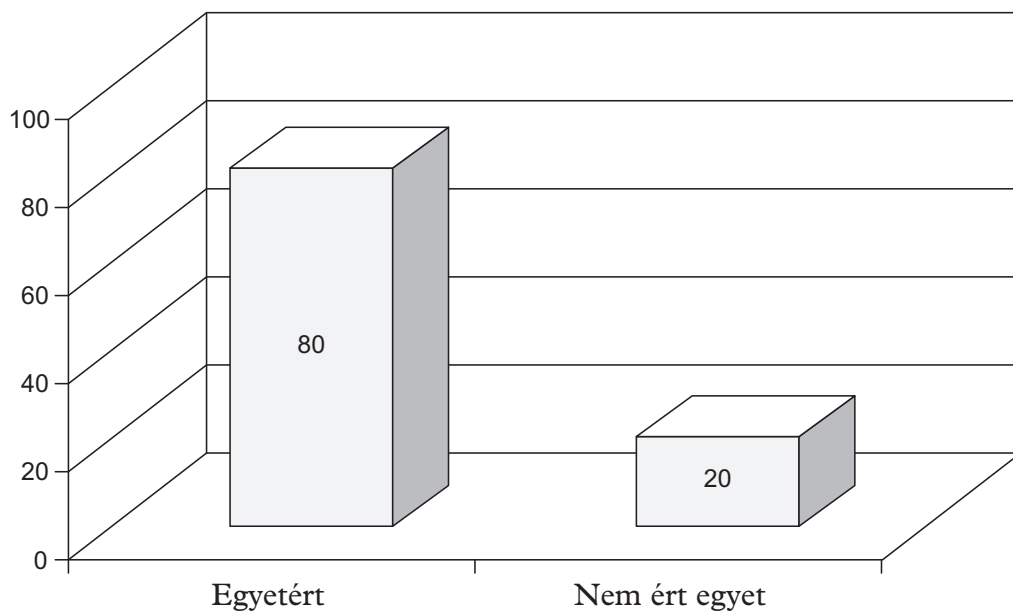
23.3. A Trados megkönnyíti a helyes terminusok használatát: Átlag: 7,55, intervallum: 1-10. Egy fordító úgy válaszolt, — 5-ös osztályzattal —, hogy a nem ekvivalensek terjedését is.

23. ábra

A Trados megkönnyíti a helyes terminusok használatát

23.4. A Trados elősegíti az euzsargon/hunglish/franchongrois kialakulását (pl. „programmation” — „programozás”, „assistance technique” — „technikai segítségnyújtás” stb.):

24. ábra

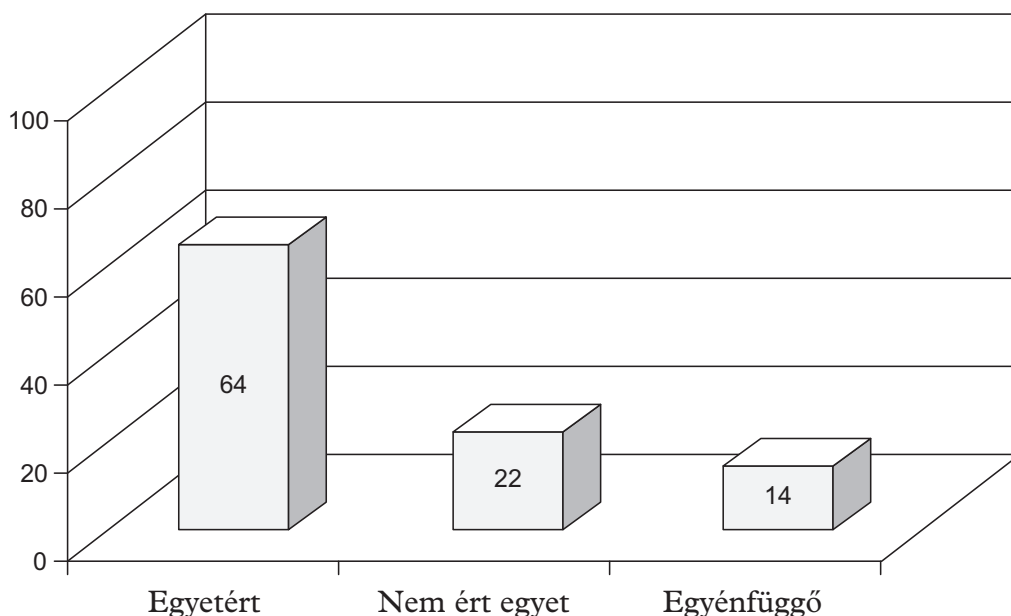
A Trados elősegíti a hunglish/franchongrois kialakulását

Átlag: 6,57, intervallum: 1-10. A 20%-on belül 10% szerint inkább az Unióban folyó jogalkotási eljárás, az ehhez kapcsolódó fordítási tevékenység és munkamódszer segíti elő az euzsargon/hunglish/franchongrois kialakulását, mint magának a Tradosznak a használata.

23.5. A Trados rutinszerű használata hajlamosít a lineáris, indoeurópai szórend átvételére a magyar változatban:

25. ábra

A Trados rutinszerű használata hajlamosít a lineáris szórend átvételére

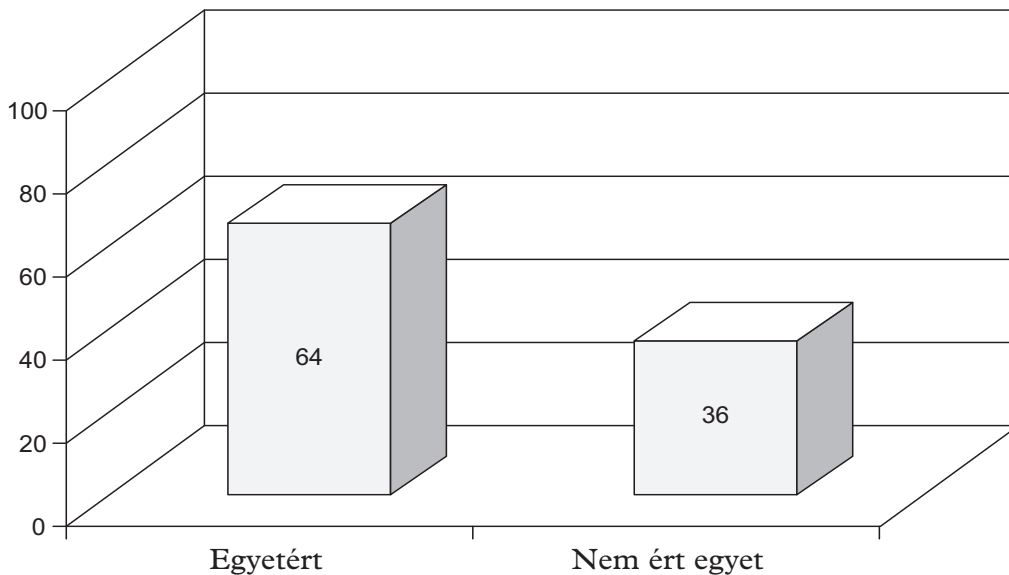
Átlag: 5,78, intervallum: 1-10. Egy 5-ös osztályzatot adó megkérdezett kiemelte, hogy ebben sajnos nagy a felelősségük maguknak a megbízóknak is, akik manapság már több nyelvre fordíttatnak, és elvárják, hogy azok azonos logika alapján működjenek. Hibaként róják fel például, ha a fordító a forrásszövegtől eltérően szegmenseket von össze vagy bont szét.

Egyebekben az egyik megkérdezett megjegyezte, hogy az időhiány miatt a fordító sokszor nem tud foglalkozni a szépségekkel, ami elég frusztráló tud lenni annak, akinek többre volna igénye, az viszont tény, hogy sokan követik a magyartalan szórendet. Egy másik válaszadó pedig úgy nyilatkozott, hogy lektoráláskor nem győzi javíthatni a magyarban az indoeurópai szórendet, mert bántja a fülét, és a mondat értelmét is sokszor félreviszi.

23.6. A Trados rutinszerű használata következtében megnövekedhet az ún. „hamis barátok” száma a fordításokban (pl. „actually” — „jelenleg”, „programmation” — „programozás”, „assistance technique” — „technikai segítségnyújtás”):

26. ábra

A Trados rutinszerű használata miatt megnövekedhet a hamis barátok száma

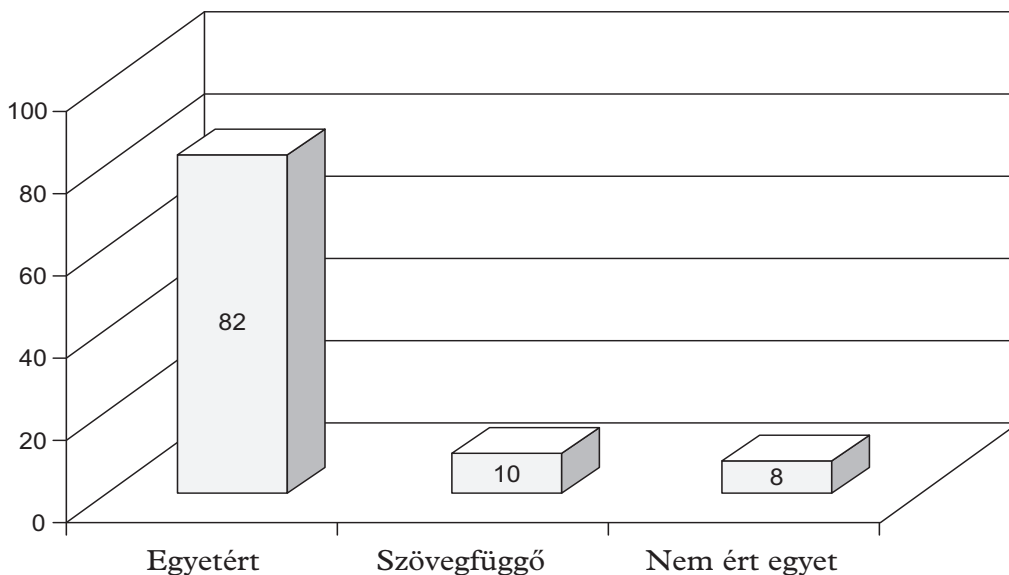
Átlag: 5,22, intervallum: 1-10. Egy fordító nem tudta értelmezni a kérdést.

Ezek a hamis barátok gyaníthatóan Trados nélkül is ugyanúgy jelentkeznének.... Ismét hangsúlyoznám az egyén felelősségét! Aki gondolkodás nélkül átvesz mindent és egy az egyben megfeleltetéssel dolgozik, nem fordító, hanem „patchwork”-készítő szóipari kisiparos. (F₂₁)

23.7. A Trados rutinszerű használata következtében fokozatosan kopik a fordító kreativitása:

27. ábra

A Trados rutinszerű használata miatt kopik a kreativitás

Átlag: 6,04, intervallum: 1-10. Öt fordító: ez nem a Tradosztól függ, hanem attól, hogy milyen típusú szövegekkel dolgozik az ember — például uniós szövegek fordításánál egyes esetekben nem sok tere van a kreativitásnak, egy fordító pedig azt is hangsúlyozta, hogy a kreativitás kopása még a képzett fordítókra is igaz.

A 23. sorszám alatti kérdéscsoportra adott válaszok összefoglalóan és csökkenő prioritási sorrendben a következők:

- 1) A Trados megkönnyíti a helyes terminusok használatát;
- 2) Az automatikus átvétel hozzájárul bizonyos helyesírási hibák (rossz vesszőhasználat) exponenciális terjedéséhez (*X értelmében, Y*);
- 3) A Trados elősegíti az euzsargon/hunglish/franchongrois kialakulását;
- 4) A másolás-beillesztésnek köszönhetően a Trados hozzájárul a helyesírási hibák kiküszöböléséhez;
- 5) A Trados rutinszerű használata következtében fokozatosan kopik a fordító kreativitása;
- 6) A Trados rutinszerű használata hajlamosít a lineáris, indoeurópai szórend átvételére a magyar változatban;
- 7) A Trados rutinszerű használata következtében megnövekedhet az ún. „hamis barátok” száma a fordításokban.

24. Arra a kérdésre, hogy ha választhatna, inkább Tradossal fordítana mindaddig, amíg a szakmát gyakorolja, avagy csak bizonyos szövegtípusoknál használná a Tradoszt, és melyek ezek, a fordítók többsége előre jósolhatóan az utóbbi mellett szavazott. Ami szignifikáns, az az, hogy senki nem válaszolt úgy, hogy még az uniós jogszabályokat is Trados nélkül fordítaná. A 40%-os halmazból, akik választásukat úgy indokolták, hogy a fordítási memóriákból új ötleteket meríthetnek, 4% hozzátette: „vagy jobb programmal”.

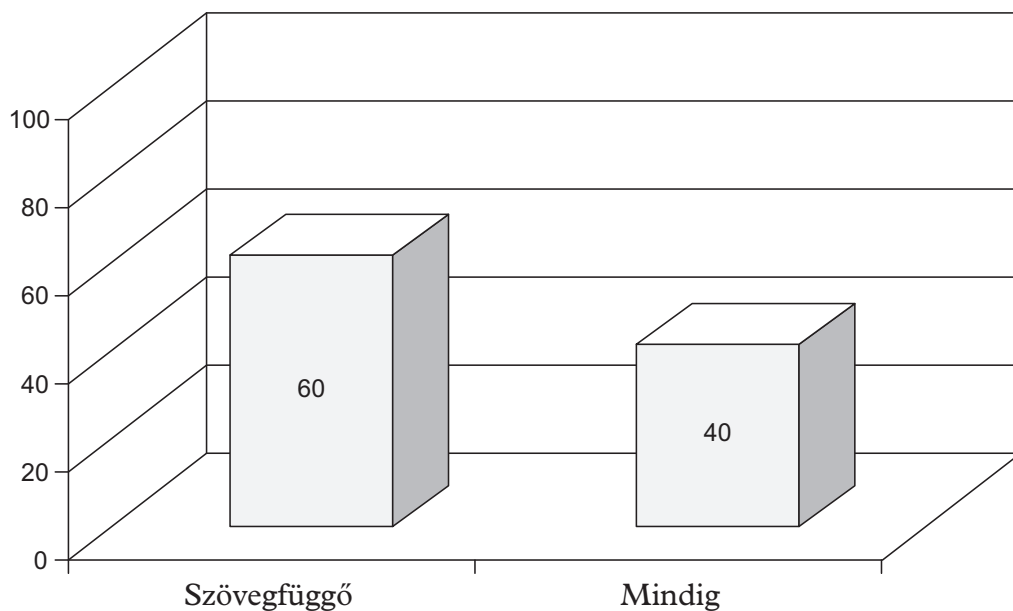
A 60 %-os halmazból merített tipikus válaszok: Tradossal fordítanak általában és uniós kontextusban különösen a nyelvi paneleket, visszatérő sablonszöveg-részeket, formulákat, típus-/formamondatokat tartalmazó, erősen repetitív, tipizált szövegeket, a több más szövegre hivatkozó szövegeket (az intertextualitás fontossága miatt), az uniós jogszabályokat, a fontos terminológiát tartalmazó szövegeket (utóbbiakat azért, mert a terminológia így bekerül a referenciamemóriába és azt adatbázisként lehet használni), és az olyan szövegeket, ahol fontos a következetesség (ezek szerint vannak olyan szövegek, ahol ez nem fontos).

A Trados-használat gyakorisága és a szöveg egyedisége fordított viszonyt mutat: minél egyedibb a szöveg, annál kevésbé használnák a Tradoszt. Uniós kontextusban ide tartoznak a nyilatkozatok, közlemények, a tagállami közigazgatási szerveknek, az EU Állandó Képviselőtének szóló hivatalos levelek, a magánszemélyeknek, tagállami vállalkozásoknak szóló levelek, a munkaközi dokumentumok (ahol kevesebb a megkötöttség), a Bizottság közleményei, véleményei, ajánlásai, a Tanács következtetései, a Jogi Szolgálat véleményei, feljegyzések. Többben kitértek különösen a sajtóközleményekre:

Ez lenne az egyik legszimpatikusabb szövegtípus, hiszen gyakorlatilag csak 0%-os találatokat ad a Trados. Ezeket a szövegeket a fordítók általában sokkal kreatívabban fordítják, mint a jogszabályokat, de a szoros határidők miatt könnyen beleeshetnek a Trados „csapdájába”, a Trados miatt csak a mondatokra koncentrálnak, a szövegre nem. (F₁₂)

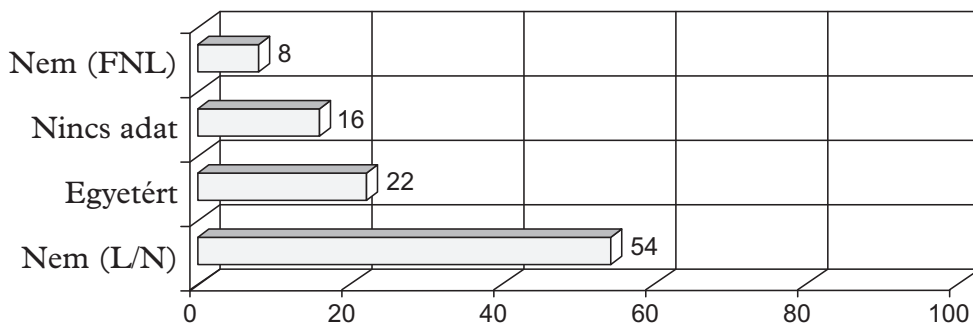
Köteleznék mindenkit, hogy hetente fordítson le pár oldalt mindenféle segítség nélkül újságból vagy bárhonnan... és olvassa el magának utána hangosan. (F₉)

28. ábra
Mindig Tradossal fordítana?

25. Egyetért-e az alábbi állítással, ha igen, miért, ha nem, miért nem?
„A Trados nélkül ma már lehetetlen lenne uniós szövegeket fordítani.”

29. ábra
A Trados nélkül ma már lehetetlen az uniós szövegfordítás

Rövidítések: Nem (FNL) = Nem ért egyet (fordítóprogram nélkül is lehetne); Nincs adat; Egyetért; Nem (L/N) = Nem ért egyet (de lassabb és/vagy nehezebb lenne).

Ha a 29. ábrán szemléltetett véleményeket összevetjük a 15. ábrával, azt látjuk, hogy a megkérdezettek 48%-a szerint a Trados mint segédeszköz egyértelműen gyorsítja a fordítási folyamatot, valamint azt, hogy a fordítók másik 48%-a szerint a Trados jelenléte egyszerre hat gyorsítóként és lassítóként. Ha ez utóbbi szegmens felét, vagyis 24%-át hozzáadjuk az előbbi 48%-hoz, az eredmény: a válaszadók 72%-a úgy véli, hogy a Trados valamilyen értelemben és mértékben gyorsítja a folyamatot. A 29. ábra 22%-os halmazába tartozó válaszadók magyarázatként többek között szintén a munkafolyamat gyorsítását/könnyítését jelölték meg, amely összecseng az itt ábrázolt 54%-os szegmens véleményével.

Azok, akik egyetértettek az állítással, a fentiekén túlmenően az alábbi indokokat hozták fel, csökkenő gyakorisági sorrendben:

- 1) Mennyiségi, humánpolitikai indokok: az Unióban nagyüzemi szövegyártás folyik korlátozott intézményi fordítói létszámmal, ezért manuálisan fizikai képtelenség lenne a szoros határidőket tartani;
- 2) Nyelvi-minőségbiztosítási okok: a hatalmas szövegmennyiségben más-képp sokkal bajosabb lenne biztosítani a sok kereszthivatkozás koherenciáját. A fordítási memóriáknak köszönhetően a sablon nyelvi egységek, panelek, valamint a terminológia fordítása egységesebb és következetesebb lesz. Egyesek úgy fogalmaztak, hogy a Trados nélkül *lehet*, hogy rosszabb minőségűek lennének a szövegek;
- 3) Politikai okok: politikai intézményekről van szó, ahol *a szövegek* legitimizálnak;
- 4) Gazdasági ok: a Trados-használat nélkül a munka a versenyképtelenségig lassulna.

Azok, akik nem értettek egyet az állítással (8%), azzal érveltek, hogy például a Bizottságban még ma is sokan fordítástámogató program nélkül fordítanak: ám itt a „régí”, azaz a 2004 előtt csatlakozott tagországok fordítóiról van szó, akiknek a létszáma még ma is jelentősen meghaladja az „újak” létszámát, az *acquis* lefordítására sokkal hosszabb időtartam állt rendelkezésükre, az átlagéletkor náluk sokkal magasabb, mint az újaknál, más munkamódszerekhez szoktak, ezért sokszor idegenkednek a Trados használatától.

V. Összegzés

1. Több fordító kifejezetten örült a véleménykifejtés lehetőségének, ugyanis az uniós intézményekben senkinek nem kérdezik a véleményét arról, hogy milyen módszerrel kíván fordítani: a Trados-használat kötelező. A szabadpiacon működő fordítók megválaszthatják ugyan a munkamódszereiket, de tudva azt, hogy a fordítástámogató programok használata egyre terjed, ezek lassan megkerülhetetlenekké válnak, a szabadúszók megélhetésük érdekében kénytelenek beszerezni és használni őket.

2. Nincs egyértelmű összefüggés életkor és Tradoshoz való viszonyulás között: volt olyan, az életkori Gauss-görbe egyik szélén elhelyezkedő senior

szakfordító, aki már számos éve használja a Tradoszt, és technikai jellegű problémán kívül (a forrásnyelvi szöveg rossz formázása) más problémával nem találkozott, és viszont is igaz: volt nem egy olyan, 30 év alatti, ám esetenként már jelentős szakmai tapasztalattal rendelkező fordító, aki szerint a technikai segéd-eszköz egy idő után elgépiesíti a fordítási folyamatot, leszoktatja a fordítókat a szövegben gondolkodásról, és sorvasztja a fordítási technikákat, valamint az önálló gondolkodást és a kreativitást.

3. Kimutatható kapcsolat van a fordítóprogrammal vagy anélkül szerzett szakmai tapasztalat, a fordítással kapcsolatos elméleti és módszertani ismeretek, valamint a Tradoszhoz való viszonyulás között:

Az uniós szövegfordítás (és ezen belül különösen a jogszabályfordítás), valamint a Trados-használat kezdetének egybeesése fokozott nehézséget jelent: a forrásnyelvi szövegeknek mintegy felét alkotják a szigorú formai és tartalmi megkötöttségekkel fordítandó jogi aktusok. Az ezekre vonatkozó EU-specifikus fordítási technikák elsajátítása még a gyakorlott fordítók számára is többlet agymunkát jelent, ami a kezdő fordítóra fokozottan érvényes, hiszen neki az általános fordítási technikákat is (többek között) uniós jogszabályokon kell elsajátítania. (Természetesen az újonnan felvett, próbaidős fordítókat a fordító-szolgálatok igyekeznek fokozatosan terhelni, de a tanulási folyamat még így is megrövidül.) Ehhez járul a TWB kezelésének elsajátítása, amihez az intézmények szerveznek ugyan félnapos-egynapos belső tanfolyamokat, ámde a puding próbája az evés: a napi gyakorlatban a fordító azzal szembesül, hogy a mindig szoros határidőre leadandó, Tradossal előkészített szövegben a párhuzamosítás egy mondatot kettévágott vagy kettőt egyesített, egy taget véletlenül kitörölt a fordító stb., és ezekhez hasonló technikai problémák megoldása megakasztja és hátráltatja az érdemi munkát. Ezért szinte természetes, hogy az előző fordítói tapasztalattal nem rendelkezőket a szimultánban rájuk zúduló sokféle szintű és eltérő jellegű nehézség szakmailag elbizonytalaníthatja, következésképp hajlamosak lehetnek a fordítói memóriák abszolutizálására, a bizonytalanság pedig a kész megoldásokkal szembeni kritikai szellem gyengülését eredményezheti. Az „ami a projekt- vagy referenciamemóriában van, az jó” viszonyulás nem vesz tudomást arról a nyilvánvaló tényről (amelyet más válaszadók viszont hangsúlyoztak), hogy a memóriák régi, nem ellenőrzött célnyelvi szegmenseket is tartalmazhatnak, amelyeknek automatikus átvétele, miként ez Merkel (2007) előadásában is elhangzott, „hibákkal fertőzi meg a fordításokat”⁶.

Minél nagyobb fordítástámogató szoftvermentes tapasztalattal, valamint a fordítással kapcsolatos elméleti és módszertani tudással bír egy szakfordító, annál inkább kényszernek érzi a TWB használatát. A válaszadóknak ez a szegmense inkább lefordítaná nulláról a szöveget, mintsem ellenőrizgetné akár a 100%-os találatokat, akár a konkordancia százalékait. Ők a TWB-t a helyén, azaz szigorúan csak segédeszközként kezelik, és számukra a memóriákban talált 100% csak mennyiségi és nem minőségi mutató, valamint tudatában vannak annak, hogy a mondataalapú szegmenseket tartalmazó, a szöveget széttöredező

⁶ Az eredetiben: 'Old, non-confirmed translation memories contaminate translations with errors.'

memóriák rutinszerű használata közép- vagy hosszú távon „átprogramozhatja a fordító agyát”, aki egyre inkább mondatban és nem szövegben fog gondolkodni. Ez a tudatosság nagyon fontos, hiszen ez készítheti a fordítókat a tendencia elleni ellenállásra és a kontextusban gondolkodást erősítő stratégiák alkalmazására. Ugyanakkor a fordítási folyamat a fordítássegítőnek szánt eszközzel való folytonos küzdelem révén ily módon még jobban bonyolódik, ezért talán nem túlzás azt állítani: a fordítás alapját képező szövegben gondolkodást a TWB egyértelműen gátolja, azaz ebben a tekintetben fordításgátló eszköznek tekinthető. Egyébként elgondolkodtató, hogy még a tapasztalt fordítók is úgy nyilatkoztak: a kész megoldások még őket is elbizonytalaníthatják a mondat kontextuális értelmét illetően, amit pedig hagyományos módszerrel dolgozva rögtön átlátnak, valamint szinte rákényszerítik őket a forrásnyelvi mondat szavaihoz való tapadásra. Márpedig belátható, hogy az effajta mindennapos gyakorlat a tudatos ellenállás dacára is rombolhatja, koptathatja az eredetileg meglévő fordítási készségeket. A szabad, tartalom- és célorientált fordítás egyre inkább eltolódik a forrásnyelvihez mind szerkezetében, mind jelentésében közelebb álló szövegek létrehozása, a forrásnyelv-orientált fordítás felé. Ezek a megállapítások teljes mértékben összecsengenek Drugan (2006), Merkel (2007) és Pym (2001) konklúzióival.

Másrészről kimutatható volt, hogy azok, akik a TWB-val történő fordítás előtt egyéb fordítástámogató szoftvert is használtak, a gyorsabb TWB-tanulási folyamatnak és problémamegoldásnak köszönhetően kevesebb időt töltöttek a tisztán technikai vetületekkel, ők kivétel nélkül úgy vélték, hogy ezek az eszközök meggyorsítják és/vagy megkönnyítik a fordítási folyamatot, ezért uniós szövegeket mindig ezekkel fordítanak. Az továbbra is csak feltételezés marad, hogy mivel a technikai problémák gyorsabb és könnyebb megoldása nem tereli el figyelmüket az érdemi folyamatról, közvetve a fordítók ezen szegmense által előállított végtermék minősége is jobb lehet.

4. Egyértelműen kiderült, hogy egyrészt a képernyőhasználat és a szöveg nézet százaléka, másrészt a célnyelvi szöveg minősége összefüggésben van egymással, ugyanis azok, akik e technikai jellemzőket tudatosan választották meg, ezt kivétel nélkül azzal indokolták, hogy fordításkor és/vagy lektoráláskor a szöveget, a kontextust ily módon jobban átlátják. Ez is egy módszer lehet a fragmentálódás miatti szövegkohéziós, szövegkoherencia és/vagy információ-szerkezeti sérülések kikerülésére.

5. Ami a szövegek repetitív jellege és a Trados megítélése közötti összefüggést illeti, a felmérés is megerősíti: a TWB nélkül az ismétlődéseket, nyelvi paneleket tartalmazó szövegek ipari méretekben történő előállítása lehetetlen lenne, a nagy projekteknél a konzisztenciát másképp nem lehetne biztosítani (Prószéky 2007). A TWB használata az ismétlődő részeknek, valamint a terminológiai, szóhasználati egységesítésnek köszönhetően hozzájárulhat az adott szövegtípus által megkövetelt minőség javításához, sőt akár a fordítók önképzéséhez is. Ha viszont az érem másik oldalát tekintjük, azt látjuk, hogy a repetitív jelleg az egyéni megoldásokról való leszoktatás következtében uniformizálódáshoz, a korlátozott szókincsű, kisszámú szintaktikai szerkezetet alkalmazó uniós szakzsargon kialakulásához vezet (*fűrészpör-szövegek*). Az uniós fordítási stratégiának végül van egy, a Tradossal nem közvetlenül összefüggő hatása: a csak

anyanyelvre fordítás miatt az aktív nyelvtudás és az idegen nyelvre történő fordítási készség passzívvá válik.

6. A TWB-vel történő fordítás munkamódszerével kapcsolatban az alábbi megállapítások tehetők:

- ▶ A fordítók egybehangzó véleménye alapján még a 100%-os találatok ellenőrzése is mindig vagy bizonyos feltételek fennállta esetén (idő függvényében) szükséges, mégpedig elsősorban a változó kontextusok miatt. Ezért szakmailag teljesen tarthatatlan egyes fordítóirodák azon gyakorlata, hogy nem fizetik ki a 100%-os találatokat. Ezt a gyakorlatot nyilván az éles árverseny indokolja, amellyel a fordítóirodák növelni próbálják a piaci részesedésüket, ennek terhét azonban a fordító viseli.
- ▶ A 100%-os találatok és a célnyelvi szöveg ellenőrzésénél a tartalmi szempontok háttérbe szorulnak a formaiakkal szemben. (Ez szintén egybecseng Drugan 2006 megállapításaival). A memóriákban tárolt mondatok és a fordítandó szöveg összefüggése tekintetében a fenti megállapításokon túl szembeötlő, hogy a hagyományos fordítói tapasztalattal rendelkező és rendkívül tudatos fordítókön kívül a többiek nem tulajdonítanak információs szerkezeti szempontból kiemelt jelentőséget a magyar szórendnek, ezt általában az egyéni stílus kategóriájába utalják.
- ▶ A TWB az ismétlődő (ezért szemantikailag már-már kiüresedő!) panelek és a folyamat gépiesíthető, automatizálható összetevői révén gyorsítja a folyamatot, lassítja viszont az, hogy a Trados-csapdákra, a közvetlen és közvetett interferenciára való odafigyelés, a „passzív fordítás” többlet időt és energiát von el. Relevánsnak tekinthető, hogy azok között, akik szerint azért gyorsul a folyamat, mert nem kell (vagy kevesebbet kell) a mondat szerkezeten gondolkodni, 2 év volt a leghosszabb Trados-mentes fordítói tapasztalat.
- ▶ A célnyelvi szöveg önálló ellenőrzése elsősorban időhiány miatt nem válsul meg, a fordítás legutolsó fázisa tehát sokszor elmarad; azon 4 fordító közül, akik ritkán vagy szinte sosem olvassák át csak a célnyelvi szöveget, 3 semmilyen Trados-mentes fordítói gyakorlattal nem rendelkezik, 1 viszont jelentős hagyományos tapasztalattal bír: jóllehet ez a 6% nem reprezentatív annak a feltételezésnek a megerősítéséhez, hogy a TWB jelenléte lazítja az ellenőrzés intenzitását, mégis jelzésértékkel bír.
- ▶ A szövegépítési zavarokkal kapcsolatos tudakozódás arra világított rá, hogy egyes fordítók „ösztönösen” fordítanak, nem mindegyikük rendelkezik azokkal az elméleti-módszertani ismeretekkel, melyek lehetővé tennék a lektorálás során a javasolt megoldások megalapozott megindoklását. A minőségbiztosítás és a csapat összeforrottsága, a konfliktuskezelés is sokat nyerne azzal, ha a különböző alap- és szakképzettségű, eltérő tapasztalattal bíró fordítók elméletileg és módszertanilag megalapozott módon rendszeresen szakmai véleményt cserélhetnének egymással, amire egyébként már vannak is kezdeményezések.
- ▶ Végül ami a TWB-használat és a (széles értelemben vett, a nyelvelemzés minden szintjére kiterjedő) euzsargon/hunglish/franchongrois összefüggését illeti, a grafikonok beszédesek: a Trados hozzájárul a lineáris szórend,

a hamis barátok, az értelemzavaró és tipikusan indoeurópai vesszőhasználat terjedéséhez. A «programmation» költségvetési kontextusban vagy az «assistance technique» voltaképpen hamis barát, hiszen egyszerűen „tervezést”, illetve „szakmai segítségnyújtást” jelent, de mivel az *acquis*-ban következetesen így lett átkódolva, ma már az *euzsargon* részét képezi, és ugyanúgy érinthetetlennek minősül, mint a „Les quatre cent coups” című Truffaut film, amely annak idején „Négyszáz csapás”-nak kódoltatott át.

Összefoglalva: A Tradost a fordítók nem tartják rossz programnak, csak a helyére kell tenni, azaz segédeszköznek kell tekinteni, nem pedig mindenható és ellentmondást nem tűrő referenciának. Megfelelő kritikával, igényességgel és intelligenciával kell kezelni, tudatában kell lenni a gyenge pontjainak, és annak, hogy a végső döntés és felelősség mindig a fordítóé marad.

A Trados mára az uniós fordítói munka nélkülözhetetlen kellékévé, eszközévé vált. Ehhez a Tradost kritikusan kell használni, és merni kell javítani a kifogásolható fordításokon, amihez persze megfelelő gyakorlat és szakmai alap szükséges. (F₆)

Irodalom

- Drugan, J. 2006. The effects of CAT tools on translation quality. Centre for Translation Studies University of Leeds. www.leeds.ac.uk/cts/research/talks_lectures/leeds-cts-2006-11-10-drugan.ppt
- Farkas, I. 2007. A fordítói szabadság korlátai az EU intézményeiben. *Fordítástudomány* IX. évfolyam. 2. szám, 98–106.
- Merkel, M. 2007. Effects of translation tools on language in translations. Elhangzott: *Továbbképzés az Európai Bizottság fordítói számára*. Luxemburg.
- Pym, A. 2001. Nyelvpolitikai és fordításelméleti kérdések az Európai Unióban. *Fordítástudomány* III. évfolyam. 2. szám, 5–21.
- Prószyński, G. 2007. Bevezetés a nyelvtechnológiába 10. Fordítómemóriák. Elhangzott: PPKE ITK 2007.11.28. http://digitus.itk.ppke.hu/~sass/nyelvtech07/ea/nyelvtech07_ea_10.pdf
- Ulrich, H. 1997. La mise en place du Translator's Workbench (TWB): Concurrence avec SYSTRAN et élément humain. http://ec.europa.eu/translation/reading/articles/pdf/1998_01_tt_ulrich.pdf

Források

- Trados fordítómemória ismertető. SDL portál. <http://www.trados.fr/en/products/translation-memory/>
- A TANÁCS 1605/2002/EK, EURATOM RENDELETE (2002. június 25.) az Európai Közösségek általános költségvetésére alkalmazandó költségvetési rendeletről. CELEX: 32002R1605. <http://eur-lex.europa.eu>
- A Tanács következtetései. Munkaközi anyag

Kedves Kolléga!

Kérem, hogy saját fordítói tapasztalata és véleménye alapján értelemszerűen húzza alá a megfelelő választ és/vagy válaszoljon (lehetőleg minél részletesebben) a kiegészítendő kérdésekre. Egyes esetekben több válasz is adható.

Trados kérdőív (2008. január)

1. A válaszadó életkora:		
2. Neme:	Nő.	Férfi.
3. Hány éve fordít Tradoszal?		
4. Hány éve fordít uniós szövegeket Tradoszal?		
5. Jelenlegi gyakorlatában az uniós szövegeknek kb. hány százalékát alkotják az uniós jogszabályok?		
6. Hány éves olyan, hivatászerű fordítói gyakorlattal rendelkezik, amely alatt semmilyen fordítástámogató szoftvert nem használt? (Hivatászerű fordítói gyakorlaton azt értem, hogy valaki heti átlagban legalább 10.000 karakter mennyiségben szakfordítással és/vagy műfordítással foglalkozott.)		
7. Ezalatt milyen jellegű szövegeket fordított?	Szakszövegek.	Irodalmi szövegek.
8. A Tradoson kívül használt-e/ismer-e más fordítás-támogató szoftvert?	Igen, használtam/ismerek. (A megfelelő alá-húzendő.)	Nem.
9. Ha igen, milve(neke)t használt és mennyi ideig?		
10.1. A képernyőt jelenleg miként használja?	Függőlegesen.	Vízszintesen.
10.2. Miért így használja?		

10.3. Mindig így használta?	Igen.	Nem.
10.4. Ha nem, mikor és miért változtatott rajta?		
11. Általában/mindig (a megfelelő aláhúzendő) hány %-os nézetre teszi a forrásnyelvi szöveget, miközben Tradoszal fordít, és miért? (Tehát a nézet menüpontban a nagytáblát pl. 50, 75, 100, 150%-ra stb. állítja-e be?)		
12. Amennyiben ezt a munkamennyiség megengedi, véleménye szerint szükség van-e a munkamemóriából/referenciamemóriából 100 %-ban „lejövő” megoldások ellenőrzésére?	a) Mindig, éspedig azért, mert:	b) Soha, éspedig azért, mert: c) Csak akkor, ha, és azért, mert:
13.0. Ha szükség van a fenti értelemben vett ellenőrzésre, Ön mit szokott ellenőrizni? Az alábbiak fontosságát értékelje 10-es skálán, húzza alá a megfelelő számot!		
13.1. Helyesírás.	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	
13.2. Terminológia.	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	
13.3. Formamondatok.	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	
13.4. Világos, egyértelmű magyar mondat szerkesztés.	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	
13.5. Magyar szórend.	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	
13.6. A mondat és a szűkebb kontextus (előző mondat — rákövetkező mondat) összefüggése.	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	
13.7. Egyéb, mégpedig:	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	
14. Ha a 100%-os Trados-megoldás mondat szerkesztésének bonyolultsága miatt homályos, kijavítja-e?	Igen, mindig.	Csak akkor, ha nem alapszabályból származik.
15.1. Emlékszik-e olyan esetre, amikor a 100%-os Trados-megoldás minden szempontból helytálló volt, de a mondat szóröndje miatt nem illett a konkrét fordítandó szövegkontextusba?	Igen.	Nem.

15.2. Ha előfordult ilyen eset, emlékszik-e, mi volt ennek az oka?	A referenciális viszonyokat felborította volna.	A szövegkohéziót felborította volna.	A szöveg információs szerkezetét felborította volna.	Egyéb, éspedig:
16. Ha a Trados több megoldást hoz le egyazon szegmensre, és ezek terminológiája megegyezik, de szórondje különböz, mi alapján választ? Amennyiben mind a 3 (illetve 4) szempontot figyelembe veszi, prioritási sorrendjét jelölje számokkal!	A konkordancia százaléka alapján.	A fordítás keletkezési időpontja alapján. A régebbit — az újabbat részesítem előnyben.	Az előző fordító alapján.	Egyéb szempont alapján:
17.1. Volt-e olyan eset a gyakorlatában, amikor a nem 100%-os találat(ok) átnézése során valamilyen hiba elkerülte a figyelmét?	Nem.	Igen, de ritkán.	Igen, gyakran előfordul.	
17.2. Ha előfordult ilyen, Ön szerint ez minek tudható be?				
18.1. Emlékszik-e olyan esetre, amikor a 100%-os Trados-megoldás láttán és az idő szorításában el sem olvasta alaposan a forrásnyelvi mondatot, hanem automatikusan bemásolta a munkamemóriában felkínált megoldást?	Igen, egyszer.	Igen, többször.	Igen, általában így járok el.	Nem, soha.
18.2. Igenlő válasz esetén: ez milyen típusú szegmenséknél/mondatoknál fordult/fordul elő?				
19. Fordítás közben figyelembe veszi-e az éppen fordítandó mondat minikontextusát (az előző és a rákövetkező mondatot)?	Igen, mindig.	Igen, általában.	Ritkán.	Nem, soha.
20.1. Amikor készen van egy adott szöveggel, és a munka mennyisége ezt lehetővé teszi, átolvassa-e csak a célnyelvit is úgy, hogy közben félreteresz a forrásnyelvi szöveget?	Igen, mindig.	Igen, általában.	Ritkán.	Nem, soha.
20.2. Ha igen, ennek során mit ellenőriz? Az alábbiak fontosságát értékelje 10-es skálán, húzza alá a megfelelő számot! Indokolja meg a választát!				

20.2.1. A formai követelményeknek való megfelelést.	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10			
20.2.2. Számok, adatok meglétét.	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10			
20.2.3. Lábjegyzetek számszerű meglétét.	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10			
20.2.4. A magyar helyesírást.	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10			
20.2.5. A forrásnyelvinek való szigorú szövegszerű megfelelést (nem maradt-e ki egy szó a célnyelvben).	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10			
20.2.6. A terminológiai egységességet.	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10			
20.2.7. Van-e benne értelmetlenség és/vagy félrefordítás?	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10			
20.2.8. Van-e benne homályos/nehezen érthető rész?	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10			
20.2.9. Lehet-e egyszerűsíteni a magyar mondat szerkezetét (pl. az alárendelést igeneves/névszói szerkezekké alakítani stb.)	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10			
20.2.10. A magyar szórend megfelel-e a szöveg információs szerkezete által megkívántnak?	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10			
20.2.11. A magyar szórend nem hasonlít-e a forrásnyelvhez?	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10			
20.2.12. Egyebet, éspedig:	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10			
21.1. A Trados Ön szerint:	Meggyorsítja a fordítást.	Lassítja a fordítást.	Bizonyos értelemben gyorsítja, bizonyos értelemben pedig lassítja.	Nincs hatással a fordítás gyorsaságára.
21.2. Ha meggyorsítja a fordítást, ez azért van, mert:	Nem kell terminológiai kutatást folytatni.	Nem kell a mondat szerkezeten és a szórenden gondolkodni.	A változatlan jogi formulákat automatikusan be lehet másolni.	Egyéb:

21.3. Ha lassítja a fordítást, ez azért van, mert:	A Trados-megoldás legátolja azt a megoldást, amelyet szűz szöveg esetén alakítottam volna ki (nehéz kivédeni az interferenciát).	A Trados-megoldást mindig ellenőrzöm, és a Trados-csapdákra való tudatos odafigyelés plusz erőfeszítést, többet gondolkodást és időt igényel.	A konkordancia funkcióval talált több megoldás esetén mindegyiket átolvasom.	Egyéb:
22.1. A Trados Ön szerint:	Hozzjárul a fordítások minőségének javításához.	Rontja a fordítások minőségét.	Bizonyos értelemben javítja, bizonyos értelemben pedig rontja a minőséget.	Semmilyen hatással nincs a minőségre.
22.2. Ha javítja a minőséget, ez azért van, mert:	A ismétlődő részekben (formamondatok stb.) nem lesz eltérés.	A megosztott munkamemória lehetővé teszi a terminológiai és szóhasználati homogenizálást, a több részre szabdaltnak szöveg egységesítését.	A kevésbé gyakorlott és/vagy a forrásnyelvet kevésbé jól bíró fordítók számára a minták elsajátítása révén lehetővé teszi egyfajta önképzést.	Elősegíti a kontextusban és a szövegben gondolkodást. Egyéb, és pedig:
22.3. Ha rontja a fordítások minőségét, ez azért van, mert:	Leszoktatja a fordítókat az egyéni megoldásokról.	A memóriákban szegmensek tárolódnak, amelyek általában mondatok, ezért leszoktatnak a szövegben való gondolkodásról.	Hosszabb idő után az aktív nyelvtudást teljes mértékben passzívvá alakítja át.	Egyéb, és pedig:

23.0. Húzza alá az(oka)t az állítás(oka)t, amellyel/ amelyekkel egyetért, és értékelje őket 10-es skálán!			
23.1. A másolás-beillesztésnek köszönhetően a Trados hozzájárul a magyar helyesírási hibák kiküszöböléséhez.	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10		
23.2. Az automatikus átvétel következtében a fordítási memória(ák) hozzájárul(nak) bizonyos értelemszavató helyesírási hibák (pl. rossz vesszőhasználat) exponenciális elterjedéséhez.	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10		
23.3. A Trados megkönnyíti a helyes terminusok használatát.	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10		
23.4. A Trados elősegíti az euzsargon/hunglish/françongrois kialakulását (pl. „programmation” — „programozás”, „assistance technique” — „technikai segítségnyújtás” stb.).	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10		
23.5. A Trados rutinszerű használata hajlamosít a lineáris, indoeurópai szörend átvételére a magyar változatban.	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10		
23.6. A Trados rutinszerű használata következtében megnövekedhet az ún. „hamis barátok” száma a fordításokban (például. „actually” — „jelenleg”)	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10		
23.7. A Trados rutinszerű használata következtében fokozatosan kopik a fordító kreativitása.	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10		
24. Ha választhatna, inkább:	Tradoszal fordítana mindaddig, amíg a fordítói szakmát gyakorolja.	Trados nélkül fordítaná még az uniós jogszabályokat is.	Bizonyos szövegtípusokat Tradoszal fordítana, másokat nem. Melyek az egyik és a másik csoportba tartozó szövegtípusok?
25. Egyetért-e az alábbi állítással, ha igen, miért, ha nem, miért nem? „A Trados nélkül ma már lehetetlen lenne uniós szövegeket fordítani.”	Igen.		Nem.

Célközönség és fordítói stratégiák¹ (Esettanulmány)

Boldog Gyöngyi

E-mail: gyongyi.boldog@gmail.com

Kivonat: A tanulmányban a *The Wind in the Willows* című népszerű angol meseregény két magyar fordítását hasonlítom össze. A fordítói stratégiák egybevetésének terepe a magyar művek címe és lábjegyzetei. Arra keresem a választ, hogy milyen mértékben érvényesül e két metatextus-fajtában a funkcionalitás és lojalitás kettős szempontrendszer, azaz mennyire felelnek meg a célkultúra műfajspecifikus, normatív és befogadói elvárásainak, illetve mennyire tükrözik az eredeti szerző szándékait. Az elemzés eredményeképpen nyilvánvalóvá válik, hogy a címek és lábjegyzetek tekintetében a fordítások a funkcionalitás és lojalitás sajátos elegyét alkotják, ami kétféle általános fordítói stratégiát sejtet. Feltehető, hogy az egyik fordítást egészében is inkább a honosító, a másikat pedig az idegenítő eljárások jellemzik. Ezen különbségek ismeretében egyúttal a két fordítás létjogosultságára is fény derül: más korú olvasóközönség számára teszik vonzóvá a meseregényt.

Kulcsszavak: funkcionalitás, lojalitás, honosítás, idegenítés, metatextus.

1. Bevezetés

Az alábbiakban egy angol nyelvű meseregény két magyar fordítását vetem össze a címük és lábjegyzeteik alapján. A metatextusok e két fajtájában érvényesülő funkcionalitás és lojalitás mértéke és minősége szerint hipotézist állítok föl a fordítások egészére jellemző általános fordítói stratégiára és ezzel összefüggésben arra, hogy milyen korú közönséghez találhat utat a két fordítás.

A forrásmű a Kenneth Grahame (a továbbiakban KG) tollából született *The Wind in the Willows* (a továbbiakban *WW*), amely 1908-ban látott napvilágot, és amelyet egy gyermekirodalom-kutató a *Micimackó* „előttje”-ként jellemzett (Borbély és Komáromi 2001:10). Első magyar fordítása Szemlér Ferenc (a továbbiakban SZF) erdélyi író és költő nevéhez fűződik. A magyar fordítás *Szél lengeti a fűzfákat* címmel először 1973-ban jelent meg Romániában, majd 1988-ban Magyarországon, a Móra Ferenc Könyvkiadó gondozásában. Később Görög Livia (a továbbiakban GL) fordító, publicista és szerkesztő ismét lefordította a regényt, amely ezúttal a *Békavári uraság és barátai* címet, valamint a *Kalandozások szárazon és vízen* alcímet kapta, és a Ciceró Könyvstúdió-nál jelent meg 1995-ben, majd 2006-ban.

¹ A XVIII. MANYE Kongresszuson elhangzott előadás szerkesztett és bővített változata.

Elemzésemben Nord (1997) funkcionalizmus-megközelítésére támaszkodom. Nord az egynyelvű irodalmi kommunikáció funkcionalitását a szövegalkotói szándék, a szövegvilág és a befogadói elvárás viszonyrendszerében tárgyalja. E rendszert – némileg módosítva – az eltérő nyelvű kultúrák közötti irodalmi kommunikáció, azaz a fordítás vizsgálatára is alkalmazza. A lefordított műnek ugyancsak meg kell állnia a helyét, de ezúttal egy másik kultúra hagyományaihoz: normatív, műfajspecifikus és befogadói elvárásaihoz igazodva. Nord szerint azonban funkcionális fordításról akkor beszélhetünk, ha a lojalitás elvét is követi a fordító, vagyis a célszöveg létrehozásában szem előtt tartja a forrásnyelvi szerző szándékának érvényesülését is. Általában könnyebb a fordítónak helyesen értelmezni a szerzői szándékot és létrehozni az ennek megfelelő hatást a célnyelvi szövegben, ha a forrásnyelvi és a célnyelvi befogadó kulturális ismeretei és elvárásai azonosak, illetve ugyanazt az irodalmi hagyományt ismerik. Ekkor a célnyelvi befogadó olyan természetesen olvassa a szöveget, mintha nem is fordítást olvasna. Ellenkező esetben a fordító feladata, hogy a lojalitás jegyében és a funkcionális azonosság megteremtése érdekében valamiképpen összhangba hozza a célnyelvi olvasó ismereteit és elvárásait a szerző szándékával. Összességében tehát akkor jár el helyesen a fordító, ha tekintettel van a fordítás folyamatában érintett összes szereplőre.

2. Fordítás és újrafordítás a gyermekirodalomban

A gyermekirodalom másodlagos szerepet tölt be a szépirodalom egészében, ami megteremti annak a lehetőségét, hogy a gyermekek számára íródott művek fordításában más arányokban valósuljanak meg a felnőttirodalomban is megfigyelhető tendenciák. Nord (1997:103) szerint a felnőttirodalmat ma inkább az idegenítő fordítás, a gyermekirodalmat a honosítás jellemzi. Egy kissé más megvilágításban úgy tűnhet, hogy a gyermekirodalomban a régi „szabad” fordításokat lexikai-stilisztikai értelemben egyszerűbb fordítások váltják föl (Stolze 2003: 209). A gyermekirodalom fordítását magyarázó elméletek átfogó ismertetésének (lásd pl. Vándor 2007) szándéka nélkül is elmondható, hogy itt szokványosnak tűnnek a nagyobb mértékű átigazítások, adaptációk a célolvasó igényeire és a célszöveg funkciójára hivatkozva. A fordító/adaptátor ilyenkor mintegy „gyámságot vállal” a szöveg fölött, és sajátos eljárásaiban az a szándék fejeződik ki, hogy az elérni kívánt hatás érdekében új perspektívába helyezze az eredeti művet. Ebbéli erőfeszítésében többnyire két cél valamelyike lebeg a szeme előtt: az olvasó művelése illetve erkölcsi nevelése, vagy az olvasó kulturális beágyazottságát illetve életkori sajátosságait figyelembe véve, a forrásnyelvi szöveg egyszerűsítése. A forrásnyelvi szöveg helyenkénti kiegészítése, átfogalmazása, bizonyos részeinek kihagyása, tartalmának magyarázása, fogalmainak pontosítása és mondat szerkezetének egyszerűsítése mind a fenti célokat szolgálják.

Könnyen belátható azonban, hogy szinte lehetetlen olyan kritériumrendszert kialakítani, melynek alapján biztonsággal elhatárolható a tényleges adaptáció a színvonalas műfordítástól. Különbségük inkább fokozatokban rejlik. Általános gyakorlat, hogy a fordító (vagy a szerkesztő, vagy egymással karöltve)

honosít, hozzáigazítja az eredeti mű kulturális kontextusát a célnyelvi kultúráéhoz. A gyermekirodalom lényegéből fakad ugyanis a befogadó-központúság: olyan világ megteremtése, melybe bele tudja képzelni magát az olvasó. Azzal az általános fordítói céllal és elvvel, hogy érthető szöveggel találkozzon a gyermek olvasó, azonban szembenállhat egy hasonlóképpen fontos cél és elv: fölgyújtani az olvasó fantáziáját egy ismeretlenségében egzotikus világ bemutatásával, ami viszont idegenítő fordítói eljárásokat kíván. Végso soron, a gyermekirodalmi fordításokban föllelhető fordítói stratégia mibenléte, alkalmazásának hatásugara attól függ, miben ragadja meg és hogyan adja vissza a fordító a forrásnyelvi szerző szándékát, valamint hogyan viszonyul általánosságban a célkultúra felnöött társadalma más kultúrák megismeréséhez és befogadásához, milyen fogalmaik vannak a gyerekek neveléséről és a valósággal való szembesítésük szükségességéről, illetve hogyan gondolkodik az esztétikumról (Frank 2007).

A gyermekirodalom sajátos helyzetének természetes velejárója egy másik gyakori jelenség: az újrafordítás (vagy újraadaptálás), amely nyelvi és nyelven kívüli okokra is visszavezethető. Stolze fent idézett művében olyan tanulmányokra hivatkozik, melyek szerint egyszerűsödési tendencia mutatható ki egy mű első és későbbi fordításaiban. Az írárok tanúsága szerint a későbbi fordítások könnyebben érthetők, ám az érthetőségnek „gyakran unalom az ára” (2003:209). Még ha nem fogadható is el, hogy minden újrafordítás minden szempontból egyszerűbb, mint az első fordítás, tény, hogy két, egyébként teljes értékű fordítás esetében a későbbi azért születik, hogy megtörje a korábbi egyeduralmát, és valamiképpen megkérdőjelezze a szövegértelmezését (Venuti 2004). Hiszen minden újrafordítónak szükségszerűen el kell határolódnia az előző fordítás(ok) tól, és valamilyen szempontból másfajta szöveget kell létrehoznia.

3. Kenneth Grahame és a *The Wind in the Willows* mesevilága

Nord (1997) hangsúlyozza, hogy a fordítót segítheti a szerző szándékának értelmezésében, ha minél alaposabban megismeri a mű keletkezési körülményeit és célját. Ennek az is része, ha tájékozódik a célnyelvi fordítással kapcsolatos kiadói szándékról és elvárásokról.

A ma is közkedvelt regény a gyermekirodalom klasszikussá vált művei közé tartozik. A brit Nagy Könyv Verseny század listáján a tizenhatodik helyet foglalja el. Számos kiadást ért meg, többször színre vitték, Milne is színpadra állította *Toad of Toad Hall* címen. Az első film 1949-ben készült a műből, a második 1996-ban, DVD-változatban. Születtek még különböző adaptációk, többek között nyelvtanulók számára is a Longman kiadásában, 1987-ben. Jan Needle újraalkotta a könyvet más szemszögből *Wild Wood* címmel (André Deutsch, 1981). William Horwood pedig megírta a regény folytatását három kötetben: *The Willows in Winter* (HarperCollins Publishers, 1993), *Toad Triumphant* (HarperCollins Publishers, 1995) és *The Willows and Beyond* (Walker Books, 1996). Tótfalusi István szerint különös bájt kölcsönöz a történetnek az, hogy „központi figurái igénytelen, sokak által inkább lenézett apró állatkák, nem a ’nemes vadak’ közül valók” (Borbély és Komáromi 2001:24).

A regényben elbeszélte események először önálló történetekként születtek meg, melyeket KG a fiának írt és olvasott föl esténként, nevelő célzattal. Később, amikor a fiú bentlakásos iskolába került, levél formájában követték egymást a történetek. KG eleinte nem akarta megjelentetni a történeteket, de később, 1908-ban mégis napvilágot láttak, könyvalakban. Nem aratott azonnal sikert a mű, csak fokozatosan vált ismertté.

3.1 A regény szereplői

A regény hősei nem mindennapi állatfigurák. Kortalanok, alakjukban állatok, megnyilvánulásaikban hol állatok, hol emberek, méretük szükség szerint változhat, ha emberekkel érintkeznek. Tárgyi környezetük, lakóhelyeik emberi lakóhelyek, még ha a mezőn vagy az erdőben, föld alatti vagy folyóparti üregekben találhatók is. Cselekedeteik indítékai legtöbbször emberi indítékok, kalandjaik többnyire emberi kalandok, gondolataik jellemzően emberi gondolatok. Önmagukra ugyan állatokként tekintenek és utalnak, de amikor emberek közé kerülnek, olyan természetességgel mozognak közöttük, mintha valamiképpen az emberi faj részét képeznék. E figurák, akiket nem korlátoznak sem a gyermekkor kötetmei, sem a felnőttkor terhei, egyaránt képesek szólni a legkülönbözőbb korú olvasókhoz — ha másképp nem, a szimbólumok nyelvén. A mesevilág föl-tárásának folyamatában pedig egyre kevesebb hitelt adunk KG azon állításának, mely szerint – mint Theodore Roosevelthez írt leveléből kiderül (Hunt 1994) – olyan történetet kívánt elbeszélni, mely mentes mind a nemek, mind az osztályok közötti konfliktusoktól. Az előbbi csaknem teljes sikerrel megvalósította — a gyermek vagy a felületes szemlélő szemével nézve. Vakond, Patkány, Borz és Varangy egytől egyig aggregények. (A kevésbé fontos szerepet játszó Vidráról ugyan tudjuk, hogy családos, de „Vidránéről” csak igen távoli, homályos utalásokból van sejtésünk.) Bizonyos szimbolikus cselekvések azonban szublimált szexuális tartalmakat hordoznak. Azonkívül ott, ahol a két női (ember)szereplő színre lép, sajátos módon megtörik a mű koherenciája, ami csak még nyilvánvalóbbá teszi a „hímvilág” mesterkélt megkomponált túlsúlyát.

Ami az osztálytagozódást illeti, a regény tér- és időbeli beágyazottságának következtében itt sem teljesen olyan a helyzet, amilyenek KG beállítja. A főhősök társadalmi státuszából valóban nem származik belső konfliktus, körülményeik és megnyilvánulásaik azonban mindenképpen utalnak hovatartozásukra. Vakond az alsó, Patkány a felső középosztályhoz tartozik, Vidra pedig előkelőbb náluk. Borz földbirtokos, a régi arisztokrácia képviselője, Varangy úrgazdag. A jómódú Varangy hatalmas várban lakik és szabadon hódolhat hobortjainak, míg Vakond és Patkány szerényebb körülmények között él, és kevésbé költséges örömeikkel is boldogan beéri. A mellékszereplők társadalmi helyzete ellenben igazi konfliktusok forrása. A féltelmes Vad Erdő nyest, menyét és görény lakói ugyanis munkásosztálybeliek, ami nem marad következmények nélkül a regény cselekményére nézve.

Fölfogható a regény kétféle életstílus szembeállításának is: a Tág Világ a rombolást, a zajos nyüzsgést jelképezi, a Vad Erdőtől fenyegetett Folyópart lakói – hőseinket is beleértve – pedig a békét és nyugalmat. Varangy

– akinek szertelenségét KG jórészt a fiától kölcsönözte – öntörvényű lázadó. A folyópartiakkal barátkozik, de viselkedésével kirí közülük; kalandjai a Tág Világba vetik, és részben Odüsszeusz kalandjait idézik, amire a könyv is utal utolsó fejezetének címében. Hőseink összetett jellemek, és mindnyájan többé-kevésbé KG jellemvonásainak, vágyainak és nosztalgiáinak kivetülései (Hunt 1994).

3.2 A regény szerkezete

Szerkezetét tekintve a *WW* nem egységes, valójában két meséből van összegegyúrva. Az egyik a naiv Vakond transzcendens elemeket sem nélkülöző fejlődésregénye. Az ő szemével látjuk az első öt fejezet eseményeit, melyek eredményeképpen megváltozik az élete. Vakond története alapján nem a gyermekkönyvekre, hanem az idősebb korosztálynak szánt fejlődésregényekre jellemző módon alakul. A gyermekmesék jellegzetes otthon – kaland – otthon sémája itt az otthon – kaland – új otthon – kaland – régi otthon – új otthon sémájává bővül. Hősrünk elvágódik régi, föld alatti otthonából, és a Folyóparton talál új otthonra Patkánynál, aki barátjaként, gyámolító testvéreként vezeti be őt új, „föld fölötti” életébe. De továbbra is csábítja az ismeretlen, Folyón túli világ. Patkány intelmei ellenére elkalandozik a Vad Erdőbe, ahol eltéved, majdnem elpusztul, és még a keresésére siető Patkánnyal együtt sem találja meg a kivezető utat. Ám Borz házában végül menedékre lelnek, és Borz tekintélyes, zárkózott, de jószívú apafigurája közelében Vakond teljesen föloldódik. A kalandok után már egy másik, lélekben is felnőtt Vakond tér vissza eredeti, föld alatti otthonába – Patkány mint vendég társaságában –, hogy immár szabadon eldönthesse, hol is szeretne élni a továbbiakban. Végül a folyóparti életet választja. Az ilyen típusú történetek – amelyek nem a jól ismert múlthoz való visszatalálást, hanem egy új élet megteremtését ábrázolják, Hunt (1994) szerint kevesebb biztonságérzetet és megnyugvást adnak a gyermek olvasónak, ezért inkább serdülőknak valók. Ha Vakond története – a biztonságos otthon elhagyása – kalandok – új otthon és új biztonság megtalálása más körülmények között – univerzális téma az irodalomban, Varangy története nemkülönben. Könnyen belátható ugyanis, hogy Varangy története ellenpontozza Vakondét. Ha Vakond a könnyen lelkesedő, impulzív, melegségre vágyó lélek, aki ártatlanul szemléli a világot, akkor Varangy az anarchista lázadó. Egyszerre béka, jó módú uraság, bohóc és vadóc. KG a fiától kölcsönözte néhány vonását. Ő az egyetlen, aki kalandjai során átlép az állatok világából az emberi világba (a Folyópartról a Tág Világba). Története Odüsszeusz paródiája. Varangy ugyanolyan fejlődési szakaszokon halad végig, mint Vakond, csak éppen az ő kalandjai a Vakonddal megesett kalandok groteszk karikatúrái. Az üldözésekkel és menekülésekkel tarkított események valóban messzire viszik őt otthonától, az emberek közé. Eközben ő is „új otthonra” talál: börtönbe kerül, ahonnan viszont eredeti otthonába, Békavárba tér haza. De nem rögtön: először ő is Patkánynál lel menedékre, míg többi hősrünkkel összefogva, Borz tervei alapján és vezetésével vissza nem foglalják Békavárat a Vad Erdő törvényen kívüli zsvány lakóitól. Varangy végül nagy ünneplés közepette ismét birtokba veheti otthonát. Varangy története a maga otthon – kaland – otthon sémájával a

gyermekmesék eredeti szerkezetét követi, és így közelebb áll a gyermek olvasókhoz, mint Vakond története.

A *WW* – akárcsak az *Alíz Csodaországban* (1865) – a mesék azon csoportjához tartozik, melyekről nem dönthető el, hogy milyen olvasóközönséget szólítanak meg. Hunt (1994) véleménye szerint a beszélő állatszereplők eleve a szimbolikus értelmezés felé terelik a felnőtt olvasót. Ily módon a regény KG kísérlete arra, hogy szublimálja apahiányát (Vakond viszonya Borzhoz) és megszelídítse a gonosz világot (a Vad Erdő lakói fölött aratott győzelem), valamint azt a vágyát fejezi ki, hogy élvezhesse egy nő törődését egy aszexuális kapcsolatban (Varangy viszonya a börtönőr lányához). A konkrét cselekményben mindez úgy csapódik le, hogy a regény végére megvalósul a KG által annyira áhított konzervatív idill: beilleszkedtek az alsóbb osztályok (a „föllemelkedett” Vakond fölvilágosítása és elrettentése a kalandoktól), megrendszabályozták az újjazdagokat (Varangy jó útra térítése), és helyére tették a munkásosztályt (a Vad Erdő lakóinak megszelídítése). A szimbolikus értelmezés lehetősége azonban önmagában nem teszi a regényt felnőtt olvasmánnyá, ehhez a fentebb tárgyalt szerkezeti sajátosságokat is figyelembe kell venni. Mindebből az következik, hogy ha Vakondot tekintjük főhősnek, akkor a regény szétfeszíti a gyermekirodalom kereteit.

4. A *WW* fordítása és újrafordítása

Az angol nyelvű regény megjelenése és első, romániai magyar nyelvű fordítása (1973) között több mint hatvan év telt el. Ez a fordítás tizenöt év múlva (1988) Magyarországon is megjelent, majd hamarosan (1995/2006) követte az újrafordítás. Később még két képeskönyv-változat is napvilágot látott, és mindkét fordítás angol nyelvű adaptációkból készült. Az egyiket, egy vékony, nagy alakú, kemény fedelű képeskönyvet a Gulliver Könyvkiadó adta ki 1998-ban, Gill Guile illusztrációival és Polgár Anita magyar szövegével „Kenneth Grahame műve nyomán”. A másikat a Ciceró Könyvstúdió adta ki egy négy, viszonylag kis kötetből álló sorozat formájában 2006-ban, John Patience illusztrációival és Till Tamás fordításában. A négy kötet egy füllel és tépőzáras tappancsokkal ellátott dobozkában kapható. A könyvek mindegyike lapozókönyv: a kemény fedőlapokat leszámítva négy kemény lapból állnak, melyek nem jobbról balra, hanem előre felé lapozhatók. A sikeresnek nem mondható kezdetek után a Ciceró Könyvstúdió e képeskönyvsorozat kiadásával újabb kísérletet tett a meseregény népszerűsítésére. A Könyvstúdió igazgatójának elmondása szerint így próbálták meg „fölépíteni” a piacon a könyvet, amelyet már eleve a teljes újrafordítás előtt lett volna célszerű megjelentetniük.² A két képeskönyv-változat vizsgálata azonban nem tárgya e dolgozatnak.

A *WW* késedelmes magyar fordításáról csak találgatásokba bocsátkozhatnánk. Újrafordítása kapcsán elmondható, hogy a magyarországi első, 1988-as

² Köszönöm Szamosi Ivánné igazgatónak a Ciceró Könyvstúdió Kft. gondozásában megjelent mű fordításával és kiadásával kapcsolatos szíves tájékoztatását.

megjelenés (a tulajdonképpeni fordítás évszáma 1973) és az 1995-ös újrafordítás között eltelt néhány esztendő jelentős társadalmi-ideológiai változást hozott az ország életébe, melynek következtében a könyvkiadásban és könyvterjesztésben is a piac törvényszerűségei váltak uralkodóvá. Kérdés azonban, mennyi változást jelenthetett mindez a fordítói normában általában, és mennyire követhető nyomon konkrétan az itt vizsgált két fordításban. Érdemes hangsúlyozni ugyanis, hogy az első fordítás semmi olyan változtatást nem hajtott végre az eredeti mesén, amely a magyarországi rendszerváltás után erkölcsi vagy didaktikai okokból vállalhatatlan lett volna, vagy más módon elavulhatott volna, és kívánatossá tette volna egy szellemiségében korszerűbb fordítás megjelentetését.

Az a tény azonban, hogy a rendszerváltás utáni piacorientált kiadói politika érdemesnek találta a mű újbóli megjelentetését, méghozzá nem a már rendelkezésre álló fordítás egyszerű – vagy akár „átöltöztetett” – újrakiadásával, mégis arra utal, hogy fölmerült az igény egy másfajta mesevilág megteremtésére. A *WW* újrafordítása mellett két kiadás- és üzletpolitikai érv szólt. Az egyik az eredeti regény hallatlan népszerűsége és folyamatos jelenléte a brit könyvpiacon. A másik pedig az a tény, hogy az 1988-as első magyarországi kiadás visszhangtalan maradt. Sajnálatos módon az újrafordításban megjelent mű értékesítési mutatói azt jelzik, hogy ez a mű sem jelentett nagy áttörést.

Az újrafordítás nyelvi okait kutatva könnyen belátható a két magyar változat ismeretében, hogy a fordítás minőségét meghatározó műveleteket és stratégiákat tekintve mind SZF, mind GL szép és élvezetes magyar szöveget hozott létre. Másképp fogalmazva, mindkét fordítás az eredetivel azonos esztétikai hatást ér el, s így megfelel azon követelménynek, amelyet Reiss (1986) a formaközpontú, vagyis az irodalmi szövegek fordításával szemben támaszt. Úgy tűnik inkább, hogy az újabb fordítás azzal a céllal jött létre, hogy nagyobb vagy elsősorban más olvasóközönséghez (is) szóljon. A két fordító más nemű, bizonyára más lelki alkatú, ízlésű és háttérű volt, esetleg eltérő megbízást kapott, és így más szemmel és más céllal olvasta a forrásszöveget. Ezért mást fedezett föl benne, és fordításában mást mutatott meg belőle. Ezt a „másságot” igyekszem megragadni a magyar művek két metatextuális jegyében.

5. A szövegköziség fajtái

A könyvek a mű elsődleges szövegén kívül illusztrációkat is tartalmazhatnak, valamint számos szerkesztői és nyomdatechnikai eljárásnak köszönhetik létüket. Továbbá másodlagos, egyéb funkciójú szövegek is megjelenhetnek a könyvekben és borítójukon. Ráadásul egyazon mű számos különböző kiadást is megérhet – ahogy a *WW* esetében is történt –, és az egyes kiadásokban a transztextuális jegyek némelyike változhat. A dolgozatban vizsgált forrásmű a Penguin Books kiadásában jelent meg 1994-ben, a *Penguin Popular Classics* sorozatban. A két fordítás esetében pedig az időben közelebbi kiadásokat hasonlítom össze: a Móra Ferenc Kiadónál 1988-ban megjelent Szemlér Ferenc-féle fordítást és a Ciceró Könyvstúdió által 2006-ban kiadott Görög Livia-féle fordítást.

A dolgozatban vizsgált művek másodlagos szövegei a szövegköziség különböző kategóriáiba sorolhatók. A paratextusokhoz tartoznak a következők: előszó, előszó értékű levél, a kiadó adatai és közleményei, a külső és belső borítólapon szövegei, vagyis olyan szövegtöredékek, „amelyek a szövegnek környezetet teremtenek” (Szikszainé 1999:333). Szikszainé osztályozásától eltérve, a fejezetcím alatti témamegjelölő idézetet, a tartalomjegyzéket, a szereplők jegyzékét és a sorozatcímet intertextusnak tekintem. A borítólapon megjelenő összefoglalást, amely az ajánlószöveg szerepét tölti be, metatextusnak tekintem. Ide sorolom továbbá a lábjegyzeteket, valamint a címet, alcímet és fejezetcímet is, hiszen a cím valamiképpen a téma „kivonata”. (Szikszainé rendszerezése szerint ezen elemek a borítólapon megjelenő összefoglalás kivételével mind paratextusnak minősülnének.)

5.1 A cím mint metatextus

A továbbiakban először a forrásmű és a két magyar fordítás címét hasonlítom össze, majd megvizsgálom a két művet a lábjegyzetek tükrében.

A műcím, akárcsak a fejezetcím, nemcsak a szövegtannak, hanem a névtannak is tárgya, hiszen a címek mint megkülönböztető funkcióval rendelkező egyedi jelölők tulajdonneveknek minősülnek. Jóllehet nem minden tulajdonnévi kategóriában terjed ki a névviseles minden egyedre, az irodalmi műveknek többnyire van nevük, azaz címük, melyek fordítását az érthetőség iránti igény motiválja (J. Soltész 1967, 1970).

Nord (1995) 12.000, különböző műfajú német, angol, francia és spanyol mű címéről írt átfogó elemzésében abból indul ki, hogy a műcímek szövegnek tekinthetők, mivel megfelelnek a szövegszerűség – a kohézió, a koherencia, a szándékoltság, az elfogadhatóság és a helyzetszerűség – kritériumainak (Beaugrande és Dressler 2000). A cím mint szöveg a következő kommunikatív funkciókat hordozza: (1) megkülönböztető: eltér más címektől; (2) metatextuális: azonosítható mint cím; (3) fatikus: kapcsolatot teremt az olvasóval; (4) referenciális: informál a mű tartalmáról és stílusáról; (5) expresszív: közvetíti a szerző véleményét; (6) felhívó: erőteljes hatásával fölhívja magára a nem érdeklődő olvasók figyelmét is. A címek megszövegezésében többféle hatás érvényesül: a szituáció, vagyis az adott kultúra és az adott műfaj tényezői, valamint az érvényes irodalmi normák és az esetleges intertextuális vonatkozások hatása. E körülmények, valamint a befogadó szükségletei teremtik meg tehát azt a közeget, melyben a befogadó fölismeri a címek kommunikatív funkcióit. Nord különbséget tesz elsődleges és másodlagos funkciók között.

Az elsődleges – megkülönböztető, metatextuális és fatikus – funkciók minden címben megjelennek, míg a másodlagos – referenciális, felhívó és expresszív – funkciók csak bizonyos címekre vagy bizonyos műfajú címekre jellemzők. Tehát az elsődleges funkciók közvetítésében a fordító a befogadói elvárásoknak megfelelően a funkcionalitás elvét követi, a másodlagos funkciók fordításakor pedig a szerző szándékára való tekintettel a lojalitás elvét követi.

Nord leírása azonban két szempontból problematikusnak tűnik. Először is, nem szolgáltat biztos alapot ahhoz, hogy elhatároljuk egymástól a fatikus

és felhívó funkciót. Mivel a fatikus elemek felhívó funkciójúak, ezért a felhívó funkciót a fatikus kiterjesztésének tekintem, és saját elemzésemben egyetlen közös kategóriába vonom össze őket. Az új kategóriát felhívónak nevezem, és a másodlagos funkciók közé sorolom. Másodszor, nem kapunk megfelelő szempontokat ahhoz, hogy az expresszív funkciót a felhívótól elkülönítve, önálló funkcióként kezeljük. Megítélésem szerint a címnek minden emocionális vagy értékelő eleme egyben felhívó is, így az expresszivitást a felhívás alesetének tekintem, és a felhívó funkció keretében tárgyalom. (Bár Nord funkcionális fordításról és lojális fordítóról beszél, magam az elemzésben mindkét jelzőt a fordításra alkalmazom az egyszerűbb fogalmazás kedvéért.)

5.1.1 A forrásmű címe: *The Wind in the Willows*

KG regénye eredetileg különálló történetekből állt, melyeket nem fűzött össze egyetlen cím. Később, könyvének kiadása előtt, a szerző a *Mr Mole and His Mates* (*Vakond úr és társai/barátai*) címet adta művének. A kiadónak azonban nem nyerte meg a tetszését, és helyette a *The Wind in the Reeds* (*Szél a nádasban*) címet javasolta. Ám a címek megkülönböztető funkcióját tiszteletben tartva, ajánlatosnak tűnt ezt a címet is elvetni, mert erős hasonlóságot mutatott egy Yates-verseskötet címével. Végül kompromisszumként megszületett a *The Wind in the Willows* (Hunt 1994). Pedig a regénybeli szél gyakrabban fűtyül a nádasban, és a füzes inkább a tágabb folyóparti szín része. Ez a helyzet arról tanúskodik, hogy a cím nem csupán a szerző elgondolását tükrözheti. Esetünkben a szerzői szándék abban mutatkozik meg, hogy KG megegyezett a kiadóval a címben és a nevet adta hozzá.

A metatextuális funkció a forrásmű címének egyrészt nem verbális vonatkozásaiban, másrészt szintaktikai-stilisztikai vonásaiban ragadható meg. A cím nem verbális jegye maga az, hogy egy könyvborítón jelenik meg egy személynév társaságában. Világismeretünk része, hogy ebben a kontextusban a személynevet az adott könyv szerzőjeként, az ugyanott elhelyezkedő és tipográfiailag többnyire jobban kiemelt szöveget pedig a könyv címeként azonosítjuk. (Ha mindkét szöveg személynév, akkor a két név egymáshoz viszonyított helyzete és a tipográfiai kiemelés alapján egyértelműen eldönthető, melyik a szerző neve, és melyik a regény címe.) A *WW* címének nyelvtani szerkezete az angol irodalmi címadásban elterjedt helyhatározós főnévvel bővített főnévi alaptagú szintagma. Az sem szokatlan az angol irodalmi hagyományban, hogy nem tartalmaz a cím műfaji utalást. Ez utóbbiról gyermekkönyvek esetében árulkodhat a kiadó nevének feltüntetése a borítón, illetve a borító illusztrációja.

Nord (1995) szerint az optimális címhosszúság három-négy szó. Ennél hosszabb cím esetén előny, ha tartalmaz emlékezetet támogató felhívó funkciójú elemeket. A *WW* címének figyelemfelkeltő eszköze – a két főnév első szótagjának ritmikus ismétlődése – kellemes akusztikai élményt nyújt. (Egyébként az elvetett angol címek is alliterálnak, és ritmusképletük megegyezik a megvalósult cím ritmusképletével.) Mindkét főnév egy hangsúlyos *wi* szótaggal kezdődik, és nincs is több hangsúlyos elem a címben. A ritmikus szótagismétlődés révén a befogadó könnyen megjegyzi a két tartalomszót, értelmi összefüggésük alapján

pedig már könnyen emlékezetébe idézi az őket egységbe foglaló nyelvtani szerkezetet. Az alliteráció felhívó hatását csak fokozza a cím fölötti mezőben elhelyezett *Penguin Popular Classics* megjelölés is, amely azt sugallja a majdani olvasónak, hogy rangos művet tart a kezében. A különleges, emlékezetbe vésődő, a fantáziát megmozgató és az érzelmekre ható címek reklámozhatják a műveket és/vagy ismereteket közölhetnek róluk. A *WW* címe nem hordoz expresszív funkciót: nem található érzelmi vagy értékelő mozzanat sem a cím referensére, sem a mű szövegére, sem a kommunikációs helyzetre vonatkozóan.

A cím többféleképpen közvetíthet információt. Utalhat a mű témájára vagy tartalmára (tematikus referencia), a mű stílusára (metalingvisztikus referencia), vagy a kommunikációs helyzet tényezőire (metakommunikatív referencia). A *WW* címe egyértelműen a mű tartalmának egy lényeges rétegét idézi. Valójában a KG-regény kapcsán fölvetett mindhárom cím azt sugallja, hogy a regény témája a természet: a szerző nosztalgikus vágyódásának tárgya. A Folyó és környéke otthont és biztonságot ad, sokkal többet jelent az események pusztá színterénél: az állatok oltalmazója és bölcsességének forrása. A hetedik fejezetben a nádasban (vagy a füzesben) zúgó szél zenéje röpíti Pán istenség szavait a költői lelkületű Patkányhoz és a létezés csodáira fogékony Vakondhoz. KG szerint csak a Folyóparton lehetnek boldogok az állatok. Élni csak itt lehet, így – ha kell, neveléssel és manipulációval, ha kell szigorral – mindenkit itt kell marasztalni. Ebbe a világba nyer a regény elején beavatást Vakond, és ide tér vissza a végén Varangy. Ebből a szempontból mindegy tehát, hogy a nádasban vagy a füzesben fújó szélről van-e a szó a címben, vagy Vakondról és barátairól. A regénynek azon a síkján, mely a Természetkereső földi lények útjáról szól, a füzes, a nádas, Vakond és Patkány ugyanazt jelenti. Ez a két „kísérleti” és a végleges címben egyaránt kifejeződik. E motívum erőteljes jelenlétét a műben az alábbi táblázat is tükrözi. Az összesítés az állatszereplők „tematikus megoszlását” mutatja, és ezzel képet ad az állatok közötti kapcsolati hálóról – egyrészt azzal, hogy megmutatja, hány fejezetben jelenik meg egy adott szereplő, illetve hány fejezetben történik utalás az adott szereplőre, még ha fizikai valóságában nem lép is színre. Az összesítésből kiolvasható, hogy Patkány e rendszer központi tagja, ő a folyóparti társadalom tagjai között a közvetítő, a nagy segítő és „térítő”, aki valamilyen módon részese életük eseményeinek. Patkány után rögtön a „megtérített” Vakond következik, megelőzve a másik cselekményszál főhőjét, Varangyot.

1. táblázat

Az egyes szereplők tematikus megoszlása

Szereplő	Hány fejezetben jelenik meg?
Patkány	12 fejezetben
Vakond	11 fejezetben
Varangy	10 fejezetben
Borz	8 fejezetben
Vidra	7 fejezetben

5.1.2 Az első magyar fordítás címe: *Szél lengeti a fűzfákat*

Nord (1995) fölhívja a figyelmet arra, hogy a fordító felelőssége ellenőrizni, hogy hordozza-e a fordítás címe is a megkülönböztető funkciót, vagyis nincs-e már ugyanolyan vagy zavaróan hasonló című szöveg a célnyelvi kultúra irodalmában. Úgy tűnik, Nord intelmét is szem előtt tartotta a fordító, amikor az eredeti cím szöveghű fordításával követte a funkcionalitás elvét.

A metatextuális funkció kapcsán fentebb elmondottak SZF művére is érvényesek. A cím nem verbális kontextusa egyrészt maga az, hogy egy könyv fedőlapján jelenik meg, másrészt az a mód, ahogy elhelyezkedik a szerző és a kiadó nevéhez képest, illetve ahogy optikailag kiemelkedik közülük. Szövegszerű műfaji utalást itt sem tartalmaz a cím, de a kiadó neve és az illusztráció elárulja a könyv műfaját. E funkció közvetítése szintén kimeríti a funkcionális fordítás fogalmát. A felhívó funkció tekintetében elmarad a cím az eredetitől, még ha a szöveghű fordítás szándéka szülte is. A magyar alany – állítmány – tárgy szerkezetű címben három, hangzásában és ritmusában eltérő tartalomszót és egy grammatikai elemet találunk. Jóllehet kevesebb szóból áll, mint az angol cím, a szavak nagyobb szótagszáma miatt mégis hosszabb nála. A címben ábrázolt természeti kép nyelvi kifejezésébe – sajátos nyelvtani szerkesztésmód, különleges lexikai elemek vagy ritmikai kohézió híján – nehezebben tud belekapaszkodni a befogadó emlékezete. Nord hangsúlyozza, hogy a felhívó funkciót lehetőség szerint meg kell őrizni a fordításban, illetve előfordulhat, hogy akkor is célszerű belecsempészni, ha az eredetiből hiányzik. Úgy tűnik, ez éppen az az eset, amikor érdemes lett volna a fakó magyar címet színesebbé, jellegzetesebbé tenni, amivel fölhívhatta volna magára az olvasók figyelmét. Ezen a címbeli többletíge sem segít, mivel nincs sem érzelmi, sem értékelő színezete. E funkciót tekintve tehát nem mondható a magyar cím sem funkcionálisnak, sem lojálisnak.

A címbeli referenciális funkció azonos az angol címével: SZF is a mű filozofikus oldalát domborítja ki. Annyiban azonban explicitebb ez a cím az eredetnél, hogy mondatcím: egy igében konkretizálódik a szél mozgása. Ettől egyúttal kevésbé sejtelmes, mint az eredeti, amelyben egyáltalán nem szerepel ige. A *szél* igehez kapcsolása önmagában még nem vonna le a „sejtelmességből”, ám a *lengeti* ige konnotatív jelentésében inkább a zászló, mintsem a fa fogalmával kapcsolódik össze. A szélben hajladozó füzes vagy nádas képzetét és a hozzá kapcsolódó transzcendens élményt talán sikeresebben adhatná vissza pl. a *Szél játszik/jár/suhan/susog a fűzfák között*. Jóllehet kevésbé találó a magyar cím, ennek ellenére nemcsak lojálisnak, hanem funkcionálisnak is tekinthető.

5.1.3 A második magyar fordítás címe: *Békavári uraság és barátai (Kalandozások szárazon és vízen)*

GL fordításában a magyar cím nem tekinthető az angol cím fordításának. Ugyanakkor maradéktalanul magán viseli a megkülönböztető funkció jegyeit a célnyelvi kultúrában, azaz funkcionális. Az a tény, hogy az új mű más címet visel, fölerősíti az új hangon való megszólalás, azaz az elhatárolódás igényét. (Az újrafordított művek címéről lásd Newmark 1988.)

Nem verbális és verbális metatextuális jegyeit illetően ugyanaz mondható el erről a címről is, mint az eredetiről vagy az első magyar fordítás címéről. Mivel a célkultúra elvárásainak is maradéktalanul megfelel, ezért funkcionális.

Nem csupán abban különbözik e cím a SZF-féle fordítás címétől, hogy nem tekinthető az eredeti cím fordításának, hanem abban is eltér mind az eredetitől, mind az első fordítás címétől, hogy érzelmi értékelő jelentésmozzanat fejeződik ki benne. A metaforikus jelentésátvitel eszközével él a fordító, amikor a címben nevezett béka referenst várúrnak, sőt egyenesen *uraságnak* tünteti föl. Ezenkívül még két eszköz szolgálja a felhívó funkciót a négyszavas címben, mely szótagszámát tekintve kétszer olyan hosszú, mint az eredeti. Az egyik a *békavári* és a *barátai* szavak alliterációja, és ennek következtében a *b* illetve *r* hangok dominanciája az egész címben. A másik eszköz pedig a *Klasszikusok fiataloknak* sorozatcím, amely a borító felső sávjában látható. Hatása ugyanolyan, mint az eredeti műé: egyszerre reklámozza az egész sorozatot, amely ezennel újabb művel bővült, és ígéri a befogadónak, hogy színvonalas olvasmányt tart a kezében, amely érdemes arra, hogy egy sorozat része legyen. A mű alcíme (*Kalandozások szárazon és vízen*) az egyik belső címlapon kapott helyet. Feladata, hogy kifejtse a főcím utalásszerű tartalmát, és ezzel egyértelművé tegye, miről szól a mű. A felhívó funkció szempontjából a főcím funkcionális és lojális.

Legmarkánsabban referenciális jelentésében tér el a cím az eredetitől, de legfőképpen az első fordítás címétől. A Ciceró Könyvstúdió igazgatójának elmondása szerint éppen azért vetődött föl a mű újrafordításának gondolata, mert nem tűnt szerencsésnek a SZF-féle magyar cím. Az új cím csupán két szerkezeti jegyében hasonlít az eredetire: nem tartalmaz ígét, és szintén főnévi alaptagú szintagma. E hasonlóságnál sokkal lényegesebbek az eltérések. A GL-féle cím egyrészt önmagában is jelzi a műfajt: csak mesére, azon belül is csak állatmesére utalhat. Másrészt ténamegjelölése is sugallja, hogy SZF filozofikus és intellektuális fordításával szemben az új fordítás a drámát és a kalandot állítja középpontba. Más szóval az eredeti regény másik cselekményszálának főszerplőjét, Varangyot helyezi a mű gyújtópontjába. Bár a költői lelkületű Patkány vagy a nemes gondolatokra fogékony Vakond is drámai karakter, az ő valódi drámáik a bensőjükben, vagy legalábbis a Folyópart és a Vad Erdő behatárolta, még ismerős világban játszódnak le. Varangy kalandjai a 2. fejezetben kezdődnek, és a mellékepisódokkal párhuzamosan futva átívelnek a regény egészén. Míg a többi állat kalandjai egy, legföljebb két fejezeten belül véget érnek, Varangy kalandjai hat fejezetet tesznek ki, és csak az utolsó fejezetben tetőznek. Más szóval a Varangy körül zajló események teszik ezt a történetet igazán kalandossá, hiszen ő nem marad meg a maga világában, hanem a Tág Világ ember lakóival kerül bonyodalmakba. A regény szerkezeti felépítésén kívül más is mutatja Varangy fontosságát: bár nem jelenik meg minden fejezetben (lásd a fenti összesítést), az ő neve fordul elő legtöbbször KG regényében. Az alábbi adatok azt szemléltetik, hányszor fordul elő a szereplők neve kétféle szövegtörzsetben. Egyrészt hányszor hangzanak el a nevek az elbeszélő szájából a leíró részekben, vagy az idézetek idéző mondataiban, pl. ..., *exclaimed the Badger*. Másrészt hányszor hangzanak el a nevek a szereplők szájából: amikor valamegyik állat megemlíti egy társa nevét, vagy gondol rá. Az adatok tehát csak az

említésekre utalnak, a megszólításokat nem tartalmazzák. (A megszólításokkal együtt nyilván nagyobb számok jöttek volna ki, de az arányok nem változtak volna.)

2. táblázat
Az egyes szereplők említési gyakorisága

Szereplő	Említettségi mutató
Varangy	344
Patkány	325
Vakond	250
Borz	131
Vidra	29

Varangy említettségi mutatója jelzi, hogy javarészt körülötte forognak az események, ezért sok szó esik róla. Az elmondottak fényében tehát a cím funkcionális, de nem lojális.

5.1.4 A funkcionalitás és lojalitás mutatói a két magyar címben: összegzés

A 3. táblázatban szemléltetjük a kétféle címfordítás különbségeit a funkcionalitás és a lojalitás szempontjából.

3. táblázat
A két fordítás egybevetése a funkcionalitás és lojalitás szempontjából

	SZL-féle fordítás		GL-féle fordítás	
	Funkcionális	Lojális	Funkcionális	Lojális
Megkülönböztető funkció	+	Ø	+	Ø
Metatextuális funkció	+	Ø	+	Ø
Felhívó funkció	-	-	+	+
Referenciális funkció	+	+	+	-

A táblázat a következő tényekre utal:

1. A magyar címek a saját célkultúrájukban az eredeti címtől függetlenül, a maguk jogán rendelkeznek megkülönböztető és metatextuális funkcióval, tehát e kategóriákban értelmezhetetlen a lojalitás fogalma.
2. A SZF-féle cím az eredeti cím tükörfordítása, így funkcionális és lojális (referenciális funkció), ám nem érvényesül benne az eredeti cím felhívó hatása.

3. A GL-féle cím eltér az eredetitől, vagyis nem lojális, ennek ellenére témájában funkcionális, mivel a regény másik cselekményszálára utal (referenciális funkció). E magyar címnek felhívó hatása is van, vagyis funkcionális, valamint lojális az eredeti címhez.

Fölvetődhet a kérdés: összességében melyik címfordítás lojálisabb? Az, amelyik megőrzi az eredeti cím referenciális funkcióját, de a felhívó funkcióját nem (SZF), vagy az, amelyik átmenti az eredeti cím felhívó funkcióját, de másfajta referenciális funkciót valósít meg benne (GL)? Ez a kérdés pontosan azért megválaszolhatatlan, amiért fölvetődhetett: a többszempontúság miatt. A lojalitás más formában a címen kívül egyéb transztextusokban, illetve fordítói stratégiákban is megragadható, és csupán a teljes mű fényében értékelhető. A regény szereplőire és szerkezetére is gondolva azonban feltételezhetjük, hogy SZF fordítói stratégiájának fontos eleme a referenciális lojalitás, akár egyéb szempontok rovására is, GL-nél pedig alapvető a referenciális „hűtlenség” – egyéb szempontok szolgálatában. E kétféle fordítói alapállás tágabb értelemben az idegenítő illetve a honosító stratégia irányába mutat, amit egy másik metatextusfajta, a lábjegyzetek elemzése is alátámaszthat.

5.2 A lábjegyzet mint metatextus

A *WW* eredeti, átdolgozások nélküli alapszövege nem szűkölködik magyarázatra szoruló kifejezésekben. A szerző mégis olvasójára bízta többek között a *gavotte*, a *Gothic lettering*, a *pâté de foie gras*, *Garibaldi*, *Kitchener* és egy sor földrajzi név megértését illetve azonosítását.

A SZF-féle fordítás szerkesztője azonban öt lábjegyzet segítségével valamelyest közelebb viszi a meseregény eredeti világát a célnyelvi olvasóhoz. A lábjegyzetekben nincs utalás a fordító személyére, de SZF „referenciális lojalitásából” egyébként is valószínűsíthető, hogy nem ő, hanem a szerkesztő készítette őket. Nem világos azonban, milyen szempontok alapján választotta ki a szerkesztő a magyarázatra szoruló megnevezéseket. A lábjegyzetek közül kettő brit reáliákat: egy angol pénzegységet, illetve egy személy nevét magyarázza, a harmadik egy régi francia tánc meghatározása, a negyedik egy latin kifejezés fordítása, az ötödik pedig egy tájegység helyének meghatározása. A szöveg lábjegyzetekkel való ellátása egyértelműen jelzi a célolvasó felvilágosításának szándékát. Ezt húzza alá a lábjegyzetek szabatosságra törekvő, lexikonszerű szövege is. A 6. oldalon pl. így szól a *penny* magyarázata: „Angol pénzegység, a shilling 1/12 része”. (Kérdés azonban, hogy milyen időviszonyt tükrözzön a lábjegyzet. Az 5. pontban a *Kitchener* személynevet magyarázó ’főminiszter’ megjelölés pl. az eredeti regény megjelenésének idejére vonatkoztatva megtévesztő. Kitchener valóban miniszter lett, de csak az 1910-es években. Amikor tehát a szerző 1908-ban megjelent művében Kitchener nevét említi, még nem gondolhat rá mint ’főminiszterre’.) A lábjegyzetek jelenléte idegenítő fordításra utal, vagyis arra az eljárásra, amikor a fordító megőrizz néhány reáliát, vagy más módon „idegen” elemet az eredeti mű világából ahelyett, hogy a célolvasó számára ismerős, honosított fogalmakkal váltaná föl őket. Az eredeti kifejezések

átemelése illetve fordítása, majd a szövegtől elkülönített magyarázatuk úgy segíti a megértést az olvasó számára, hogy egyben fölhívja a figyelmét a mű idegenszerű vonásaira, és ezzel a mű és az olvasó közötti távolságot hangsúlyozza. Úgy tűnik, ez a stratégia olyan érettebb olvasót feltételez, aki képes arra, hogy szabadon közlekedjen a mese világa és a valóság között.

A GL-féle fordítás nem alkalmaz lábjegyzeteket. Az alábbi idézetek tartalmazzák az eredeti szövegrészeket, a SZF-féle megoldásokat, valamint a lábjegyzeteket és a GL-féle változatokat.

- (1) 'Hold up!' said an elderly rabbit at the gap. 'Sixpence for the privilege of passing by the private road!' (KG:8)
- (1a) – Megállj! – szólt rá a nyílásnál egy idős nyúl. – A más birtokán való áthaladás fejében *hat pennyt** fizetsz! (SZF:6) Lábjegyzet: *Angol pénzegység, a shilling 1/12 része
- (1b) – Hé, megállj! – szólt rá egy éltebb nyúl a résnél. – *Hat penny* az útvám! (GL:12)

- (2) ... as if string music had announced it in stately chords that strayed into a *gavotte*, ... (KG:41)
- (2a) S mintha vonószeneke jelezte volna *gavotte*-ot* megcsendítő fölséges húrjain... (SZF:38) Lábjegyzet: **Nem sok mozgással járó, kissé ünnepélyes, régi francia tánc*
- (2b) ... mintha vonószeneke adta volna hírül a jöttét méltóságteljes hangzatokkal, amelyek *gavottá* szelídülnek, ... (GL:46)

- (3) (Fejezetcím) *Dulce Domum* (KG:72)
- (3a) *Dulce domum** (SZF:67) Lábjegyzet: **Édes hazatérés (latin)*
- (3b) *Édes otthon* (GL:76)

- (4) ...to the Grecian Islands and the *Levant* ... (KG:149)
- (4a) ... a görög szigetek és *Levante** felé indult ... (SZF:136) Lábjegyzet: **A Földközi-tenger keleti, különösen kis-ázsiai partvidéke*
- (4b) ... érintettük a görög szigeteket és *Levantét* ... (GL:151)

- (5) Was it the King? Or *Kitchener*? (KG:174)
- (5a) A Királyt-e vagy *Kitchenert** (SZF:158) Lábjegyzet: **Főminiszter*
- (5b) A királyt köszöntik? *Ó nem*, (GL:174)

GL az 1., 2. és 4. pontban idézett helyeken idegenítő fordítást alkalmaz, vagyis változtatás nélkül megtartja, illetve magyarosabb formában emeli át az eredeti elemet, a 3. pont latin kifejezését honosítva, azaz magyarra fordítva adja vissza, az 5. pontban szereplő személynevet pedig úgy „honosítja”, hogy kihagyja. A fordítói döntés mögött talán az az elv fedezhető föl, mely szerint azokat a fogalmakat lehet idegenítő fordítással átemelni a magyar szövegbe, melyek nem akasztják meg a meseolvasás vagy – hallgatás folyamatát, értelmezhetők az adott szövegrészben. A *penny* egyértelműen azonosítható mint pénznem,

továbbá a későbbiekben még előfordul a *shilling* neve is. (Valószínűleg ezért jelenik meg a *shilling* is SZF-nél a lábjegyzetben.) A magyarosan írt *gavottról* ugyancsak sejthető, hogy valamiféle sajátos formájú zenedarab, *Levante* pedig messzi tájat, a nagyvilágot jelképezi a Tengeri Patkány elbeszélésében szereplő számos egyéb földrajzi név társaságában. A latin kifejezés azonban fordítás után kiált, a *Kitchener* személynév pedig értelmezhetetlen az olvasó számára, mert a szövegkörnyezetből sem derül ki: nem tudja az olvasó összefüggésbe hozni a *Királyal*, vagyis kihagyható.

A lábjegyzetek kapcsán ismét fölvetődhet a kérdés: SZF lábjegyzeteket is tartalmazó fordítása lojálisabb-e az eredetihez, amelyben viszont nincsenek lábjegyzetek vagy GL-é, amely – az eredetihez hasonlóan – nem alkalmaz lábjegyzeteket? Mindkét fordítás lojális – a maga módján. SZF fordítása megint első sorban a referenciát őrzi meg, akár azon az áron is, hogy csupán lábjegyzetek segítségével válik érthetővé a célolvasó számára. GL fordítása pedig abban lojális, hogy nem használ lábjegyzeteket, ismét vállalva adott esetben a referenciális „hűtlenséget”, pl. a kihagyást.

6. Összefoglalás

A dolgozatban egy meseregény két magyar fordításának címét és lábjegyzeteit vizsgáltam. Az elemzés azt a célt szolgálta, hogy megállapíthassam, hogyan és milyen mértékben jellemezhetők e metatextusfajták a funkcionalitás és lojalitás paraméterével. Végso célom pedig az volt, hogy hipotézist állítsak föl a fordítások egészét jellemző stratégiákra, ami egyúttal abban a kérdésben is eligazíthat, hogy milyen korú közönséget céloznak meg a fordítások.

Amennyiben olyan szövegeket tekintünk általános értelemben kommunikatívnak különféle helyzetekben, amelyek elérik a kitűzött célnak megfelelő hatást, akkor azt láthatjuk, hogy az eltérő hatások a funkcionalitás és lojalitás különböző minőségű és arányú elegyéből keletkeznek. A SZF-féle változatban a referenciális lojalitás, vagyis a cím szó szerinti fordítása egyben azt jelenti, hogy a fordító Vakond fejlődésregényét tekinti a regény fő témájának, és így viszonylag idősebb gyermekközönségnek szánja a művet. Ebbe az irányba mutat a lábjegyzetek alkalmazása is, amivel a fordító az idegenítő fordítási stratégia tényét hangsúlyozza. Ezzel szemben a GL-féle fordításban a referenciális „hűtlenség” eredményeképpen létrejött új cím a regény másik cselekményszálát: Varangy kalandjait avatja fő témává, és ezzel fiatalabb közönség számára teszi élvezhetővé a művet. A fordítónak azon szándéka, hogy közelebb vigye a művet az olvasóhoz, egyéb módon is megnyilvánul. GL a mű világára jellemző reáliákat illetve a más nyelvű elemeket lábjegyzetek közbeiktatása nélkül, esetenként átvitellel, máskor fordítással vagy kihagyással adja vissza magyarul, vagyis honosító fordítást alkalmaz.

A fenti eredményeket a két fordítás egészére kiterjesztve feltételezem, hogy a SZF-féle változatban inkább az idegenítő stratégia, a GL-féle változatban pedig a honosító stratégia érvényesül. Az előbbi tehát idősebb, az utóbbi pedig fiatalabb gyermekközönséghez találhat utat. E feltételezést a szövegek

szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szintjén megragadható fordítói stratégiák elemzése, valamint kísérleti személyek bevonásával végrehajtott szövegértési vizsgálatok igazolhatnák.

Irodalom

- Beaugrande, R. de, Dressler, W. 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest: Corvina.
- Borbély S., Komáromi G. (szerk.) 2001. *Kortárs gyerekkönyvek*. Budapest: Ciceró Könyvstúdió.
- Frank, H.T. 2007. *Cultural Encounters in Translated Children's Literature*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Hunt, P. 1994. *The Wind in the Willows. A Fragmented Arcadia*. New York: Twayne Publishers.
- Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall.
- Nord, C. 1995. Text-Functions in Translation: Titles and headings as a Case in Point. *Target* Vol. 7. No. 2. 261-284.
- Nord, C. 1997. *Translating as a Purposeful Activity*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Reiss, K. 1986 [1971]. Szövegtipológia és fordítás. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya*. Budapest: Tankönyvkiadó. 253-273.
- J. Soltész K. 1967. A tulajdonnevek lefordíthatósága. *Magyar Nyelvőr* 91. évf. 2. szám 280-292.
- J. Soltész K. 1970. Állatnevek és tárgynevek. In: Kázmér M., Végh J. (szerk.) *Névtudományi előadások*. Nyelvtudományi értekezések 70. 320-324.
- Stolze, R. 2003. Translating for Children – World View or Pedagogics? *Meta* Vol. XLVIII. No. 1-2. 220-221.
- Szikszaíné Nagy I. 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tótfalusi I. 2001. Kenneth Grahame: Békavári uraság és barátai. In: Borbély S., Komáromi G. (szerk.) *Kortárs gyerekkönyvek*. Budapest: Ciceró Könyvkiadó. 17-24.
- Vándor J. 2007. Adaptáció és újrafordítás. *Fordítástudomány* IX. évf. 1. szám. 40-57.
- Venuti, L. 2004. Retranslation: The Creation of Value. In: Faull, K. M. (ed.) *Translation and Culture*. Lewisburg: Bucknell University Press.

Források

- Grahame, K. 1994 [1908]. *The Wind in the Willows*. London: Penguin Books.
- Grahame, K. 1988. *Szél lengeti a fűzfákat*. (Ford.: Szemlér Ferenc) Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Grahame, K. 2006. *Békavári uraság és barátai* (Ford.: Görög Livia) Budapest: Ciceró Könyvstúdió.

Írásbeliség és fordítás; a Biblia első fordítása

Hell György

E-mail: hell.gyorgy@mail.uif.hu

Kivonat: Az első fordításokra csak az írásbeliség megjelenése után kerülhetett sor, azzal együtt, hogy bizonyos szövegeket megőrzésre és továbbadásra tartottak érdemesnek más nyelvet beszélő népek is. Az első jelentős fordításról az Ariszteasz levél számol be, mely legendás elemek fölhasználásával mondja el, hogyan fordította le Mózes öt könyvét hetvenkét írástudó külön cellákba zárva hetven nap alatt egymással pontosan egyező módon héberből görögre. Az átírás jelölésére használt görög szavak jelentése és a könyv fontosságát hangsúlyozó megjegyzések egyértelműen megerősítik a fordítás tényét. Az eseményről Josephus Flavius is beszámol, Philón Judeus pedig részletes ismertetést ad a fordításról egyik könyvében. A fordítás sikerére és megbízhatóságára adott magyarázatában a mai nyelvészeti gondolkodásban is elfogadott fogalmakat használ. A fordítás szövege megfelel a korabeli görög nyelvhasználatnak, de bizonyos fordulatok, pl. kötőszavas kapcsolatok, birtokviszonyok, alárendelések használatának egyedi gyakorisága, egyes szavak jelentésének az általános használattól eltérő alkalmazása, valamint a görögre átírt héber szavak, arra mutatnak, hogy nem eredeti görög szövegről van szó, hanem egy lefordítottól. A fordítás igazi nehézségeit az eredeti héber szöveg és a befogadó görög szöveg jelentésvilágának kulturális különbségei jelentették, mert ebben az esetben egy monoteisztikus vallási szövegnek pl. a halál utáni életre vagy a semmiből való teremtetésre vonatkozó gondolatait kellett a pogány filozófiai gondolkodást tükröző görög szókinccsel visszaadni.

Kulcsszavak: írásbeliség, fordítás, Biblia, Philón, szómegfeleltetés, héber, görög.

1. Írott szöveg és fordítás

Az írásos rögzítés nem bizonyítéka még a fordításnak. Igaz, hogy a tolmácsolás a gyakorlatban mindig szóbeli formában történik, de azért nem elképzelhetetlen egy olyan helyzet, amelyben eltérő nyelvű személyek írásos formában vagy jelekkel értik meg egymást. A tolmácsolás és a fordítás megkülönböztetéséhez a két tevékenység jellegzetességeit kell egymással összevetnünk. A tolmácsolás alkalmi, aktuális eseményhez köthető, egy adott helyzet vagy egy adott esemény következménye, eredménye egyszeri és mulandó. A fordítás ezzel szemben jellegzetesen mindig valamilyen megőrzendőnek tekintett szöveghez kapcsolódik. Az alkalmi és maradandó jelleg ellentéte a két tevékenység megvalósulásában és közösségi vonatkozásában is megnyilvánul. A tolmácsolás mindig két személy vagy egy szűkebb csoport személyes ügye, mely nem igényli, sőt

esetenként ki is zárja a teljes nyilvánosságot. A fordítás szövege meghaladja az alkalmi jelleget és átlép a szűk magánérdeken. Az igazi fordítások mögött mindig valamilyen közösségi igény húzódik meg, és olyan kultúrákban válik gyakorlattá, amelyekben már sokan tudnak olvasni és írni.

Az írásos formával kapcsolatban elmondhatjuk még, hogy a rögzítés ténye annyiban közelebb visz a tolmácsolás és a fordítás megkülönböztetéséhez, hogy a kétféle (beszélt és írott) nyelvhasználati forma valamilyen módon a szöveg jellegével hozható összefüggésbe. Írott formában nem minden szöveget szoktunk rögzíteni, hanem általában olyat, amelynek maradandóbb értéket tulajdonítunk. A maradandóság igényével lejegyzett szöveg néha azzal az elvárással jár együtt, hogy eredeti megfogalmazásában kell megtartani, azaz változtatás nélkül szabad csak továbbadni. A mezopotámiai kultúrák följegyzései szép számban őriztek meg számunkra ilyen jellegű elvárásokat, de csak azonos nyelvű szövegekre vonatkozóan (Assmann 1999:103). Más nyelvre lefordított szövegek azonosságáról még nincs szó az ékírásos följegyzésekben. Nagyon valószínű, hogy a megőrzés közösségi érzése nem rögtön jelent meg az írásbeliség kialakulásával együtt, és főleg nem minden szöveggel kapcsolatban. Ennek lehetett a következménye, hogy azokat a szövegeket, amelyeket ma az emberiség kulturális kincsei közé számítunk – pl. a Gilgames eposzt – nem változatlan formában adták tovább, hanem nyelvenként, illetve másolónként módosítva. Az elbeszélés anyagát nem egyetlen néphez kapcsolódó és változatlanul megőrzendő kulturális emlékek tekintették, hanem a közös emberi tudás egy részének, amelyet több nép is egyenlő módon mondhatott a magáénak.

2. A Biblia görög nyelvű fordítása: a Septuaginta

A Mezopotámiában és a környező területeken lakó népeket a politikai hatalmon kívül egy általánosan használt érintkezési nyelv is egységesítette. A IV. században Nagy Sándor birodalma a görög nyelvet terjesztette el az egész Közel-Keleten, Egyiptomot is beleértve. Maradandóan a görög lett a kereskedelem, a kultúra, a tudomány nyelve azokban az országokban is, amelyek később már nem álltak makedón-görög fennhatóság alatt, és jelentős görög nyelvű kulturális központok létesültek a görög anyaországtól távoli városokban. Ez a fejlett és elterjedt görög nyelvű kultúra teremtette meg a kedvező körülményeket az első igazi fordításokhoz.

A héber Biblia görög nyelvű fordítása, a Septuaginta Alexandriában készült, és létrejöttének körülményeiről egy levél, az úgynevezett Ariszteasz-levél számol be eléggé részletesen. A levelet író Ariszteasz tudósítása szerint az alexandriai könyvtár könyvtárosa, Demetrios Phalerus felhívta II. Ptolemaiosznak, Egyiptom uralkodójának a figyelmét arra, hogy gyűjteményükből hiányzik a zsidók nagy hírű héber nyelven írt törvénykönyve. Javasolta neki, szerezze be a könyvet Jeruzsálemből, és kérjen hozzá fordítókat is, akik majd görögre fordítják a szöveget. Az uralkodó egyetértett a javaslattal, és ajándékokkal bőven ellátott küldöttséget indított útnak Jeruzsálembe. A főpap szívesen vette a kérést, küldött egy héber nyelvű Bibliát és 72 fordítót, hat-hat „nemes életű férfit” a

zsidóság tizenkét törzsének mindegyikéből, hogy a kívánt munkát elvégezzék. A levél szerint minden fordító külön cellába zárva végezte munkáját, és amikor 72 nap múlva mindannyian elkészültek a fordítással, a szövegek az utolsó szöveg egyeztek egymással (Vanyó 2002: 29. ill. Philón, 1994:11).¹

Több körülmény kényszerít bennünket arra, hogy esetünkben fordításról beszéljünk. Erre készítetnek mindenekelőtt azok a szavak, amelyek a szövegben az átalakítás műveletére és az átalakítás után kapott új szövegre utalnak. A görögül írott Ariszteasz-levél három különböző szót használ ilyen célokra: egy-egy alkalommal a *diherméneuo*, illetve a *metherméneuo* szavakat, négy alkalommal a *metagrapho* szót. Az elsőnek 'kifejteni', 'értelmezni', 'megmagyarázni' a jelentése, a másodiké: 'lefordítani'. A harmadikként (de legtöbbször használt) szónak 'átír' az alapjelentése, de előfordul 'lefordít' jelentéssel is. Esetünkben erre a használatra utal Josephus Flavius szövege, aki *A zsidók története* című könyvében az eredeti levél szavait használva több alkalommal is fordításról beszél, pl.: „Ptolemaeus ...görögre fordíttatta a zsidók törvényeit ...”, ill. „...nagyon nehéz volna őket görögre fordítani” (Flavius 1980: 284, 285), sőt egy helyütt az írja, hogy a szöveget „...nem csak átírták (*metagraphai*) hanem le is fordították (*metherméneuszai*)”, azaz azt a szót használja a könyvében, mely 'lefordítani' jelentéssel az Ariszteasz-levélben is előfordul (Pelletier 1962: 346). A másik két görög szó helyett Josephus Flaviusnál mindkét esetben ugyanaz a szó, a *metherméneuszai*, a *metherméneuo* ragozott alakja található.

Néhány évtizeddel Josephus Flavius előtt Alexandriai Philón is megemlékezik a fordításról. Ismerteti a levelet, közli az abban megadott körülményeket azzal az eltéréssel, hogy nála nem 72 napig dolgoztak a fordítók, hanem csak 70-ig. Az új szöveg kialakításával kapcsolatban Philón a *metharmodzesztai* szót is használja, melynek 'megváltoztatni', 'hozzáidomítani', 'jobbá alakítani', 'átalakítani' az alapjelentése, de nála 'fordítani' jelentéssel szerepel (Otte: 1968: 34).

Túlzás lenne azt állítani, hogy az Ariszteasz-levél, illetve a rá hivatkozó Philón és Josephus Flavius használnak legelőször 'fordítani' jelentésű szavakat. Ékírásos szövegekben találtak már hasonló kifejezést kb. másfélezer évvel korábbi időkből. A sumér-akkád írnokiskolák gyakorlatait tartalmazó táblák egyike az alábbi megfogalmazással ad meg egy vizsgakérdést: „Tudod-e, hogyan kell lefordítani a szöveget, ha felül akkádul van, alul pedig sumérül?” (Klima 1976: 238). A kérdésben fordításról van szó, de nem tudjuk pontosan, mi volt a feladat lényege. Elképzelhető, hogy csak számadatokat vagy árulistákat kellett átírni, ami nem jelentett komoly fordítási feladatot.

Mintegy fél évszázaddal Philón előtt, de jóval az Ariszteasz-levél megírása után Cicero két szóval jelölte a fordítás tevékenységét. Amikor tolmácsolásról beszélt, akkor a *vertere*, *convertere* szót alkalmazta, amikor a saját (magasabbra értékelt) fordítói ténykedéséről számolt be, akkor a *transferre* szót. Ha az említett görög szavakat és Cicero latin szavait összehasonlítjuk egymással, akkor hasonlóságokat és különbségeket is megállapíthatunk közöttük. Első

¹ Ilosvai Selymes Péter (1548-1578) versbe foglalva mondja el a történetet. Az eseményről Josephus Flavius is beszámol *A zsidók története* című könyvében.

(természetes) megállapításunk az lehet, hogy más elemi szellemi tevékenységet jelölő szavainkhoz hasonlóan most sem teljesen új szót használunk a fordításra, hanem egy olyat, amelyik eredetileg valamilyen kézzelfogható cselekvést jelentett. Ahogy például a konkrét jelentésű *fog, lát, érint* szavakat a *felfog, átlát, megért* alakjukban már nem érzékelhető, de az emberre nagyon is jellemző szellemi ténykedésre vonatkoztatjuk, ugyanúgy alkalmazunk a fordításra olyanokat, melyek tőszavukban konkrét tevékenységet jelölnek: az *írni, értelmezni, idomítani, alakítani* szótöveket a görög szavakban, a *fordítani* (*vertere*), *vinni* (*transferre*) szavakat a latinban. A két latin szótó mindegyike kézzelfogható cselekvést jelöl, de a tevékenységek jellege eltér egymástól. A *fordít* szótóval olyan cselekvést jelölünk, amely a tárgy helyzetét, fekvését változtatja meg, egy másik oldalát mutatja be, amelyről ugyan tudjuk, hogy az eredeti tárgyé, de amely ugyanakkor az ismert oldalhoz képest egészen új sajátságokat is mutathat. A *vinni* ezzel szemben a dolog helyének megváltoztatását jelenti, átvitelét egy másik területre, más körülmények közé, ami esetleg azzal is együtt jár, hogy a dolgon magán is változtatásokat kell eszközölni annak érdekében, hogy új helyzetébe megfelelő módon be tudjon illeszkedni. Amikor ezeket a konkrét jelentéseket az eredeti értelmezési területük helyett egy másik eseményre, a fordítás elvont tevékenységére alkalmazzuk, akkor új használatukkal együtt új jelentést kapnak ugyan, de olyat, amelyben mindig megőrződik az eredeti jelentés is metaforikus átvitelben. Így kap a fordítás tevékenysége más és más jelentésbővülést és eltérő értelmezési viszonyokat a használt szavaktól függően.

A Septuaginta fordításának megjelölésére használt négy görög szó közül csak háromnak van konkrét jelentésű töve, a negyediknek (*értelmez*) már átvitt értelmű. A konkrét jelentések közül az *átírni* jelentésváltozása magyarázható meg a legkönnyebben, hiszen a fordításkor most az írott alak is megváltozott, mert a héber betűjeleket görög betűk váltották föl. Ehhez a látható átalakításhoz jött hozzá az új nyelv megjelenítése, melyről nem a betűk árulkodnak (hiszen a héber szöveget görög betűkkel is le lehet írni), hanem a (láthatatlan) jelentés. Hogy a latin miért a *fordít* és a *visz* igét, a görög pedig a nyelvre nehezebben értelmezhető *alak, idom* szavakat használta fel a 'fordítás' jelölésére, további vizsgálatot érdemel.

A használt szavak mellett a Septuaginta létrejöttét kísérő körülmények is fordításra utalnak. „A zsidók törvénykönyve” kifejezés az Ariszteasz-levéiben egy értékes szöveget jelöl, mely nem maradhatott csak egyetlen nép birtokában, hanem hozzáférhetővé kellett tenni más nyelvet beszélők számára is. A fontosság tényét esetünkben az alexandriai könyvtárra történő hivatkozás emeli ki különösen. Az Egyiptom területén fekvő könyvtárnak oly nagy volt a híre a maga korában, hogy nem lehetett csak nemzeti intézménynek tekinteni, hanem egy olyan központnak, mely különböző nyelven beszélő emberek közös művelődési helye volt. A híres szöveget most nem lemásolni kellett, hanem egy sokak által ismert nyelven kellett sokak számára hozzáférhetővé tenni.

A fordítás létrejöttének legendás története elgondolkodtató. A levél szerint Philadelphos a könyvtár állományának bővítése érdekében akarta lefordíttatni a híres könyvet, de a körülmények túlmutatnak egy ilyen magyarázaton. Meggyőzőbbnek hangzik, hogy a fordításra nem neki, hanem az Alexandriában

elő zsidó kolóniának volt szüksége, hogy a liturgikus cselekmények közben a csoport tagjai a törvényes szokásoknak megfelelően járhassanak el. A jeruzsálemi és júdeai gyakorlat szerint a bibliai szövegeket héber nyelven olvasták fel a vallásos események során, de míg Izraelben a fölolvastott részt közvetlenül le tudták fordítani az általánosan használt és mindenki által értett arámi nyelvre, Alexandriában nem mindig akadt megfelelő személy, aki olvasni tudta volna a (magánhangzó-jelek nélkül írt) héber szöveget. Erre utalhat Josephus Flaviusnak a megjegyzése, hogy az alexandriaiaknak azért volt szükségük a könyvek fordítására, „...mert ezek számukra érthetetlenek ...” (i.m. 288). A Biblia fontossága, a közösség életében betöltött központi szerepe érthetővé teszi, hogy létrejöttek történetét ilyen szokatlan események keretezik.

Milyen elgondolások vezették a fordítókat, voltak-e egységesen megfogalmazott szempontjaik? Erről lényegében alig tudunk valamit, Josephus Flavius szerint feladatul csak annyit kaptak, „... hogy elkészítsék a pontos fordítást” (i.m. 292). Tudunk a fordítást végző személyek számáról és származásáról, ismerjük a fordítás helyét, de nem tudjuk már egészen pontosan megadni, milyen kiinduló szövegeket használtak, mert a munkájuk alapját képező héber írások korabeli egysége ma már nem áll rendelkezésünkre. A fordítás által kiváltott véleményekről is hiányzanak a közvetlen főljegyzések. Az eseményről beszámoló Ariszteasz-levél II. Ptolemaiosz uralkodásának éveire (kr. e. 285–246) vonatkoztatja magát, de valójában a Kr. előtti II. század közepe táján íródott, azaz mintegy 100 évvel azokat az eseményeket követően, amelyekről kortársként számol be. Mindaz tehát, amit a fordításról elmond, nem a fordításról szerzett közvetlen benyomásokat tükrözi, hanem a mintegy 100 évvel későbbi véleményeket foglalja össze. Ez a helyzet csökkenti a levél beszámolóinak értékét, megfosztja olvasóit az első benyomások frissességétől és a szemtanú nagyobb hitelességétől, de ha elfogadjuk, hogy a fordítás a Kr. előtti 3. század közepén készült, akkor megtudhatjuk, mi volt az általánosan elterjedt vélemény a görög szövegekről mintegy 100 évvel elkészültük után.

A levél szerint „A fordítás szépen, istenesen és egészen pontosan készült, ezért illő, hogy ebben a megfogalmazásban maradjon is meg, és változtatás ne érje. ... mert az Írásnak változatlanul kell fennmaradnia minden időkbén.” (Schwarz 1963:1/6, Vanyó 2002:31). Ez a vélemény első hallásra túlzásnak tűnhet. Cicero például sohasem mondott ilyesmit a saját fordításairól. Jóknak tartotta a fordításait, jobbaknak, mint a tolmácsok vagy a színdarabírók hasonló munkáit, sőt még az eredeti szövegek megfogalmazásánál is jobbnak tartotta a maga átültetéseit (hiszen olvasmányos akart lenni, hogy a görög helyett az ő latin szövegét keressék), de azt sosem mondta – és bizonyára nem is gondolta soha, – hogy „tökéletes pontossággal” fordított volna. Állította, hogy mindig megőrizte változatlanul az eredeti szöveg jelentését, de ennek megfogalmazásakor már a befogadó nyelv törvényszerűségeire volt tekintettel, nem pedig az eredeti pontos utánzására. A „tökéletes pontosság” más szempontból is meglepő. Tudjuk, hogy a Septuaginta lefordításának idején régóta élt már az igény, hogy bizonyos szövegeket változtatás nélkül kell megőrizni (Assmann 1999: 103). Ha valaki vétett ez ellen az elvárás ellen, akkor bűnhődnie kellett, viselve esetleg az elátkozottság súlyos terhét, ahogy ezt különböző ránk maradt

feljegyzések, de az Ariszteasz-levél is tartalmazza („... átkozott legyen, aki átdolgozni merészezi, bármit hozzátesz, belőle elvesz, vagy az írottakon változtat” (Assmann: 1999: 104). Ugyanakkor nem kétséges, hogy egy szöveget csak egy azonos nyelvű átmásolással lehet tökéletes pontossággal visszaadni, nem pedig fordítással. Amikor tehát az Ariszteasz-levél a Septuaginta szövegével kapcsolatban azonosságról beszél, akkor a szónak egy új, sajátos jelentését használja, mely most már nem a másolásból kapott egyezésre, hanem a fordítás és az eredeti szöveg közötti azonosságra utal.

A már korábban idézett Philón Judeus (Alexandriai Philón, Kr.e. 25-től Kr.u. 40/50-ig) a fentebbiekhez nagyon hasonló megállapításokat tett a Septuaginta-fordítás minőségére és értékére vonatkozólag mintegy 150 évvel az Ariszteasz-levél megírása után. Philón ismerte Ariszteasz levelét, és *Mózes élete* című munkájában az ott találtaknak megfelelően írta meg a fordítás elkészülésének körülményeit. Elmondja, hogy a fordításra kijelölt személyek a „legtekintélyesebb” zsidó férfiak köréből kerültek ki, akik egyformán járatosak voltak mind az ősi zsidó, mind a görög műveltségben. Munkájuk megkezdése előtt fontolóra vették „... mily nagy feladat az Istentől sugalmazott törvényeket lefordítani úgy, hogy semmit el ne vegyenek belőle, de hozzá se tegyenek, se szórendjén ne változtassanak, hanem megőrizték eredeti formáját és szellemét” (Alexandriai Philón II. 34). A Philón által követelt változatlanúság egyrészt mennyiségi jellegű (sem hozzátenni, sem elvenni belőle nem szabad semmit), másrészt több ennél, hiszen a szórendet, a formát és a szöveg szellemét is meg kell őrizni. Az utóbbiak közül a „szórend”-nek kézzelfogható értelme van, de már nehezebb értelmezni, mire gondol Philón a „forma” és a „szellem” szavakkal kapcsolatban. Eligazítást nyújtanak ebben a kérdésben könyvének rákövetkező sorai:

... szinte ihletett állapotban prófétáltak, de nem különféleképpen, hanem mindnyájan ugyanazokkal a szavakkal és mondatokkal, mintha mindegyiküket egy láthatatlan ihlető sugalmazta volna. Hisz ki ne tudná, hogy minden nyelvnek, különösen pedig a görögnek gazdag eszköztára van, ugyanazt a gondolatot, amikor mintegy lefordítja vagy körülírja, sokféleképpen fejezi ki, hol ezt, hol azt a kifejezést alkalmazva. E törvénykönyv esetében – mondják – nem így történt: a tulajdonképpeni értelemben használt szavak pontosan megfelelnek a másik nyelv tulajdonképpeni értelemben használt szavainak, a görög a káldeusnak [Philón a hébert káldeusnak nevezi – H.Gy.], s tökéletesen ráillenek arra, amit jelölnek. Nézetem szerint ugyanis, mint ahogy a geometria és a dialektika fogalmai sem túrik meg a fordításbeli következtetlenségeket, hanem az eredetileg megválasztott elnevezésük változtatás nélkül végig ugyanaz marad, nyilván ők is ugyanilyen módon ötlöttek ki a tárgyhöz illő szavakat, melyek egyetlen lehetőségként és a legérzékletesebben fejezték ki a jelölendő dolgokat. (...) Erre a legnyilvánvalóbb bizonyosság a következő. Akár görögül tudó káldeusok, akár káldeusul tudó görögök veszik kézbe egyidejűleg a két írást: a káldeus nyelvűt és a fordítását, úgy csodálják és tisztelik őket, mint két testvérművet, vagy inkább mint olyanokat, amelyek tárgy és szóhasználat tekintetében azonosak

egymással, és tolmácsolóikat nem fordítóknak nevezik, hanem szent tanítóknak és prófétáknak, akiknek gondolkodásbeli világosságban sikerült fölvenniök a versenyt Mózes legtisztább szellemével.” (Philón 1994: II/ 34-41)

Philón hosszú értelmezése meglepően modern magyarázatot ad a fordítás azonosságának mibenlétéről. A felsorolt követelmények közül a mennyiségi változatlanúság nagyon is természetes igénynek látszik, holott tudjuk, mennyire nem volt az még évszázadok múlva sem. Philón a szavak azonosságát a jelentésükre vonatkoztatja úgy, hogy egészen pontos leírást ad ennek mibenlétéről: „tulajdonképpeni” szójelentésről beszél, ami nem más, mint minden szónak az az egyedi és különös jelentése, amelyet a szó egy adott szövegben tényleges használatának egyedi helyén kap. A szavaknak ezt a szövegbeli helyhez kötött tulajdonságát ma a sokkal általánosabb szótári jelentéssel szemben *aktuális jelentés*-nek nevezzük, melynek meghatározása mindig gondos mérlegelést igényel, de amelynek megállapítása nélkül igazi fordítás el sem képzelhető. A Septuaginta fordítással kapott azonosságát Philón tehát abban látja, hogy az egyik nyelv szavainak „tulajdonképpeni” jelentése „pontosan megfelel” a másik nyelv megfelelő szavaihoz tartozó tulajdonképpeni jelentésnek. Az eddig elmondottaknál talán még érdekesebb az idézett szövegnek az a része, amelyben Philón a szavak értelmének jellegét, a jelentések azonosságát és változatlanúságát a geometria és a dialektika szavaival magyarázza meg. Olyan szavakra hivatkozik ugyanis, amelyek – mint egy szakterület szakkifejezései – minden nyelvben azonos jelentésűek. Philón tehát így két szempontból talált azonosságot a fordítás és az eredeti szöveg szójelentései között: az egyik a „tulajdonképpeni jelentések” azonossága, a másik a felhasznált szavak szakszó (terminus) jellegéből adódó azonosság. Az első a nyelvileg közös mondanivaló nyelvenkénti azonos megfogalmazhatóságából vezethető le, a második pedig egy általános, minden nyelvre érvényes azonosságot tételez föl a valóság és annak nyelvi képe, nyelvi jelölése között. Mindkét nézet támogatja a teljes értékű fordítás megvalósításának lehetőségét, de a mai nyelvészeti gondolkodás ezek közül csak az elsőt tartja elfogadhatónak: megkívánja és lehetségesnek tartja a szavak tulajdonképpeni/aktuális jelentésének azonosságát a fordított szövegekben, de a szakszó jellegét csak a terminus jellegű kifejezésekre vonatkoztatja, a fordításban használt köznyelvi szavakra nem.

A Septuaginta fordítói értékelésekor ma más szempontokat alkalmazunk, mint amilyeneket az akkori kor emberei tartottak fontosnak. Tudjuk például, hogy a ma rendelkezésünkre álló görög szöveg nem egészen ugyanaz, mint az eredeti fordítás, mert az idők során módosítottak, „javítottak” rajta, aminek következtében a létrejöttének korára jellemző szabadabb átültetésű szöveg a nagyobb szó szerintiség felé változott meg. A szakember szemében a görög szöveg tökéletesen megfelel a kor nyelvhasználatának, nyelvtana egyezik az akkori görög nyelv grammatikai szabályaival, de ennek ellenére mégsem kelti mindenben egy korabeli eredeti görög szöveg benyomását. A klasszika-filológusok szerint a fordítás nem annyira a görög, mint inkább a héber szövegalkítás szokásait érvényesíti, és bővelkedik szemitizmusokban. A szövegnek ezt

a jellegzetességét elsősorban nem a szokatlan szerkezetekből lehet kimutatni, hanem sokkal inkább a szokványos szerkezetek előfordulásának statisztikai viszonyaiból. Sűrűbben fordulnak elő benne a kötőszós és alanyi mellérendelő tagmondatok, ritkábbak a genitivuszos szerkezetek, azaz egyes (egyébként szabályos) szerkezetek más gyakorisággal használatosak a klasszikus görög szövegekben, mint a Septuagintában. Tipikus jelenség, hogy a körülményhatározós tagmondatokat a görög szöveg a héber megfogalmazásban használja. Így például a 2. Sam. 20:8 helyen az újabb görög szövegben és annak magyar megfelelőjében alárendelő kötőszavas kapcsolatot találunk („Amikor aztán annál a nagy kőnél voltak, amelyik ...”), míg a héberben és a Septuagintában (!) és kötőszós mellérendelés áll (Ó- és Újszövetségi Szentírás 1997). A fordítás szókincse korabeli görög, de sok szó következetesen olyan fő jelentéssel szerepel, mely az akkori nyelvben csak marginálisnak számított. Az is növeli az idegenes hatást, hogy bizonyos szótövek új, szokatlan alakban használatosak, és hogy a szövegben héber szavak jelennek meg görög átírásban. Mindezek a sajátságok egy nem egészen természetes görög szöveg benyomását keltik, amit a kor olvasói nyilván maguk is érzékeltek, de – a jelek szerint – tudomásul is vettek (Rabin 1972: 13, Black 1970: 7-8).

A kezdeti kedvező fogadtatást követően az idők folyamán a Septuaginta sokat veszített tekintélyéből a zsidó közösség soraiban, úgyhogy új fordításokkal helyettesítették, melyek közül Aquila fordítása lett a legismertebb. Szerzője a pogányságból tért át a zsidó vallásra, a híres Akiba rabbinak volt a tanítványa, aki viszont a már említett alexandriai Philónt mondhatta mesterének. Aquila szövege annyira szó szerint követi a héber eredetit, hogy még a görög nyelvtani szabályokra sincs mindig tekintettel. Mivel ez a fordítás már a Krisztus utáni második században keletkezett, hatását a maga korának kereteiben kell megvizsgálni.

Irodalom

- Alexandriai Philón 1994. *Mózes élete*. Ford.: Bollók János, Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Assmann, J. 1999: *A kulturális emlékezet*. Ford.: Hidas Zoltán, Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Black, M. 1970. The Biblical Languages. In: Ackroyd, P.R., Evans, C.F. (eds.) *The Cambridge History of the Bible*. Vol.1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Flavius, J. 1980. *A zsidók története*. Ford.: Révay József. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Ilosvai Selymes Péter 1883. *Ptolemeus királynak históriája, miképpen Moisesnek öt könyvét nagy költséggel hetvenkét tolmács által zsidó nyelvből görögre fordíttatta*. Régi Magyar Költők Tára IV. Budapest. 180–240.
- Klima, J. 1976. *Mezopotámia* Ford.: Ágh András. Budapest: Gondolat.
- Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján. 1997. Budapest: Szent Jeromos Bibliatársulat.
- Otte, K. 1968. *Das Sprachverständnis bei Philo von Alexandrie*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Pelletier, A. 1962. *Flavius Josephus adapteur de le Lettre d'Aristée*. Université de Paris.

- Rabin, Ch. 1972. Cultural aspects of Bible translations. *Babel* Vol. XVIII. No. 3, 11–20.
- Schwarz, W. 1963. The History of Principles of Bible Translation in the Western World. *Babel* Vol. IX. No. 1–2.
- Vanyó L. 2002. *Az egyházatyák Bibliája és az ókeresztény exegézis módszere, története.* Budapest: Jel Kiadó.
- Wiseman, D.J. Books in the Ancient Near East and in the Old Testament. In: Ackroyd, P.R., Evans, C.F. (eds.) *The Cambridge History of the Bible*, Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press.

ÚJRA MEGJELENT * ÚJRA MEGJELENT

KINGA KLAUDY

Languages in Translation

LECTURES ON THE
THEORY, TEACHING AND PRACTICE OF TRANSLATION

With illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian

(Budapest: Scholastica 2008, 473 pp. ISBN 963 206 839 4)

Part I.

THE THEORY OF TRANSLATION

Part II.

THE TEACHING OF TRANSLATION

Part III.

TRANSFER OPERATIONS IN TRANSLATION

Part IV.

LEXICAL TRANSFER OPERATIONS

Part V.

GRAMMATICAL TRANSFER OPERATIONS

Megvásárolható vagy megrendelhető:

LIBRA KÖNYVESBOLT

1085 Budapest, Kölcsey u. 2. Tel: 4830659, Fax: 4830660 Tel/Fax: 2675777

E-mail: libra@mail.datanet.hu /Homepage: www.librabooks.hu

„A magyar mint európai és világnyelv”

XVIII. Magyar Alkalmazott

Nyelvészeti Kongresszus

(Budapest, 2008. április 3–5.)

Karl Nikoletta, Nagy János

E-mail: karlniki@freemail.hu, glagonya@hotmail.com

„A magyar mint európai és világnyelv” címmel szervezte meg 2008. április 3-a és 5-e között a MANYE (Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete) XVIII. kongresszusát. Az évenként megrendezésre kerülő esemény helyszíne idén a budapesti Balassi Intézet volt. 2006-ban a gödöllői Szent István Egyetem, 2007-ben pedig a siófoki Kodolányi János Főiskola volt a házigazda. Gödöllőn a kongresszus a „Nyelvi modernizáció”, Siófokon pedig a „Kommunikáció az információs technológia korszakában” címet kapta. Láthatóan tág témakörök, amelyekben az alkalmazott nyelvészet számos ágának van mondanivalója. Jól beleilleszkedett tehát a sorba az „A magyar mint európai és világnyelv” cím is. Aktualitását több szempontból is említhetnénk. 2008-at az ENSZ a nyelvek nemzetközi évének, az EU pedig a kultúrák közötti párbeszéd európai évének nyilvánította. 2004-ben a magyar az Unió hivatalos nyelve lett, az újonnan csatlakozott országok pedig, például Románia, a magyarral mostantól mint hivatalos nyelvvel számolnak. Az Unióban történt ázsioemelkedés az Európán kívüli országokban is megnövelte talán a magyar iránti keresletet. Az éremnek azonban két oldala van. Ami érdekli a külföldieket a magyarral kapcsolatban, az érdekli a magyarokat is a külföldiekkel kapcsolatban. Azaz hazánkban is fontosabbak lettek az Unió kisebb nyelvei, valamint a távol-keleti nyelvek. Az ebből adódó nyelvészeti és nyelvoktatási problémákra mutatott rá több szekció számos előadása, a plenáris előadások, valamint a kerekasztal-beszélgetések.

A kongresszust Szépe György professzor, a MANYE elnöke nyitotta meg. Gremesberger László a házigazda Balassi Intézet részéről üdvözölte a kongresszus résztvevőit. Idén is volt díjátadás. Brassai Sámuel díjat kapott Bárdos Jenő, a veszprémi Pannon Egyetem tanára. A laudációt Károly Krisztina mondta. Szépe György pedig a FIPLV (Fédération Internationale des Professeurs de langues Vivantes) nemzetközi díját vehette át Denis Cunninghamtól, a FIPLV elnökétől.

A XVIII. MANYE konferencián mintegy 257 résztvevő regisztrálta magát. Három nyitó és egy záró plenáris előadás mellett tizennégy párhuzamos szekcióban körülbelül 174 előadásra, valamint öt kerekasztal-beszélgetésre került sor. Több mint húsz előadást tartottak az „A magyar mint idegen és mint második nyelv”; az „Idegen nyelvi nyelvpedagógia”; a „Fordítástudomány”, valamint a „Lexikológia és lexikográfia, terminológia” szekciókban. Tíznel több előadás volt a „Nyelvpolitika, nyelvi tervezés, nyelvi jogok”; az „Alkalmazott

pszicholingvisztika”; az „Alkalmazott szövegnyelvészet, stilisztika”; a „Kontrasztív nyelvészet”; és végül az „Anyanyelvi Nevelés” szekciókban. Tíznel kevesebb előadást tartottak a „Kevéssé ismert nyelvek oktatása az Európai Unióban”; a „Kommunikáció és médiatudomány”; az „Interkulturális kommunikáció”, valamint a „Korpusznyelvészet, nyelvtechnológia” szekciókban. Az első plenáris előadó Denis Cunningham volt, aki „Linguistic Supremacy and Sustainability” című előadásában a nemzetközi nyelvpolitikai trendeket foglalta össze. Hangsúlyozta az angol előretöréséből származó káros folyamatokat, valamint a kis nyelvek és kultúrák fontosságát. Ez utóbbi támogatása a FIPLV kiemelt célja. A magyar nyelvvel kapcsolatban azt mondta: „Ha Ausztria az új Európa közepe, akkor Magyarország jó földrajzi helyzetben van (...)”. Előadását azzal zárta, hogy a magyar nyelvnek kiemelkedő szerephez kell jutnia a soknyelvűségért folyó nemzetközi kampányban.

Miután a nyelvpolitikai erővonalak kirajzolódtak, a tudomány vette át a szót. A második plenáris előadó Heltai Pál (Pannon Egyetem, Angol-Amerikai Intézet) volt, aki 2007-ben lett Brassai Sámuel díjas. Előadásában, melynek címe: „Fordítás, relevancia, feldolgozás”, a relevanciaelmélet útját vázolta fel a kommunikációelmélettől a fordítástudományig. Beszért a relevanciaelmélet alkalmazási területeiről, és a még témájukat kereső PhD-hallgatók örömeire felvillantott olyan kutatási területeket, illetve nyitott kérdéseket is, ahol a relevanciaelméletet haszonnal lehetne alkalmazni. A csütörtök délutáni plenáris ülésen Heltai Pált Szabó Miklós jogász (Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar) követte, aki előadásában a jogtudomány és az alkalmazott nyelvészet közös tárgyterületeit nevezte meg. Mint mondta, a nyelvtudomány mindig figyelt a jogi nyelv sajátosságaira, a jogászok pedig mindig a nyelvből éltek. A XX. századi nyelvészeti fordulat, amelyet Wittgenstein neve fémjelez, forradalmasította a szabályalkotást és a szabályok alkalmazását. A pragmatika előretörésével párhuzamosan a jogban a jog gyakorlati alkalmazása került a középpontba. A jogi nyelven írt szövegek azonban eltértek és eltérnek a tények narratív megfogalmazásától. Ezért Jakobson terminusával élve, egyfajta intralingvális fordítással állunk szemben. Másik oldalról viszont a törvénykönyvek valójában történetek. Szabó Miklós előadását egy kutatás bemutatásával zárta, amelyet a miskolci jogi, valamint alkalmazott nyelvészeti tanszékek végeztek közösen. Tizennégy óra rendőrségi kihallgatás és négy óra bírósági tárgyalás jegyzőkönyveit vizsgálták a nyelven belüli fordítás szempontjából.

A plenáris előadásokat kerekasztal-beszélgetések követték, párhuzamosan öt helyszínen. Közülük azt a kerekasztalt érdemes kiemelni, amely cím szerint is „A terminológia aktuális kérdései”-vel foglakozott. A beszélgetést Fóris Ágota (Nyugat-Magyarországi Egyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék) vezette, a hozzászólók Ablonczyné Mihályka Livia (Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar), Fóris Ágota, Kis Ádám (SZAK Kiadó), Őrsi Tibor (Eszterházy Károly Főiskola, Francia Nyelv és Irodalom Tanszék) és Ungváry Rudolf (Országos Széchényi Könyvtár) voltak. Fóris Ágota a számítógépes ontológiáról, valamint a magyar terminológia helyzetéről beszélt nemzetközi viszonylatban. Kis Ádám hozzászólásában rámutatott, hogy a magyarországi terminológia hiányossága, hogy az elmúlt húsz évben nem volt

képes egy terminológiai központot létrehozni. Ezután egy korábbi előadására támaszkodva bemutatta a terminológia négy irányzatát: a klasszikus wüsteri, a nyelvművelő, a szaknyelvi és a kognitív terminológiákat. Mihályka Livia a terminológia és a gazdaság viszonyát elemezte. Ungváry Rudolf a terminológia különböző meghatározásait vette górcső alá, többek között a nyelvészet és az informatika szempontjából, és feladatként jelölte meg a terminológia terminológiájának kidolgozását. Őrsi Tibor néhány sikeres és sikertelen terminusátvételtől számolt be a francia és az angol nyelv vonatkozásában. A kerekasztal tudományos hevíletű vitalégkörébe a közönség több résztvevője is bekapcsolódott, ezzel is egyfajta szellemi műhely hangulatát keltve.

Csütörtökön este nyolc órakor Lauter Éva, a Balassi Intézet főigazgatója mondott köszöntőt, majd a koccintás után, mindenki kedvére válogathatott a finom fogások közül. Az asztaloknál élénk beszélgetések bontakoztak ki, ismeretségek kötődtek.

Pénteken reggel Klaudy Kinga előadásával indult a Fordítástudomány 'A' szekciója. Az előadó azt a kérdést tette fel, hogy a nyelvek közötti tipológiai közelség vagy távolság mennyire befolyásolja a szövegértést? Vajon mélyebb szövegelemzésre készíti-e a fordítókat, ha nem rokon nyelvekről kell fordítani, mintha rokon nyelvek között „közlekednének”. Az előadás hipotézise az volt, hogy ha indoeurópai nyelvekről fordítunk magyarra, „mélyebb” szövegelemzésre van szükség, mintha valaki két indoeurópai nyelvvel dolgozik.

A következő előadás az aktuális tagolást vizsgálta szinkrontolmácsolt szövegekben. Bakti Mária (ELTE FTT, PhD-hallgató) egy rövid szónoki beszédet elemzett, melyet négy hivatásos tolmács tolmácsolt. Azt a hipotézist kívánta bizonyítani, hogy a téma-réma struktúra akusztikailag is meghatározott. A 196 regisztrált téma-réma határ 45%-ánál a tolmácsok szünetet tartottak, 18%-ánál pedig hezitáltak. A bizonytalanságok, megakadások okai a bonyolult nyelvtani szerkezetek és a szakaszhatárok voltak.

A kávészünet után Ajtay-Horváth Magda (Nyíregyházi Főiskola, Angol Nyelv és Irodalom Tanszék) tartott előadást Szabó Magda *Az ajtó* c. regényének 2005-ös angol fordításáról. A fordító, Len Rix 1989-ben kezdett magyarul tanulni, és hat évvel később lefordította ezt a regényt, melyet egyébként 1994-ben már egyszer kiadtak angolul. Kifejtette, hogy az eltérő szövegstruktúrák (az angolban sokkal több a bekezdés) miatt a fordított szöveg sokat veszít a dinamikájából, és bár a személy- és földrajzi nevek változatlanok maradtak a fordításban, az angol olvasóknak a közös kulturális kód hiánya miatt semmi nem jut az asszociációk bő tárházából.

Ezután ismét két PhD-hallgató (ELTE FTT) lépett a színre. Boldog Gyöngyi egy angol nyelvű meseregény két magyar fordításában vizsgálta a funkcionalitást és a lojalitást C. Nord elmélete alapján. Paksy Eszter kétféle módszert mutatott be arra, hogyan lehet tetten érni a szövegekben a szerzői jelenlétet.

Péntek délelőtt az 'A' szekcióval párhuzamosan futott a Fordítástudomány 'B' szekciója. A három előadó: Mártonyi Éva (ELTE FTT, PhD-hallgató), Németh Eszter (BME, Idegennyelvi Központ) és Vermes Albert (Eszterházy Károly Főiskola, Anglisztika Tanszék) előadásai lényegében a reáliakutatás

témakörébe tartoztak, bár Vermes Albert a „kulturálisan kötött kifejezések” meghatározást preferálta.

Ebédszünetben sokan ebédeltek a Balassi Intézet büféjében, ahol a nagy nyüzsgésben beszélgetések és viták folytak, és mindenki a következő előadás időpontját böngészte az igényesen és jól megszerkesztett programfüzetben.

Délután kettőkor kezdődött az 'A' fordítástudományi szekció utolsó blokkja, amelyet Csernoch Mária (Debreceni Egyetem Kossuth Lajos Gyakorló Gimnáziuma) nyitott meg a *A dzsungel könyve* magyar, német és francia fordításait vizsgálva. A fordítástudományi kutatásokban is egyre nagyobb szerepet kapnak a statisztikai elemzések, és ebben az előadásban példát kaptunk arra, hogyan lehet statisztikai modelleket bevezetni a fordításkutatásba.

Két japán kutatási téma következett. Nagy Anita (ELTE FTT, PhD-hallgató) a metaforák fordítási lehetőségeit vizsgálta japánból magyarra, közvetítőnyelven keresztül történő fordításkor. Központi kérdés volt, hogy a forrásnyelvi metaforák metaforák maradnak-e a célnyelvben is. Izgalmas volt látni, hogy a japán nyelvű metafora metafora lett a magyarban is, holott a fordító ezt angolból fordította, ahol a japán metafora eltűnt. Az előadás utáni beszélgetésben Klaudy Kinga felvetette, érdekes és érdemes lenne kutatni, vajon a közvetítőnyelv szegényít-e vagy sem. Arra nézve sem folytak még kutatások, hogy különbséget lehet-e tenni nyelvek között, vagyis egyik nyelv sokkal több metaforikus kifejezést használ-e, mint a másik. Somodi Júlia (ELTE FTT, PhD-hallgató) bemutatta a bonyolult japán megszólítási rendszert, és az volt a hipotézise, hogy a magyar fordításban egyszerűsödnek ezek a megszólítási formák. Egy konkrét japán regényt és magyar fordítását összevetve azt találta, hogy a fordító több kompenzációt és átalakítást alkalmazott, mint teljes kihagyást.

A 'B' szekcióban a délután első felében három előadást hallgathattak meg az érdeklődők: Varga Orsolya (ELTE Germanisztikai Intézet, Néderlandisztika Tanszék) Kosztolányi Dezső és Carry van Bruggen fordításszemléletét vetette egybe. Spiczéné Bukovszki Edit (Miskolci Egyetem, Idegennyelvi Oktatási Központ) „A posztkoloniális irodalmi művek fordításának tanulságai”-ról számolt be. Papp Andrea (ELTE BTK, Idegen Nyelvi Lektorátus) érdekes előadása pedig arról szólt, hogy a gyermekirodalomban legtöbb fordítást megélt mű Magyarországon talán Mark Twain *Tom Sawyerje* és *Huckleberry Finnje*. Hiszen a *Huckleberry Finn* hét, míg a *Tom Sawyer* tíz fordítást élt meg, és szinte nem volt olyan év, amikor ne adták volna ki őket. A hallgatóság több századelei kópiát is kézbe vehetett. A 'B' szekció késő délutáni előadásainak középpontjában a szaknyelvi fordítások álltak. Sárosi-Mardirosz Krisztina (Babes-Bolyai Egyetem) románról magyarra fordított jogi szövegeket vizsgált; Dósa Ildikó (BGF-PSZF, Salgótarján) magyar és angol számviteli szövegek fordítástechnikai sajátosságait kutatta; Cowdroy Natália (Louis Pasteur Egyetem) pedig az európai uniós szaknyelv szóalkotással létrejött neologizmusairól számolt be.

Este hat órakor a MANYE tisztújító közgyűlést tartott, ahol Szépe Györgyöt tiszteletbeli elnöknek választották, a MANYE új elnöke pedig Klaudy Kinga lett. A Balassi Intézet aulájában hét órakor kezdődött a bor- és sajtókóstoló, melyet a Hilltop Borászat és a Károlyi Kert Étterem rendezett.

Szombaton a korai időpont ellenére szép számban jelentek meg a résztvevők. Érdekes volt, hiszen a fordítástudományi szekció talán egyik legvilágosabb és leglogikusabban felépített, tudományos-empirikus előadását tartotta Péch Olívia (ELTE FTT, PhD-hallgató) „Kimutatható-e eltolódás a fordítások kohéziós eszközhasználatában?” címmel. Kutatása szövegszinten vizsgálta a fordítást úgy, hogy forrásnyelvi és célnyelvi szövegek lexikai kohézióját hasonlította össze a Károly-taxonómia alapján. Fő kérdése az volt, kimutatható-e törvényszerűség a lexikai kohézió változásában. A Clark-System nyelvészeti program segítségével a gépi lekérdezés lehetőségessé vált, és statisztikai kimutatások készültek. A magyar FNYSZ alacsony, a német CNYSZ közepes, a német FNYSZ pedig magas kohéziós sűrűséget mutatott. Munka közben így új hipotézis keletkezett: Fordítási univerzálé-e az, hogy a fordított szövegek kohéziós mintázata nem egyezik sem a FNYSZ, sem a CNYSZ kohéziós mintázatával? Ennek bizonyítására a kutatást kitágítva sokkal több szöveget és nyelvpárt kellene megvizsgálni.

Szombaton délben kezdődött a záró plenáris ülés, ahol Nádasdy Ádám azt fejtegette, vajon akkor jobb egy nyelvnek, ha magányos vagy ha családos. A magyar magányos nyelv, genetikailag magányos. Vajon érték-e a magányosság? Egyedibb-e ezért egy nyelv? Nádasdy Ádám erre azt válaszolta, nem. Ám ha eltűnne ez a magányos nyelv, az bizony hatalmas veszteség lenne. A magányosság jelent-e nehézséget? Igen, jelent, de csak bizonyos nyelvpárok között. Fordítani például nem könnyű egymáshoz genetikailag is közel álló nyelvek közt, mert ami jó a nyelvtanulónak, tévútra viheti a fordítót. Az előadó szerint a szókincs teszi nehezzé a nyelveket, nem a nyelvtan. Előny-e a családosság? A kis nyelvek félnek a Nagy Testvértől: a katalánok a hispanizmusoktól, a szlovákok a cseh nyelv befolyásától, a hollandok a germanizmusok beszivárgásától. „Sokkal alattomosabban támad a Nagy Testvér, mint a Nagy Idegen.” Az előadás nagy sikert aratott a hallgatóság körében.

A zárszóban megköszönték a Balassi Intézetnek a kitűnő szervezést, néhány szóban értékelték a konferenciát, majd az Eszterházy Károly Főiskola képviselője bejelentette, hogy 2009-ben ők rendezik a MANYE XIX. kongresszusát, és reményét fejezte ki, hogy jövőre is ugyanilyen szépszámú és lelkes közönséget köszönhetnek majd Egerben.

„A tudomány nyelve – a nyelv tudománya”

XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus

(Eger, 2009. április 16–18.)

Nagy Anita

E-mail: naanita@freemail.hu

Egerben, az Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Karán került megrendezésre a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének (MANYE) XIX. Kongresszusa. Eger először adott otthont a szokásos háromnapos áprilisi találkozóknak, melyen idén körülbelül 250 résztvevő gyűlt össze.

Hagyományosan a csütörtöki nyitónapon sor került a Brassai-díj átadására. A kiemelkedő alkalmazott nyelvészeti tevékenységért odaítélt díjat idén Bakonyi István, a győri Széchenyi István Egyetem professzora vehette át. Szintén csütörtökön Pléh Csaba, Bárdos Jenő és Hunyadi László tartott nyitó plenáris előadást, a konferencia utolsó napján pedig a MANYE tiszteletbeli tagjának választott Budai Lászlótól, az Eszterházy Károly Főiskola professzorától hallhattuk a záró előadást.

Pénteken és szombaton a konferencia a tőle megszokott gazdag kínálattal, tizenhárom szekcióval várta az érdeklődőket (I. nyelvpedagógia: tanulási és tanítási stratégiák; II. nyelvészet és informatika, internet az idegennyelv-oktatásban; III. nyelvpolitika, nyelvtervezés, nyelvi jogok; IV. alkalmazott szociolingvisztika; V. fordítástudomány; VI. kontrasztív nyelvészet; VII. lexicológia és lexikográfia; VIII. a magyar mint idegen nyelv; IX. alkalmazott nyelvészet az anyanyelvi nevelésben; X. interkulturális kommunikáció és EU-nyelvhasználat; XI. szaknyelvi kommunikáció; XII. alkalmazott szövegnyelvészet; XIII. genderkutatás). Ez egyrészt azt jelenti, hogy az alkalmazott nyelvészet számos területének képviselői találhattak alkalmat a közös gondolkodásra és egymás eredményeinek meghallgatására, másrészt azt, hogy a gazdag kínálatból mindenki kénytelen volt szigorúan válogatni.

Ahogy a korábbi években is, úgy idén is igen népszerűek voltak a fordítástudományi szekciók, mind az előadók, mind a hallgatók számát tekintve. Pénteken délelőtt két fordítástudományi szekcióülés is zajlott párhuzamosan, de még péntek délutánra és szombat délelőttre is jutott a gazdag tematikájú előadásokból. Az alábbiakban azt igyekszem bemutatni, hogy milyen kérdések foglalkoztatják ma a fordítástudomány magyarországi kutatóit.

Mindjárt az első délelőttön élénk vitát váltott ki Klaudy Kinga előadása, mely a magyar, részben pedig a nemzetközi fordítástudomány terminológiájáról szólt. A témát akár érzékenynek is nevezhetjük, hiszen egy tudomány érettségét az is jelzi, hogy van-e saját, kialakult nyelve, és terminusaival kapcsolatban közmegegyezés a szakemberek között. Ez a közmegegyezés a fordítástudomány

esetében egyelőre hiányzik, hiszen fiatal tudományról van szó, melynek vizsgálódásai során ráadásul az emberi tényező jelenlétéből eredő, igen sok változóval kell számolnia. Akad olyan kutató is, aki a fordítástudomány terminológiájával kapcsolatban egyenesen káoszról beszél, és annyi mindenesetre bizonyos is, hogy szinonimaként használunk olyan terminusokat, melyek nem szinonimák (a magyarban ilyen a *fordítási* avagy *fordítói stratégia, művelet, eljárás, technika, eltolódás*, az angolban pedig a *translational* avagy *transfer procedure, method, strategy, shift, change*). Az előadás áttekintette a fenti fogalmak használatának történetét, majd felvetette, hogy a pontosabb használat érdekében megvizsgálhatjuk és eldönthetjük, hogy az adott terminus (a) lokális vagy globális (b) kognitív vagy nyelvi (c) folyamatra vonatkozik-e, (d) feltételez-e problémamegoldást. A téma központi fontosságát jelzi, hogy a párhuzamos szekcióban Simigné Fenyő Saroltától szintén elhangzott egy előadás a fordítástudomány metanyelvéről.

Az előadások közül elsőként azokat említem, melyek fordítás, fordításkutatás és technika kapcsolatával foglalkoztak (ideértve a korpusznyelvészetet is). Két nap alatt három ilyen előadást is hallhattunk: Varga Ágnes a tőle megszokott lelkesedéssel beszélt a gépi fordítás kérdéseiről, ezúttal arról, hogy milyen lehetőségek állnak rendelkezésre a géppel fordított szövegek értékelésére és utólagos javítására, megemlítve azt is, hogy az utószerkesztés felhasználható nemcsak a gépi fordítórendszerek tökéletesítésére, de oktatási célokra is. Hutterer Michael nagyon izgalmas, új területre kalauzolt: az *Audio Description* (AD) mutatta be, mely vakok és gyengénlátók számára hozzáférhetővé teszi a filmeket, a televíziós műsorokat vagy a színházi játékokat. Tágabb értelemben az AD képek, nonverbális kódok verbalizálása, hiszen a vak és gyengénlátó felhasználókat ezek a kódok is érdekelhetik. A definíció mellett áttekintést kaptunk arról, hogy hol használják az AD-t, kikből válhat a célközönsége, és mennyire elterjedt az európai országokban. Végül, hiszen a korpusznyelvészetet is fordítás és technika sajátos érintkezési területének tekinthetjük, megemlítem Péch Olívia előadását: ő a korpuszokkal végzett tevékenységekről, a korpuszok típusairól, a korpuszok segítségével létrehozott statisztikák készítése során felmerülő problémákról tartott átfogó előadást.

A párhuzamosan zajló másik fordítási szekcióban az előadók jelentős része irodalmi szövegek fordításának kérdéseivel foglalkozott. Ebbe az „irodalmi blokkba” tartozik Cs. Jónás Erzsébet, aki fordításstilisztikai elemzéséhez a kognitív nyelvészetet hívta segítségül: előadásából különösen sokat profitálhattak mindazok, akik nem olvasnak oroszul, hiszen elemzése az orosz nyelven írt kognitív nyelvészeti szakirodalom feldolgozásán és orosz nyelvű példákon alapult. Az Örkény *Egypercesek* kulturális referenciáival foglalkozott előadásában Mujzer-Varga Krisztina. Az *Egyperces novellák* elemzésekor reália helyett a reálialexéma kifejezést használta, és a reálialexémáknál alkalmazott átváltási műveletek alapján azt vizsgálta, hogy az egyes (angol, német, francia) fordítók mennyire törekedtek az irodalmi mű új, célnyelvi kontextusba illesztésére, illetve ezzel együtt a szöveg eredeti kulturális identitásának megőrzésére. Csehó Tamás azt a kérdést tette fel előadásában, hogy hogyan fordítható az irodalmi művekben ábrázolt külföldi anyanyelvű szereplők nyelvhasználata (az ún.

másodlagos foreigner talk), mely a szerzői szándék szerint több szempontból is eltérhet a sztenderdnek tekintett nyelvváltozattól. Konkrét kérdése egy németről magyarra fordított regény névelőinek kapcsán az volt, hogy milyen módszert választ a fordító: inkább a forrásnyelvi hibákat próbálja meg visszaadni, vagy inkább a magyar nyelvet „töri” úgy, ahogyan feltételezése szerint egy külföldi tenné. Karl Nikoletta osztrák eredetű jövevényszavak magyar megfeleltései vette szemügyre Arthur Schnitzler műveinek századfordulón és ezredfordulón készült magyar fordításaiban. Nemcsak azt vizsgálta, hogy változott-e a magyar szövegekben az osztrák jövevényszavak mennyisége, hanem azt is, hogy ezek mennyire érthetőek a mai olvasó számára. Szombaton versfordításról is esett szó: Lőrincz Julianna a műfordításról mint szöveg reprodukcióról, egyben szövegprodukciónál beszélt. Olyan előadásra is akadt példa, ahol az irodalmi korpusz pragmatikai probléma vizsgálatára szolgált: Somodi Júlia azt elemezte, hogy a japán megszólítások magyarra való átváltásakor létrejön-e a pragmatikai ekvivalencia.

A nyelven kívüli és nyelven belüli fordítás összehasonlításával foglalkozott Heltai Pál előadása. Mindenekelőtt felhívta a figyelmet arra, hogy tágabb értelemben az ugyanazon nyelven belüli fordítás is fordítás, és az egy nyelven belüli és a nyelvek közötti fordítás hasonlóságainak és különbségeinek vizsgálata, a két esetben elvégzett műveletek mennyiségének összehasonlítása érdekes kutatói kérdés. Heltai összehasonlította egy regény (Kosztolányi: *Aranyasárkány*) gyermekek számára átdolgozott változatát és angol fordítását, és arra jutott, hogy a nyelven belüli, gyermekek számára készült fordításnál sok redukciós művelettel (kihagyás, egyszerűsítés) találkozunk, melyek eredményeként jelentősen csökken a kontextuális hatás és a feldolgozási erőfeszítés; ezzel szemben a nyelvek közötti fordításnál megváltozik a forma, és inkább kompenzációs, mint redukciós műveletekkel találkozunk, ez pedig növelheti a feldolgozási erőfeszítést. A felvetett témához még nincs kialakult módszertan, az előadást azonban különösen érdekessé tette, hogy a kutató szubjektív becslésekre támaszkodik, és próbál valamilyen módszertant kitapogatni.

Vermes Albert előadásában azzal a jelenséggel foglalkozott, melyet Nida alapján nyelvi, Catford alapján nyelvi és kulturális lefordíthatatlanságnak nevezhetünk. Az előadás az angol *they* (és *themselves*) névmások egyes szám harmadik személyű használata alapján bemutatta, hogy a magyarra fordítás (vagyis dekódolás és újrakódolás) során az angolban meglevő feltevés (vagyis hogy a *they* egyaránt áll a *he* és *she* helyett, és jelzi, hogy a jelölt személyek neme irreleváns) szükségszerűen elvész. Ez az információvesztés, melyet lefordíthatatlanságnak is szoktunk nevezni, természetesen egyszerre nyelvi és kulturális természetű.

A fordítástudományi szekcióban hangzott el Fóris Ágota terminológiai tárgyú, de fordítási vonatkozásokkal is bíró előadása, mely a terminusalkotás módszereit (a „magyarítást”, fordítást, szóalkotást), valamint elveit tekintette át. Történeti áttekintést adott a szaknyelv-megújító és szókincs bővítő nyelvújítástól kezdve az 1950-es évek műszaki nyelvújításán át egészen napjaink néhány vitás kérdéséig, majd utalt a különböző időszakok terminusalkotási elveinek változására (például arra az ingadozásra, hogy az anyanyelvi vagy a

nemzetközi formákat ajánlatos-e előnyben részesíteni). A terminusalkotás számos érdekes, gyakran definíciós vonatkozású problémáját ismertük meg az előadásban: mit jelent a magyarítás (tekintettel például a latin *-us* végződéssel magyarított *logaritmus* szóra), vagy vajon mi alapján dönthetjük el, hogy egy szavunk még idegen-, avagy már jövevényszó.

A fordítással kapcsolatos előadások kapcsán kiemelném, hogy idén volt közöttük fordítástörténettel foglalkozó is: Jankovics Mária a XVII. századi oroszországi fordításról beszélt, arról az időszakról, amikor a papok és szerzetesek mellett a görög nyelv monopóliuma is megszűnt az oroszországi fordításban, hogy a latin vagy lengyel nyelvnek adja át a helyét.

Nem hiányoztak a tolmácsolás kutatói sem: Kusztor Mónika a közbevetett parentézisek szinkrontolmácsolásáról beszélt, arról, hogy megnehezítik-e a nyelvi feldolgozást a megnyilatkozásba beékelte megnyilatkozások (a parentézisek), különös tekintettel arra az esetre, amikor a forrásnyelvi szöveg egy parentézisébe beékelődik egy másik, további is. A szintén tolmácskutatóval foglalkozó Bodor Endre egy közgazdaságtudományból kölcsönzött kifejezéssel, a *monitoring*gal ismertette meg hallgatóit, vagyis a tolmácsolás során a tolmács által végzett folyamatos nyomon követéssel, visszacsatolással.

Akik rendszeresen részt vesznek a MANYE kongresszusain, azok bizonyára szintén érzik, hogy a második vagy harmadik alkalom után egyre pontosabb képünk alakul ki arról, hogy mivel foglalkoznak a kollégák, milyen kutatási eredmények vagy új témák születnek. A konferencia személyes találkozásra, kapcsolatok kialakítására és felfrissítésére, de tanácsok, ötletek nyerésére is alkalmat nyújt – doktoranduszoknak különösen jó szívvel ajánlhatjuk a részvételt.

A részvételre 2010-ben a Debreceni Egyetemen nyílik lehetőség: az egi konferencia zárásának alkalmával Hunyadi László professzor, a Debreceni Egyetem tudományos és kutatási elnökhelyettese mindenkit szeretettel invitált jövő tavaszra Debrecenbe. Miután tehát kifejezzük köszönetünket az idei rendezőnek, az Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Karának, különösen Zimányi Árpád professzornak, a Szervezőbizottság elnökének és Vágási Margit tanszékvezetőnek, a Szervezőbizottság titkárának, azzal búcsúzunk, hogy találkozzunk jövőre Debrecenben.

(A MANYE konferenciákról további információ: www.kodolanyi.hu/manye)

XI. Fordítástudományi Konferencia és FTT-öregdiák-találkozó

VI. Fordítástudományi PhD Konferencia

(Budapest, 2009. március 26-27.)

Krisár Csilla Mária

E-mail: csillamaria@gmail.com

2009 márciusában tizenegyedik alkalommal rendezte meg „*A magyar fordítók és tolmácsok napja*” című konferenciát az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tan-széke, az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt., valamint a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete. A konferenciára hagyományosan mindig március végén kerül sor, mert 1869-ben, azaz 140 évvel ezelőtt, március 25-én hozta létre az Andrássy Gyula vezette kormány az OFFI jogelődjét Közpon-ti Fordítói Osztály néven. A fordítói szakma ünnepe ez, amelyen hagyomá-nyosan találkoznak a fordítóképzés, a fordítói gyakorlat és a fordítástudomány képviselői. A konferencia első napján, az ELTE BTK Kari Tanácstermében a fordítástudomány és a fordítóképzés volt a központi téma, a második napon, a MTESZ Pesti Konferenciaközpont Irodaházának VII. emeleti Panorámater-mében a fordítói szakma gyakorlati kérdéseiről volt szó.

A konferencia első napján a Fordítástudományi Doktori Program hallga-tóinak igen változatos kutatási témáiból hallhattunk előadásokat. Klaudy Kinga egyetemi tanár, a Fordítástudományi Doktori Program vezetője megnyitó be-szédében röviden ismertette a doktori program céljait és eredményeit, majd eu-rópai viszonylatban is értékelte az immár hatodik éve tartó doktoranduszképzés tapasztalatait.

Elsőként Karl Nikoletta tartott előadást *Fordított szitokszavak, nyelvi dur-vaságok Arthur Schnitzler Reigen c. drámájának kétféle fordításában* címmel. Elő-adásában vizsgálta az eredeti és a fordított kifejezések durvasági foka közöt-ti kapcsolatot és a FNY- i kifejezés illokúciós erejét. Vizsgált témája kapcsán egyúttal felhívta figyelmünket egy az utóbbi időben egyre inkább körvonalazó-dó új kutatási területre ill. tudományágra: a különféle kultúrákban, bizonyos udvariassági elvek mentén, a szeretetet és a becsmérést egyaránt közvetítő szi-tokszavakat kutató malediktológiára.

Dudits András *A fordítói betűhiba-észlelési teljesítmény empirikus vizsgálatáról* című előadásában arra keresett választ, hogy vajon kevesebb betűészlelési hibát követünk-e el az anyanyelvre történő fordítás során a fordított szövegben, mint az anyanyelvi fogalmazás szövegében. Előadásának empirikus hátterét egy 15 fős, egyetemi hallgatókból álló csoporttal végzett pszicholingvisztikai kísérlet alkotta. A betűhiba-észlelési teljesítmény javítására a korrektúra-olvasási kész-ség fejlesztését, valamint az olvasási tempó csökkentését javasolta.

Tóth Andrea, a Pannon Egyetem doktorandusz hallgatója *A beszédsszüne-tek szerepe a tolmácsolásban* című előadásában a tolmácsok eltérő szünettartási

szokásairól, valamint a tolmácsolási gyakorlatnak e jelenségre gyakorolt hatásáról értekezett. Vizsgálatai nem igazolták azt a hipotézist, miszerint a szünetkihasználás hatékonysága egyenes arányban nőne a tolmácsolási tapasztalatszerzéssel.

Pusztai-Varga Ildikó *Explicitáció a versfordításban* című előadásában kísérletet tett Sirkka Turkka finn költő két verse angol és magyar nyelvű fordításainak a nyelvészeti és az irodalmi fordítástudomány más-más vizsgálati módszerei alapján történő egybevetésére. Előadása révén – a finn szabad versek fordításának példáján keresztül – betekintést nyerhettünk a transzlatológia egy eddig kevésbé kutatott területébe: a versfordítók explicitációs stratégiáiba és átváltási műveleteibe.

A szünet előtti előadások utáni rövid hozzászólásában Kiss Ádám a tökéletes szöveg illúziójára és a könyvkiadásból szinte teljesen eltűnt lektorok hiányára, valamint e jelenség messzemenő negatív következményeire hívta fel a hallgatóság figyelmét.

A kávészünet után elsőként Boldog Gyöngyi tartott előadást *A történetmondás interaktív szerepe* címmel, melyben egy angol meseregény két magyar fordításában kontrasztív módon vizsgálta azokat a szövegrészeket, ahol a történetmondó nyíltan megjelenik, és párbeszéd alakul ki szerző és olvasó között. Az interakció funkciójára mindhárom műből olyan példákat hozott, melyek megerősítik az elbeszélő kapcsolatteremtő képességének fontosságát.

Tovább barangoltunk a mesék világában Viola Éva *Nyelvi párhuzamok a francia és a magyar népmesékben* című előadása segítségével. A vizsgálat korpuszát 15, a gascogne-i régióból származó francia és 15 magyar népmese alkotta. Az elemzés a francia és a magyar népmese nyelvezete közötti párhuzamokat és sajátosságokat kísérelte meg felvázolni. Szemléletes példákon mutatta be a sajátos esztétikai kelléktárakkal rendelkező hasonló meseszerkezeteket, a mesekezdő és -befejező elemek különbözőségeit, a gyakran azonos érzelmi töltetű megszólításokat és a varázsigék struktúráját.

Csorba Gábor a kollokációk fordítását elemezte *A kollokáció kutatása a fordítástudományban* című előadásában. A fordítástudomány és a kollokáció viszonyát nyelvspecifikusnak tartja, szemléletes példákkal támasztotta alá, hogy a kollokációk fordítása fordítói stratégiától és nyelvi hovatartozástól függően milyen eltérő nyelvi megvalósulásokat eredményezhet.

A doktoranduszok sorát Horváth Péter Iván zárta *Lektorálás és nyelvművelés* című előadásával, amelyben a nyelvművelők és fordítók közötti szorosabb együttműködés szükségességére, illetve e két tevékenység egymástól való eltávolodásából fakadó problémákra hívta fel a figyelmet. Érdekes gyakorlati példákkal támasztotta alá és szemléltette a lektori és a nyelvészeti munka közti különbségeket ill. a velük kapcsolatos elvárásokat, kitérve többek között arra is, hogy sokszor a fordítók az elsők, akik munkájuk során számos olyan nyelvvel kapcsolatos problémával szembesülnek, melyek nem fordított írásművek nélkül fel sem merülnének. A lektorálást a fordítóirodák hallgatólagos alapelvek szerint, többnyire állandó időhiánnyal küszködve végzik, következésképpen a javítások indoklására gyakran nem marad idő, s így az ezekből nyerhető tapasztalatok sem tudnak mindig hasznosulni. Nem könnyű eligazodni a nyelvi változók

között sem: Melyik a helyes? *Fogyatékos, fogyatékkal élő vagy fogyatékosággal élő?* Az előadás arra is rámutatott, hogy e két, sok szempontból egymásra utalt szakma képviselői és művelői mit tanulhatnak egymástól, az előadó konkrét javaslatokat is tett az együttműködés átalakítására és javítására.

A délutáni ülés *Fordítás és terminológia Európában* címmel Klaudy Kingának, az FTT vezetőjének a képzés szakmai eredményeiről tartott összefoglalójával kezdődött. Ebben többek között kiemelte a fordítók és tolmácsok szakmájának növekvő presztízsét, melyet az is jelez, hogy 2009-ben a négy szakirányú továbbképzés és a doktori képzés mellett indul az akkreditált mesterképzés is az FTT-n. A régi és új hallgatók szakmai ötleteikkel is segítik a Tanszék munkáját. Dankó Szilva a karrierkövetésre irányuló kérdőíves felmérésének eredményeit foglalta össze, Mohácsi-Gorove Anna pedig a hallgatói adatbázis folyamatban lévő munkálatairól számolt be, melynek segítségével a hallgatók nemcsak egymást ismerhetik meg, de a szakma más képviselőiről, szervezeteiről továbbá aktuális munkalehetőségekről is könnyebben szerezhetnek információkat.

Ezután Pál Ferenc, az ELTE BTK külügyi dékánhelyettese köszöntötte a Bölcsészkar egyik legsikeresebbnek tartott, európai színvonalú képzésének oktatóit és hallgatóit. Beszédében az egyetem külső és belső megújulásának legfontosabb állomásait vázolta fel az épületek felújításától a *TREFORT-Kert* című egyetemi lap megjelenésén át egészen a bolognai folyamat eredményeképpen indított új tanári, diszciplináris és interdiszciplináris szakokig.

A köszöntő után Klaudy Kinga *Az európai fordítóképzés összehangolása – European Master's in Translation* címmel tartott előadást, melynek aktualitását a Brüsszelben, márciusban megtartott III. EMT (European Master's in Translation) konferencia adta. Beszámolt az európai tolmács- és fordítóképzés összehangolásának fázisairól. A fordítóképzés összehangolása a tolmácsokénál jóval később indult. A késlekedés oka nyilván a feladat komplexitása: 27 tagállam jelenleg 450 féle fordítóképzési programját lehetetlen egységesíteni, de a minimális szakmai kompetenciák meghatározásában meg lehet egyezni.

Fáber Ildikó, az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának munkatársa egy sokakat érintő témáról tartott előadást *Versenyzések és a gyakornoki rendszer az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságánál* címmel. A fordítói és gyakornoki megbízások iránt érdeklődőket, mint a Bizottság munkacsoportjának vezetője hasznos gyakorlati tanácsokkal látta el. Két diák élménybeszámolója révén betekintést nyerhettünk a Bizottságnál folyó munkába és az azzal kapcsolatos elvárásokba: Álmos Loránd jogász öt hónapot töltött a Bizottságnál gyakornoki státuszban, Mohácsi-Gorove Anna pedig ugyanott négyhetes tanulmányúton vett részt.

A délutáni szünet utáni első előadást az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának másik munkatársa, Marco Belli tartotta *Terminology and Documentation in EU-translation* címmel. Belli vendéglectorként hat hetet töltött el az ELTE BTK FTT-n. Bemutatta a Bizottságban dolgozók napi munkájához szükséges adatbázisok és legfontosabb eszközök előnyeit és azok alkalmazási területeit. Átfogó képet kaptunk az Euramis, a DGT Vista, a Concordance, a Quest, a WebExtractor és a DGT-TM működéséről, melyet minden munkatárs korlátlanul használhat, és amely az adatbázisok közötti

gondtalan átjárást, és ezen keresztül dokumentumok könnyebb elérhetőségét is biztosítja. Ma már sokkal kevesebb időt vesz igénybe egy kérdéses irat lehívása, mivel a régi nehézkes, sok felesleges lépcsőt tartalmazó rendszereket felváltották az intelligens gyorskereső programok, amit mindannyian pozitívan értékelnek.

Prószéky Gábor, a Pázmány Péter Tudományegyetem professzora és a MorphoLogic igazgatója a PPT-n működő internetes nyelvi központról és a gépi fordítás esélyeiről tartott előadást *Az új internetes nyelvi központ tapasztalatai* címmel. Előadásában beszámolt a MorpoLogic új fejlesztéseiről: például a mindenki számára ingyenesen hozzáférhető *webforditas.hu* fordítóprogramról, amely most már nemcsak rövid szövegeket tud fordítani angolról magyarra és magyarról angolra, hanem tetszőleges hosszúságú szöveget fordít 33 nyelvről magyarra és vissza. És ha olyan nyelvből van szükségünk fordításra, amelyet egyáltalán nem ismerünk, akkor az idegenszerű mondatstruktúrákért kárpótol, hogy egyáltalán megértjük, miről van szó. Bizonyítja ezt a program felhasználóinak nagy száma és a lefordított oldalak mennyiségének növekedése. Újdonság a nyelvhez illeszthető billentyűzet, ami más, ingyenes fordítóprogramokban nem található meg.

A délutáni szekció után a FTT végzett hallgatói és tanárai a Múzeum körúti „F” épületben, az FTT termeiben folytatták az eszmecserét egy kellemes fogadás keretében.

A konferencia második napja új helyszínen folytatódott, a MTESZ Pesti Konferencia Központ irodaházának VII. emeletén lévő Panorámatermében, ahonnan nem mindennapi látványban volt részünk, alattunk a csillogó Dunával, egy karnyújtásnyira az Országház tornyaitól. A konferencia népszerűségét és szükségességét mi sem bizonyította jobban, mint az a tény, hogy a terem zsúfolásig megtelt tolmácsokkal és fordítókkal. A pénteki előadássorozat a *Korrektúra és kreativitás a nyelvi közvetítésben* címet kapta, utalva ezzel is a fordítók és tolmácsok jelentősen megváltozott munkakörülményeire.

A délelőtti szekciót Szappanos Géza, az OFFI Zrt. vezérigazgatója nyitotta meg, majd átadta a szót Klaudy Kingának, aki folytatta előző nap megkezdett előadását az európai fordítóképzés összehangolásáról. Hangsúlyozta, hogy nem nyelvi képzésről van szó, hanem szakmai képzésről, ahol a szakma meghatározza önmagát és megtanítja a hallgatót, hogyan kell magas szinten fordítói szolgáltatást nyújtania. Az European Master's in Translation projekt a fordítók fejlesztendő szakmai kompetenciáit hat nagy csoportba sorolta: (1) szolgáltatási kompetencia, (2) nyelvi kompetencia, (3) interkulturális kompetencia, (4) információszerezési kompetencia, (5) tematikus kompetencia, (6) technológiai kompetencia. Ezekhez a fő kompetenciákhoz 48 alkompetencia tartozik, kezdve attól, hogy hogyan kell tárgyalni a megrendelővel, azon keresztül, hogy hogyan tartsuk be a határidőket, addig, hogy szakszerűen meg tudjuk indokolni fordítói választásainkat.

A következő előadó Boronkay-Roe Zsuzsa, az ELTE FTT tanára volt, aki *Láthatatlan légión – a korrektori munkáról* című előadásában az önálló lektori és korrektori munka felszámolásából adódó problémákat elemezte. Kitért a „végső szempár” hiányából fakadó szomorú valóságra, s örömmel látná, ha az

Európában jól bevált néhány hetes korrektori képzések, rövid kurzusok itthon is elindulnának. Ez a nagy felelősséggel járó, stresszes munka újra méltó helyét foglalhatná el a megbecsült szakmák között.

Szabari Krisztina, az ELTE FTT docense és a német szakcsoport vezetője *A korrekciós tolmácsolás – a tolmács manipulációs lehetőségei a sikeres kommunikáció érdekében* címmel tartott előadást. Előadásának két központi kategóriája a kreativitás és a korrekció volt. Kreativitásra akkor van szükség, ha a deficit a tolmács oldalán keletkezik, korrekcióra akkor van szükség, ha a deficit a szónok oldalán jelentkezik. Ahhoz, hogy a tolmács valóban élni tudjon manipulációs lehetőségeivel, sokoldalú előzetes felkészülésre van szükség, mert a tolmácsolási esemény során azonnali döntéseket kell hozni.

A kávészünet után Sárosi-Márdirosz Krisztina (Kolozsvár) tartott előadást frissen védett doktori disszertációja kivonatából *Fordított és nem fordított hivatalos úrlapok összevető elemzése* címmel. A kétnyelvű úrlapok fordítási sajátosságaival ismertetett meg bennünket, melyeket a „románul rosszul beszélő magyar célközösség” számára fordítottak nem hivatalos fordítók a könnyebb ügyintézés elősegítésére. Funkcionális szerepüket nem töltik be, hiszen a magyar közigazgatási kifejezések bonyolultabbak és nehezebben értelmezhetőek, ellentétben a már meghonosodott román terminusokkal. A magyar és román terminológia összevetésekor arra a következtetésre jutott az előadó, hogy a közigazgatási terminusok különbözőségét maguk a közigazgatási rendszerek eltérése magyarázza. Ezek nyelvezetét a közéleti stílus jellemzi, amely személytelenné teszi ember és ember egymás közötti viszonyát. Tükörfordításokban olyan mulatságos megoldásokat talált, mint a *férj neve és mellékeve*.

Az utolsó előadó Tamás Dóra PhD hallgató volt, aki *A terminológiai adatbázisok mint fordítói segédeszközök* című előadásában a terminológiai adatbázisok hasznosságára hívta fel a figyelmünket. Áttekintetést adott a legismertebb rendszerekről, az egyszerű adatbázisoktól a komplex adatbankokig, majd a 2002-től online elérhető, kb. 4800 terminust tartalmazó TERMit tudásbázist mutatta be részletesebben. Az előadó szerint a „veretes kifejezések” fordításához továbbra is szükség lesz szakfordítókra, akiknek azt ajánlja, hogy középszintű szakszövegekből kiindulva, azokra támaszkodva határozzák meg a kívánt terminust.

A délután utolsó eseménye a FÓRUM volt, ahol a fennállásának 140 éves évfordulóját ünneplő Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI), a 20 éves Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete (MFTE) és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Fordítói és Tolmács Szakmai Osztálya (BKIK) tartott összegző visszatekintést a legnagyobb szakmai szervezetek történetéről, kitérve „a fordítók dicsőségére és nyomorúságára” a jelen helyzetben.

Szappanos Géza, az OFFI vezérigazgatója történelmi példákkal szemléltette, hogy a fordítók anyagi és társadalmi megbecsülése a múlt században is hagyott kívánnivalókat maga után. Fáber András, a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesületének elnöke a nyelvtudás hiányának súlyos következményeire hívta fel a hallgatóság figyelmét. Hazánk továbbra is a legreménytelenebb országok közé tartozik nyelvtudás szempontjából, ahol csak a lakosság 17-20 %-a tud megszólalni egy másik nyelven, és ahol még mindig „becsület és dicsőség

nem beszélni idegen nyelvet”. Nyelvtudásra az EU-n belül és kívül is mindig szükség lesz. A konferenciát az OFFI Zrt. állófogadása zárta.

Összességében a fordítástudomány és a fordítói szakma elismeréseként, megbecsüléseként és sikereként értékelhetjük, hogy tizenegy éve minden évben ilyen nagy érdeklődés kíséri a konferencia eseményeit. Az előadások tematikus sokszínűsége révén a szakma számos elméleti és gyakorlati problémakörébe nyerhettünk betekintést, és – nem utolsósorban – sokat tanulhattunk egymástól is. A doktori program méltó elismerése, hogy hallgatói ilyen nagy létszámban tartanak egyéni kutatáson alapuló előadásokat, ami egyúttal a szakma tudományos utánpótlásának biztosítottát is jelzi.

ÚJRA MEGJELENT * ÚJRA MEGJELENT

BART ISTVÁN–KLAUDY KINGA

Európai uniós fordítóiskola

Európai uniós szövegek fordítása angolról magyarra

(Budapest: Corvina 2009. 210 pp. ISBN 96313524)

A könyv tíz hiteles európai uniós szöveg
(rendelet, beszéd, hivatalos levél, jegyzőkönyv-tervezet,
közlemény, feljegyzés, szerződés, határozat, állásfoglalás,
CV-úrlap) fordítói szempontú elemzése révén mutatja
be és oktatja az Európai Unió intézményeinek
jellegzetes nyelvhasználatát.

Kapható:

FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ

Cím: 1072 Budapest, Rákóczi út 14.

Tel: 411-2400, E-mail: fokuszbudapest@lira.hu

Falus Iván – Ollé János

Az empirikus kutatások gyakorlata
(Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2008. pp. 341
ISBN 963 9228)

Mujzer-Varga Krisztina

E-mail: krisztina_mujzer@yahoo.com

A Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában megjelent *Az empirikus kutatások gyakorlata* című könyv szerzőpárosa kötetükkel az empirikus társadalomtudományi kutatások terén teljesen kezdő és tapasztaltabb olvasók számára is segítséget nyújtanak. Falus Iván és Ollé János műve az adatfeldolgozás és a statisztika új és számos kihívást rejtő területére kalauzol el bennünket. Falus Iván 2008-ban védte meg MTA doktori értekezését, 1977 és 2006 között az ELTE-n dolgozott, jelenleg a Pannon Egyetem tanára. Kutatásai főként a pedagógustevékenység elemzésére, feltárására, a pedagógusképzésre, valamint a didaktikán belül elsősorban az oktatás módszereire és stratégiáira irányultak. Ollé János pedagógia szakon végzett az ELTE BTK-n, doktori fokozatát neveléstudományból szerezte meg 2008-ban.

A téma pedagógiai komponense miatt elsősorban azoknak a kutatóknak ajánlom a könyvet, akik a tolmácsképzéssel foglalkoznak, hiszen a tolmácsokat direkt módszerrel meg lehet figyelni és indirekt módszerrel, interjú segítségével ki lehet kérdezni. A fordítástudományi kutatásokhoz annyiban kapcsolódik a mű, amennyiben például bizonyos fejlődést szeretnénk megfigyelni és mérni, gondolok itt a fordító- és tolmácsképzésre. Az empirikus kutatások mibenlétének köszönhetően nagy segítséget nyújt a fordítástudomány kutatói számára is, bár a szerzők főleg pedagógiai témájú kutatásokkal dolgoznak. A fordítástudomány és különösen a tolmácsolás kutatása során megjelennek olyan problémák, ahol a kérdésfelvetések megválaszolására és a hipotézisek ellenőrzésére különösen alkalmas a direkt (a valóság közvetlen megfigyelése, pl. a tolmácsok megfigyelése munkájuk közben) vagy indirekt (pl. kérdőívek és interjúk) típusú kutatási eszközök alkalmazása.

A tan- és kézikönyv – mint ahogy azt a szerzők bevezetőjükben megfogalmazták – hét év munkájának összefoglalója és eredménye. Ez idő alatt több száz kezdő kutatónak, egyetemi hallgatónak és doktorandusznak segítettek elindulni az empirikus kutatás útján. A könyv a 2000-ben megjelent *Statisztikai módszerek pedagógusok számára* című kötet bővített változata. A szerzőpáros ugyanis előző művében abból az utólag tévesnek bizonyult feltevésből indult ki, hogy az olvasók tisztában vannak az adatgyűjtés módszereivel, a pedagógiai jelenségek megfigyelésével, a kérdőívek összeállításával, valamint az eredmények rögzítésével. Ezt a téves feltevést igyekeztek ebben a könyvben korrigálni. A kötet gyakorlati orientációjának köszönhetően még a „bölcsész beállítottságú” olvasók számára is útmutatást nyújt abban, melyik statisztikai elemző módszert kell alkalmazni az egyes pedagógiai problématípusok megoldására,

mik azok a statisztikai próbák, és milyen következtetéseket kell és lehet levonni az eredményekből. Különösen haszonnal forgathatják a pedagógiai, pszichológiai, szociológiai vagy andragógiai témájú kutatásokkal foglalkozók. A fordítás-tudomány kutatói részére is nagy segítséget nyújt, amennyiben témájuk ilyen komponenssel rendelkezik, vagy számszerűsíthető adatokkal dolgoznak.

A kötet véleményem szerint szélesebb érdeklődésre is számot tarthat. Saját kutatásaim, a reálialexémák fordításának problematikája Örkény egyperces novelláiban, nem kötődnek szorosabban egyik fent említett tudományághoz sem, számszerűsített adataim arra korlátozódnak, hogy az általam vizsgált fordítók egy adott fordítási műveletet hány esetben használtak. A vizsgálandó korpusz összeállítása után a kézikönyv segítségével sikerült az adatokat, ebben az esetben az alkalmazott fordítási műveleteket, három vizsgált változó alapján az Excel-táblázatba betölteni. Hiányos számítástechnikai tudásom ellenére a könyv jól követhetően magyarázza el az egyes lépéseket. Dolgozatomban direkt és indirekt kutatási eszközöket egyaránt felhasználtam. Kutatásom legnagyobb része formailag egy kérdőív, amelyben a reálialexémák minden egyes idegen nyelvű megfelelője esetében én válaszolok meg egy egyválasztós kérdést. Indirekt adatokhoz egy nyíltvégű kérdéseket tartalmazó kérdőív segítségével jutottam, melyet a fordítóknak juttattam el. A statisztikai eljárások kiválasztása is könnyedén ment az 5. és a 6. fejezet után: négy mintával dolgozom és három változóval, tehát munkámhoz a khi-négyzet-próbát vettem segítségül.

A kötet középpontjában az adatbázis létrehozásának gyakorlati kérdései állnak. Az olvasó feladatokon keresztül érti meg azt a folyamatot, melynek során az interjúból, kérdőívekből és megfigyelésekből kapott információból a számítógépen jól kezelhető és feldolgozható adatak lesznek. A szerzők a „milyen problémára, milyen adatfajta milyen statisztikai eljárás a megfelelő, a kapott eredmények hogyan értelmezhetők” gondolatmenetet követték. Az olvasó munkáját tovább segíti a DVD-melléklet, illetve egy internetes honlap: a DVD-n videofelvételek szemléltetik az adatbázis-szerkesztési és számítási menetet, a weblapon pedig megtalálható a feladatok megoldása, valamint az internet segítségével fel lehet venni a kapcsolatot a többi felhasználóval.

A könyv egy széles körben elterjedt, a legtöbb személyi számítógépen megtalálható program, a Windows Excel, valamint az SPSS szoftver segítségével mutatja be az egyes lépések megjelenítését. A Windows Excel majdnem teljes függvénykészlettel rendelkezik az egyszerűbb összefüggés- és különbözőség-vizsgálatokhoz, az SPSS pedig a világ vezető adatelemző és statisztikai szoftvere, számos felsőoktatási intézmény rendelkezik a cég licencével. Ez a szoftver egyébként a kötet utolsó oldalán megadott címen megrendelhető. (A vásárlás előtt esetleg érdemes először kipróbálni a szoftver ingyenes demóját.)

A 341 oldalas kötet a bevezetés után nyolc nagyobb témakörből áll, melyek további alpontokra tagolódnak. Az egyes fejezetek a kutatási folyamat lépéseit követik.

Az első fejezet általánosságban mutatja be az empirikus kutatások folyamatát. Kevés tapasztalattal rendelkező kutatók számára a könyv pótolhatatlan segítséget nyújt, hiszen az olvasót kézen fogva vezeti az első lépéstől az utolsóig. Hasznos kiindulási pont ehhez a 19. oldalon található folyamatábra, mely

az empirikus kutatási folyamat vázlatos szerkezetét és dinamikáját illusztrálja az ötlet megszületésétől az elemzésig. Az ábra nyilvánvalóvá teszi, hogy a kutatás folyamata során többször vissza kell térni egy előző lépéshez, azt módosítani kell, hiszen a kutatás egyes részei szoros kapcsolatban állnak egymással és befolyásolják egymást.

Ebben a fejezetben a szerzők a következő lépések megtételéhez nyújtanak segítséget: az ötlet megszületése és a probléma megfogalmazása, a fogalmi rendszer, a hipotézis megfogalmazása, a vizsgált személyek és a mintavétel, a kutatás eszközei, az információgyűjtés és dokumentálás, valamint az eredmények értelmezése. Külön hangsúlyozzák, hogy ezek a lépések számos visszacsatolást tesznek szükségessé, míg a kutatás végleges formája és tartalma ki nem alakul.

A második fejezet (*A feltáró-megismerő kutatási eszközök szerkesztése*) számos jó tanáccsal látja el az olvasót, hogy milyen szempontok szerint kell összeállítani a kutatási eszközöket ahhoz, hogy azok a hipotézis ellenőrzését szolgálják. Ezen eszközök szerkesztése függ a fogalmi rendszertől és a vizsgált személyektől. Az az általános tévhit, hogy mindenki tud kérdőívet összeállítani vagy interjút készíteni. Ez a szerzők szerint nem így van, gyakori hiba, amikor a kérdőívbe vagy a felteendő kérdésbe belefogalmazzuk a várt választ, és ezzel befolyásolhatjuk a kutatás menetét és eredményességét. Számos ötletet adnak ahhoz, hogy hogyan kerüljük el ezt a csapdát. Például a kérdőívet a szerzőpáros egy pontos dramaturgia alapján kidolgozott előadásnak tartja, ahol a néző motiváltan adja meg a válaszokat a belső összefüggéssel és formai előírással rendelkező kérdésekre. A kérdőív szerkezeti elemei (a bevezető, a háttérkérdések és a kiegészítő kérdések) mind a kapott adatok megbízhatóságát szolgálják, a zárt és nyitott végű kérdések közül az olvasó képes kiválasztani a célnak megfelelőt. (Ez utóbbiak túlmutathatnak a statisztika határain, és olykor a tartomelemzés területéhez tartoznak.) A kérdőívek azonban nem mindig vezetnek a megfelelő megoldáshoz, egy interjúval, annak interaktív jellege miatt, pontosabb képet kaphatunk. A *Mikor válasszuk a kérdőíves és mikor az interjú módszer?* című alfejezet megkönnyíti a megfelelő eszköz kiválasztását, majd könnyen érthetően felsorolja az interjú szempontok formai és tartalmi követelményeit. A fejezet harmadikként tárgyalt eszköze, a megfigyelés, sokáig számított nehezen kvantifikálhatónak, de az itt bemutatott jegyzőkönyvek és technikai eszközök segítségével ez a feladat is könnyebben kivitelezhetővé válik.

A harmadik fejezet (*Adatbázis-készítés*) a kutatási folyamat második lépését tárgyalja. „Egy jó adatbázis minden olyan lényeges információt tartalmaz, amire az elemzés során szükség lehet. Egy igazán jó adatbázis pedig semmi olyat nem tartalmaz, amit a kutató az elemzéshez ne használna fel” – állítják a szerzők (Falus–Ollé 2008: 38).

A fejezetben megismerjük a még rendezetlen információhalmazok változók szerinti rendezésének módszerét, melynek létrehozása leegyszerűsíti az elemzési folyamatot. Ennek első lépéseként az ún. adatsablont kell létrehozni, mely tulajdonképpen az eszközök logikai vázlata, és tartalmazni fogja az elemi információkat, legyen az szám, szöveges válasz, aláhúzás vagy bekarikázás. Utóbbiak kódolásához szintén segítséget kap az olvasó, a 78. oldalon található összefog-

laló táblázat pedig a szükséges változók számát segít kiszámolni. Az empirikus kutatás során három adatfajtát különböztet meg: az intervallumskálát, az ordinális, azaz rangsorolt adatot, illetve a nominális, megállapítható adatokat. Ezek felismerését, alakíthatóságát, valamint felhasználási körét ismertetik a szerzők folyamatábrák és jól megválasztott példák segítségével.

A fejezet második része már az adatbázis-készítés számítástechnikai hátterével foglalkozik, legkésőbb itt érdemes bekapcsolt számítógép mellett továbbolvasni a művet. A szerzők külön ismertetik az Excel, majd az SPSS program felületét, a fontosabb menüket és parancsokat, valamint a fájlkezelés mikéntjét, az adatsablonok szerkesztését, a változók definiálását és szerkesztését (pl. kérdőívek tipikus kérdéseihez), valamint a változókkal kapcsolatos egyes műveleteket. Mindez számos táblázat és a programokból származó eredeti képek segítségével történik.

A 4. fejezet a statisztikai eljárások két fajtáját különbözteti meg, ezek közül a leíró statisztikai eljárásokat taglalja elsőként, hiszen ezek előfeltételei a matematikai statisztikai eljárásoknak. Az eligazodást a megfelelő eljárás kiválasztásában, mely az adatfajtától, valamint a változók számától függ, a 138. oldalon található táblázat (*2. táblázat: A könyvben tárgyalt statisztikai módszerek rendszerezése*) könnyíti meg az olvasó számára. A leíró statisztikai eljárás eredményeképpen kapott egyszerűbb mérőszámok is fontos részei egy kutatásnak, ezek képezik az alapját az összefüggés- és különbözőségvizsgálatok számításainak. Az adatelemzés első lépése az adatok csoportba rendezése, ami történhet az abszolút, a relatív vagy a kumulatív gyakorisági eloszlás alapján, melyek értelmezése és elemzése a könyv alapján gyerekjáték lehet minden kutató számára. A középérték mérőszámai (az átlag, a medián, valamint kvartilisek és a módusz) szintén az adatok csoportosítását, összehasonlítását teszik lehetővé. Harmadik pontként jelennek meg a szóródás mérőszámai.

Az 5. fejezet, mely egyben a leghosszabb fejezet is, az összefüggés-vizsgálatokat, azok helyét és szerepét taglalja a kutatási folyamatban, és segít a szükséges statisztikai elemző eljárások kiválasztásában. Ez az adatfajtától, valamint a változók számától függően történik. A fejezetben választ kapunk a következő eljárásokkal, illetve ezek értelmezésével és elemzésével kapcsolatos kérdéseinkre: a különböző korrelációs együtthatók, a szignifikancia-vizsgálat, a lineáris és nemlineáris regresszió, a khi-négyzet-próba, a faktoranalízis, klaszteranalízis.

A 6. fejezet a különbözőségvizsgálatokat mutatja be tüzetesebben. A kezdő kutatók általában összefüggéseket keresnek az általuk kapott adathalmaz egyes elemei között, holott a különbözőségek éppoly szignifikánsak lehetnek. A különbözőségvizsgálatok segítségével kimutathatjuk, hogy egy adott változót tekintve kettő vagy több részminta között van-e jelentős különbség. A fejezet első része a hipotézis vizsgálatával foglalkozik statisztikai mutatók segítségével, és segíti a megfelelő statisztikai eljárások kiválasztását (l. 28. táblázat a 271. oldalon). (Ez a következő három esetet eredményezi, szintén az adatfajta és a minták száma és ezek viszonya alapján: két összetartozó minta egy közös változóval, két független minta összehasonlítása egy közös változójuk alapján, valamint több összetartozó vagy független minta egy közös változóval, illetve a különbözőségvizsgálat nominális adatok esetén.) Természetesen az eljárásokat

minden pont ismertetése után az Excel és az SPSS programból kiemelt táblázat támasztja alá.

A kutatások legfőbb célja gyakran az, hogy eredményeinket a minta által reprezentált populációra is kiterjesszük, tehát általánosítsuk. Ehhez viszont igazolni kell, hogy eredményeinket nem véletlen tényezők befolyásolták, és más reprezentatív minták vizsgálata közel ugyanazt eredményezné. Ezáltal elkerülhetőek lennének a költséges és időigényes eljárások. A különbözőségek nagysága/mérete szerint beszélünk nullhipotézisről avagy a szignifikáns különbségek eltérő méretéről, pl. legkevésbé szignifikáns különbségről.

A 7. fejezet az egyszerűbb statisztikai számítások számítási menetét mutatja be. Ezek elméleti bemutatása már az előző fejezetekben megtörtént, ebben a fejezetben példák alapján történik az átlagos eltérés, a négyzetes összeg, a variancia és a relatív szórás, a (parciális) korrelációs együttható kiszámítása, a lineáris regresszió egyenletének és szignifikanciájának, a rangkorrelációs együtthatónak az ismertetése. A 6. fejezetben szereplő különbözőségvizsgálatokhoz használt próbák, (pl. az ún. egymintás t-próba, a Wilcoxon-próba, az F-próba és a kétmintás t-próba, valamint a Mann–Whitney-próba és a varianciaanalízis, a Kruskal–Wallis-próba) ismertetése is itt történik meg. Ezek az elnevezések bölcsész beállítottságúak számára első említésre némileg elrettentően hangznak, de a könyv jól követhető magyarázatai segítik a megértést.

A 8. fejezet tartalmazza a statisztikai táblázatokat, az egyes számítások valószínűségi szintjeit, ezáltal megkönnyítve a számításokat.

A kötet használható minden olyan kutatás esetében, ahol az adatok valamilyen módon számszerűsíthetők. Azonban azok a kutatók is segítségre lelnek, akiknek adatai ugyan nem számok formájában jelennek meg, de a kutatásból levont információk egy skála mentén elhelyezhetők, illetve rangsorolhatók.

A kötet végén található irodalomjegyzék a felhasznált szakirodalom mellett további olvasmányokat ajánl a témát pontosabban és mélyebben megismerni vágyók számára.

Nigel Armstrong / Federico M. Federici (eds.)

Translating Voices, Translating Regions

(Rome: Aracne Editrice, 2006. 421 pp.

ISBN 88-548-0619-6)

Csehó Tamás

E-mail: cstamas@ektf.hu

Az 1993-ban alapított Aracne Editrice nevű olasz kiadó főleg egyetemi tankönyvek publikálásával foglalkozik. A szóban forgó tanulmánykötet érdekes módon a kiadó ókor, filológiai-irodalmi és történeti-művészeti sorozatának részeként jelent meg.

Nigel Armstrong az angliai Leeds Egyetemen szociolingvisztikai és fordítástudományi kutatásokat folytat, különösen a francia beszélt változatának területi-társadalmi aspektusaival foglalkozik. Szerkesztőtársa, Federico M. Federici, az egyik legtöbbet fordított olasz regényíró, Italo Calvino (1923-1985) írásainak fordításait vizsgálja. Kutatásának homlokterében stilisztikai és ideológiai szempontok, illetve az olvasói fogadtatással kapcsolatos kérdések állnak. A tanulmánygyűjtemény mindkettőjük egy-egy írását is tartalmazza.

A szerkesztők és a tíztagú szerkesztőbizottság célja, hogy bemutassák a regionális nyelvváltozatok fordításának elméletét és gyakorlatát az irodalmon és az audiovizuális fordításon keresztül, azon belül külön hangsúlyt helyezve a szinkronizálásra, amely a francia és az olasz filmipar egyik meghatározó tényezője.

Bár a területi-társadalmi változatok fordítása szorosan összefügg a fordíthatatlansággal, és ilyen értelemben a fordítástudomány egyik legrégebbi kérdéseinek egyike, a dialektusok fordítását eddig meglehetősen visszafogott figyelem követte. Ezért is öröndetes ennek a tanulmánykötetnek a megjelenése, amely az olaszországi Rieti városkában 2005. szeptember 17-18. között *Translating Voices, Translating Regions* címmel megrendezett konferencián elhangzott előadások írott változatának gyűjteménye. A konferencia szervezői három témakörben vártak jelentkezőket: szinkronizálás és dialektus, területi nyelvváltozatok a fordításban és a kisebbségi nyelvek fordítása. A szerkesztőbizottságra hárult az a feladat, hogy az ott elhangzó több mint harminc előadásból kiválogassák a jelen kötet anyagát, amely összesen 23 tanulmányt tartalmaz. Ezek többsége angol nyelvű, emellett azonban a konferencia másik két hivatalos munkanyelvének számító francia és olasz nyelven is olvasható három, ill. négy tanulmány. Ezen a helyen kell megemlíteni, hogy a szerkesztők gondolhattak volna az olaszul és franciául nem beszélő olvasóközönségre is, akár a tanulmányok végén elhelyezett angol nyelvű absztraktok formájában, mint ahogy az általában a többnyelvű konferenciakötetekben bevett szokás. Elképzelhető azonban, hogy az amúgy is tekintélyes vastagságú könyvet nem akarták ily módon tovább „hizlalni”. A fent említett három témakört a tanulmánykötetben két téma (*section*) köré csoportosították: audiovizuális fordítás és a hagyományosnak számító műfordítás, azonban – mint ahogy a 15. oldalon írják – a két témakör között van némi átfedés. Ezenbelül mindkét

fő témakör három részre (*part*) tagolódik a hasonló kérdéseket tárgyaló tanulmányoknak megfelelően. Az első témakör első részében található tanulmányok azokat a nyelven kívüli, szociális tényezőket taglalják, amelyek a sztenderd nyelv fordításakor szükséges döntéseket befolyásolják. A másik két részben található írások a célnyelv szerint vannak csoportosítva, előbb a francia, majd az olasz nyelvre történő fordítással kapcsolatos tanulmányokat olvashatjuk. A második „szekciót” – mint említettük – az (írott) irodalomban megjelenő területi nyelvváltozatok fordításának szentelték a szerkesztők. A hármas tagolódás jegyében az első rész olyan írókkal foglalkozik, akiknek a műveit vagy egy nyelvváltozatra vagy egy nyelvváltozatból fordították. A második és harmadik részben olvasható tanulmányok a fordítás kultúrák és nemzetek közötti akadályait ismertetik.

A szerkesztői előszóban Armstrong és Federici a dialektus és a sztenderd nyelv definiálásával kapcsolatos problémákat járják körül. Ez a fejezet elég rövidre sikerült, mindenképpen növelte volna a kötet értékét, ha a bevezetőben felvázolják a nem sztenderd változatok fordításának jelenlegi helyzetét és röviden áttekintik történetét.

Az alábbiakban a két fő témakör három-három részéből emelünk ki egy-egy tanulmányt, azaz összesen hat tanulmányt ismertetünk részletesebben.

Christopher J. Taylor (tanulmányának címe: *The Translation of Regional Variety in the Films of Ken Loach*, 37-52. old.) a Loach-filmek fordításának nehézségeire hívja fel a figyelmet, ami abban nyilvánul meg, hogy a rendező regionális változatban beszélteti a szereplőket, akik ráadásul gyakran improvizálnak a forgatáson. Ezzel kapcsolatban Taylor tesz egy rövid elméleti kitérőt, és megemlíti, hogy a filmnyelv (*filmese*, 41. old.) nagymértékben eltér a valódi életszerű beszélgetésektől, és ez a fordításokban még inkább érezhető. Ezek után a szerző hivatkozik egy olyan vizsgálatra, amely során a filmek nyelvezetét autentikus angol beszélt szövegekkel hasonlították össze. Kiderült, hogy a filmek nyelvezetében sokkal kevesebb a szövegszervező elem (*discourse markers*, pl. *well*, *but* stb.), Loach filmjeiben viszont nem figyelhető meg ez a diszkrepancia, tehát a filmjei ebből a szempontból eléggé életszerűek. Taylor megállapítja továbbá, hogy a vizsgált filmekben a végleges változat sokszor életszerűbb a forgatókönyvnél, de néha ennek fordítottja is igaz. Loach legutóbbi filmjében (*A Fond Kiss*) a fonológiai szinten megjelenő regionális változatokat sztenderd olaszra fordították.

Cosetta Gaudenzi (tanulmányának címe: *Regionalized Voices in Film: Fellini's Amarcord in English*, 93-107. old.) Fellini *Amarcord* c. filmjének angol szinkronizált változatával kapcsolatban a szinkronizálás elméleti jellegű problémáival foglalkozik. Az eredeti filmben a romagnai dialektusnak kitüntetett jelentősége van, erre utal már a cím is, amely a romagnai *A m'arcord'* (magy. *emlékezem*) kifejezésből eredeztethető. Bár az angol szinkron helyenként igyekszik érzékeltetni a film tájnyelvi hangulatát, a dialektus szerepe a szinkronizált változatban másodlagossá válik. A tanulmány kitér Fellini politikai és ideológiai nyelvhasználatára is, amely Gaudenzi szerint a szinkronizálás során teljesen elveszett. A szerző ugyan elismeri, hogy a kultúrafüggő kifejezések – idesorolja a dialektusokat is – fordítása igen nehéz feladat, különösen filmekben, ahol még a színészek szájmozgására is ügyelni kell, azonban szerinte a kompenzáció sokszor alkalmas technika lett volna a filmben, hogy a kultúrafüggő kifejezéseket is lefordítsák.

Beverly Adab (tanulmányának címe: *Interlingual Dubbing, Characterisation and Identity: a Functionalist Framework with Insights from Peircean Semiotics*, 180-202. old.) írása elején áttekinti az angolszász filmek helyzetét Franciaországban, megállapítván, hogy a külföldi filmeket leginkább szinkronizálják. Ezután arra a kérdésre keres választ, hogy a jelentés hogyan jön létre, amihez Peirce hármas fogalomrendszeréből (ikon, szimbólum, index) indul ki, majd ezeknek filmes alkalmazhatóságát vizsgálja. A szereplő nyelvi idegenszerűségét biztosító eszközök áttekintése után a *Bruce Almighty* (fr. *Bruce Tout Puissant*, magy. *A Mindenő*) c. filmet elemzi Nord (1997) szempontjai (pragmatikai problémák, interkulturális problémák, interlingvális problémák, szövegspecifikus problémák) alapján. A film szinkronizált változatával kapcsolatban megjegyzi, hogy Alfred Hitchcock szerint a film hatásának kb. 10 %-a elvész a szinkronizálás során, és 30 %-a a feliratozás során. Ugyanakkor szerinte a film jó példa arra, hogy a honosító fordítással hogyan lehet megvédeni a nemzeti identitást, ugyanakkor paradox módon megőrizni a forrásnyelvi kultúra másságát.

Chantal Wright (tanulmányának címe: *Foreignising German, Foreignising Translation. Style in Emine Sevgi Özdamar's Das Leben ist eine Karawanserei and Die Brücke vom Goldenen Horn*, 271-286. old.) a címben szereplő két mű angol fordítása kapcsán az idegenítő fordításról ír, amit leginkább Lawrence Venuti (1995, 1998) munkásságához lehet kötni. A bevezetésben összefoglalja a Németországba irányuló bevándorlási hullámot, a vendégmunkás-irodalom (*Gastarbeiterliteratur*) kialakulását, és említést tesz a legjelentősebb idegen anyanyelvű német írókról (Özdamar, Yoko Tawada, Biondi, Rafik Schami). A művek rövid tartalmi ismertetője után rátér Özdamar első és második regényének, a *Karawanserei* és a *Die Brücke* elemzésére. Az előbbi mű nyelvezetével kapcsolatban von Flotow (2000a: 68) a *Zwittertext* kifejezést használja az egyszerű SVO szerkezetek és a gyerekes kifejezésmód miatt. A nyelvi idegenszerűség ezenkívül abban is megnyilvánul, hogy Özdamar törökből átvett kifejezéseket is betold a német szövegbe, az olvasót egy nyelvtanuló helyzetébe kényszerítve. Ezután a tanulmány szerzője ismerteti Venuti (1995) megközelítését, aki megkülönbözteti a honosító fordítást (*domestication*) és az ezzel ellentétes idegenítő fordítást (*foreignisation*). Az idegenítésen azonban nem azt érti, hogy a célszöveg a forrásszöveg jegyeit viseli magán, hanem a célnyelvi idegenszerűséget.

Edwin Gentzler (tanulmányának címe: *Translation and Border Writing in the Americas: Fiction, Performance, Art, and Film*, 356-375. old.) tanulmánya egy új könyv része, amely a *Translation and Identity Formation in the Americas*¹ címet viseli. A szerző írásában a határ menti irodalommal foglalkozik, de nem a fordítástudomány hagyományos bináris kategóriái felől (szabad – szó szerinti, célnyelvi – forrásnyelvi orientációjú, honosítás – idegenítés stb.), hanem új megközelítésben: Mi a határ menti kultúrában a forrás- és a célnyelv? Hogyan lehet jelezni, hogy az eredeti mű maga is fordítás? A szerző az amerikai-mexikói határ menti vidékről (*la frontera*) származó három író munkásságán keresztül

¹ Tudomásom szerint a könyv még nem jelent meg.

érinti a fenti kérdéseket. Rolando Hinojosa műveiben gyakran keverednek a nyelvek (*code-switching*). Rudolfo Anaya *Bless Me Ultima* c. műve jól szemlélteti a rejtett fordítás jelenségét: Ugyan semmi nem jelzi, hogy fordítás, a könyvet eredetileg spanyolból fordították. Gómez-Pena *The New World Border* (1996) c. művében szinte kizárólag csak nyelvi hibrid alakokkal találkozik az olvasó. Végül Trinh T. Minh-ha: vietnámi-amerikai filmrendező nő példáján keresztül bemutatja, hogy más szerzők esetében is hasonló tendenciák érvényesülnek.

Kathryn Woodham (tanulmányának címe: *From Congolese Fisherman to British Butler: Francophone African Voices in English Translation*, 392-408. old.) két kongói regény (Henri Lopes: *Le pleurer-rire*, 1982 és Sony Labou Tansi: *L'anté-peuple*, 1988) angol fordítása kapcsán azt vizsgálja, hogy a fordító hogyan birkózik meg a népnyelvi elemekkel. A tanulmány második részében annak jár utána, hogy mennyiben igaz Berman (2000) vitatott állítása, miszerint a fordítás csak művelt (*cultivated*) nyelvek között lehetséges. Berman szerint ugyanis a regényfordításokban elkerülhetetlenül deformáló tendenciák (*deforming tendencies*) érvényesülnek, melynek során tönkremegy a nem sztenderd nyelvi rendszer, tehát a területi változatok, a szleng stb. Ezen változatok fordításával kapcsolatban Leighton (1991) négy különböző stratégiát különböztet meg (*dialect-for-dialect-translation, blandscript translation, distillation translation, signal translation*, 402. old.), amelyeket az orosz fordítók alkalmaznak a nem sztenderd kifejezések fordításakor. Megoldást jelent a skopos elmélet is (Nord 1997): ha például egy kifejezés valakinek a köznyelvi beszéde hiányos iskolázottságát hivatott érzékeltetni, akkor a célnyelvben is hasonló változatot érdemes választani. Igazat kell adnunk azonban a szerzőnek, amikor azt írja, hogy végső soron sosem lehet pl. az angollal érzékelteni egy francia dialektust.

A tanulmánykötet, bár kevés gyakorlati tanácsot ad a nem sztenderd nyelv-változatok fordításához, a sok esettanulmány alapján mégis kirajzolódnak a leggyakoribb fordítói stratégiák.

Jelen sorok írója szívesen olvasott volna a kötet végén egy rövid összefoglalót a szerzőkről, ahogyan az sok tanulmánykötet esetében elterjedt gyakorlat, és ami adott esetben elősegítheti a hasonló érdeklődésű kutatók közötti kapcsolattartást, elképzelhető azonban, hogy a bevezetőben említett terjedelmi okok miatt tekintettek el ettől a szerkesztők.

Irodalom

- Nord, Ch. 1997. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome.
- Venuti L. 1995. *The Translator's Invisibility*. London and New York: Routledge.
- Venuti L. 1998. *The Scandals of Translation*. London and New York: Routledge.
- von Flotow, L. 2000a. Life is a Caravanserai: Translating Translated Marginality, a Turkish-German Zwittertext in English. *Meta* Vol. 45. No. 1. 65-72.
- Berman, A. 2000. Translation and the Trials of the Foreign, transl. by L. Venuti. In: Venuti, L. (ed.) 1998, 284-297.
- Leighton, L. G. 1991. *Two Worlds One Art: Literary Translation in Russia and America*. Dekalb: Northern Illinois University Press.

Sztanó László

Olasz-magyar kulturális szótár

(Budapest: Corvina Kiadó, 2008. 304 pp.

ISBN 976 963 13 5697 7)

Erdősi Vanda

E-mail: vanda_erdosi@yahoo.de

Az elmúlt évtizedben Magyarországon sikeres és jelentős műfajjá vált a kulturális szótár. Ennek magyarázata lehet többek között a globalizáció jelensége, az interkulturális kommunikáció felértékelődése, a nyelvtudás, valamint (nem utolsósorban) a más kultúrák iránti nyitottság fontosságának hangsúlyozása a kultúra szinte minden területén.

A kulturális szótár műfajának lényege, hogy szótárba rendezze egy adott kultúra jelenségeit megnevező szavakat, kifejezéseket, frazeológiai egységeket, amelyeket szócikk formájában olyan módon mutat be és magyaráz meg, hogy annak az adott kultúrában való jelentése és jelentősége érthető és élvezhető legyen, és hasznosítható információval szolgáljon egy másik, eltérő kultúra képviselője számára.

Az olasz kultúra magyar nyelvű bemutatására érdekes módon szinte párhuzamosan két szótár íródott, és mindössze egy év eltéréssel jelent meg. Az egyik Juhász Zsuzsanna *Olasz élet – olasz kultúra* című munkája (Juhász 2007), a másik kötet pedig Sztanó László *Olasz-magyar kulturális szótára*, amelyet itt ismertetek. A szótár a Corvina Kiadó kiadásában jelent meg, folytatásaként annak a hagyománynak, amelyet a kiadó a kulturális szótárak kiadásában teremtett – gondolok itt a következőkre: Gy. Horváth László *Japán kulturális szótára*; Bart István *Magyar-angol kulturális szótára*; Györffy Miklós *Német-magyar kulturális szótára*; valamint Soproni András munkája, az *Orosz kulturális szótár*. A szótár ismertetéséhez Fóris–Rihmer (2007) *A szótárak minősítési kritériumairól* írott cikkét vettem alapul.

A szótár szerzőjének neve jól ismert az olasz nyelvvel és kultúrával foglalkozók számára. Sztanó László a Debreceni Egyetem Olasz Tanszékének docense, nyelvész, irodalmár, műfordító. Az olasz nyelv és kultúra ismerője, oktatója, közvetítője. Nevéhez fűződik *Az ezernevű város – Bologna* című kötet (Sztanó 2002).

A könyv címlapját alul és fölül két nagyméretű, az olasz életből két képet, két pillanatot bemutató két színes kép uralja (a borítót Németh Dóra tervezte), középen olvasható a szerző neve és a kötet címe. Az alsó kép alatt megjelenik a kiadó neve. A hátsó borítón a szerző ajánlása olvasható: „...S csak ennyi lenne Olaszország? Amennyire magától értődő egy közösség identitása, annyira összetett dolog, bonyolult történelmi gyökerekkel és a kollektív emlékezet hajszálgököreivel: indulókkal, táncdalokkal, botrányokkal, ételekkel, hírességekkel és emlékezetes tévéműsorokkal. E szótár szerzője még mindig nem ismeri eléggé. Ki tudja, talán a következő negyven évben...”.

A megastruktúrát lényegében (az első és hátsó borító által közrefogva) a következők alkotják: Előszó, Bevezetés, a szótári rész, Névmutató. Tartalomjegyzéket a könyv nem tartalmaz.

Az előszó példák segítségével írja le a szótár tartalmát, célkitűzését, határozza meg a kulturális szótár műfajának lényegét, jelentését. A definiálásra tett kísérlet során a szerző arra a megállapításra jut, hogy könnyebb kijelölni, mi az, ami nem tartozik a kulturális szótár tartalmához és célkitűzéséhez, mint pontosan definiálni azt. Ebben a részben nagyszámú kiváló szakirodalmat sorol fel, amelyekből az érdeklődő olvasó tájékozódhat.

A szótár kevés rövidítést és jelet alkalmaz (valószínűleg a kulturális szótár műfaja és sajátosságai kevésbé igénylik ezt, mint egyéb szótárműfajok), mégis, érdemes volna külön rövidítésjegyzék alatt felsorolni és magyarázni azokat. A két ténylegesen használt jel kétféle nyíl, az egyik a más szócikkre való utalást, a másik az egyéb kulturális szótár anyagára való utalást jelzi, valamint aláhúzással jelöli az olyan szóhangsúlyt, amely az olasz nyelvre érvényes szabálytól eltér, vagy a magyarok számára nem feltétlenül egyértelmű. A kötetben használt jelekkel kapcsolatos információk közvetlenül a *Bevezetés – Ami (már) nincs a szótárban* című fejezet után következő oldalon olvashatók. Felületesen szemlélve és a szöveg képét tekintve az előző fejezettől csak alig láthatóan különül el – nincs címe a jelmagyarázatnak, és a magyarázat folytatólagos mondatokban olvasható, tehát nehezebben felfedezhető, mint címmel jelölve lenne, és a szövegképet tekintve figyelemfelkeltőbb és áttekinthetőbb talán egy jelmagyarázat, ha például felsorolásszerű, táblázatos stb.

A szótári rész után következik a kötet utolsó része, a Névmutató, amelyben csak olyan olasz személyek neve olvasható, akik külön címszóként nem szerepelnek. A szerző kiemeli, hogy a szótár „nem életrajzi lexikon, maguk a nevek semmiféle keresztmetszetét nem nyújtják az olasz kultúrának”, tehát – jogosan – nem törekszik, nem is törekedhet teljes körű felsorolásra. A Névmutató utal az egyes nevek főbb előfordulásaira, azokra a címszavakra, amelyek szócikkében az adott személyekről fontos információk találhatók.

Térjünk át a szótári rész vizsgálatára. A makrostruktúra jellemzője, hogy kéthasábos beosztásban, alfabetikus rendben követik egymást az olasz nyelvű szavak, kifejezések, frazeologizmusok. A kötet anyaga egyértelműen szöveges, néhány esetben rajzok egészítik ki a szócikkeket. Ez olyan esetekben fordul elő, ha a szócikk alapjául szolgáló kifejezést (sőt, ebben az esetben megnyilatkozást, „kiszólást” a nyelvhasználat során nonverbális jegyek (mimika, gesztus) egészítik ki – pl. **Che vuoi!** 'Mit akarsz tőlem!' Türelmetlen értetlenséget kifejező felkiáltás és gesztus: az ujjhegyeket összeérintve és felfelé tartva kezüket rázogatták. A gesztusokról önálló szócikket is találunk a szótárban (**gesto**). Ezek bemutatása nagyon kifejező, szellemes rajzok segítségével történik. Feltétlenül érdemes kiemelni, hogy a gesztusok ismertetése és a rajzos illusztrációk nemcsak a szótár anyagának gazdagságához és sokoldalúságához járulnak hozzá, hanem az olasz nyelv és kultúra egyik nagyon fontos elemét mutatják be: a gesztusok jelentőségét hangsúlyozzák, valamint megismertetnek jelentésükkel és használatukkal. A rajzos illusztráció megkönnyíti a gesztusok megismeré-

sét és megértését, és szemléletes, ötletes újdonságként jelenik meg a kulturális szótárak világában.

Az anyag tagolásáról a szerző maga is ír az Előszóban: a szerkesztés során törekedtek arra, hogy a szorosabban összefüggő dolgok egymás mellé kerüljenek (az összefüggés hangsúlyozása érdekében), mégis ragaszkodtak a szótár szervező elveinek betartásához. Példaként a maffiával kapcsolatos ismereteket említi (húszegynéhány szócikkről van szó): besorolhatók lettek volna ezek a **Mafia** címszó alá, ebben az esetben azonban bizonyos információk visszakéréséhez névmutatóra lett volna szükség.

A szócikkek típusát tekintve a kötet hagyományos szócikkeket tartalmaz. A szócikk első eleme minden esetben az olasz nyelvű címszó, amely lehet egyetlen szó, kifejezés, frazéma. Az ezután következő elem főnevek esetében használatos: *f* vagy *m* betűjelzések tájékoztatnak a főnév neméről (a rövidítés jelentését sehol nem adják meg, ezért aki nem beszél olaszul, vagy kevésbé tájékozott a nyelvészeti kérdésekben, annak okozhat némi fejtörést a jelzés). A címszó magyarázata, a szócikk lényegi része magyar nyelven olvasható (olasz-magyar kulturális szótárról van szó, kulturális szótárak esetén ez a szokásos eljárás: forrásnyelven megadott címszó, célnyelven – annak a kultúrának a nyelvén, amely a munka célközönsége – íródott szócikk). Amennyiben a címszónak magyar nyelven egyértelműen megadható ekvivalense van, azt közli elsőként a szócikk. A szócikkekről minden esetben elmondható, hogy részletesen és pontosan meghatározza és értelmezi az adott címszó jelentését és jelentőségét az olasz kultúrában. Amennyiben a magyarázat során említést tesz olyan jelenségekről, amelyek önálló címszóval rendelkeznek, azokat utalás jelzi. A címszóhoz kapcsolódó egyéb címszavakról (melyek tartalma kapcsolódhat az adott címszóhoz) a szócikk végén tesz utalást. Pl.: **caffè** □ **cappuccino**.

Az egyéb, kapcsolódó címszavak után már csak egyetlen információ fordulhat elő, ez pedig a más kultúrák elemeit összegyűjtő egyéb kulturális szótárakra való utalás. Ez olyan módon segítheti, árnyalhatja, vagy akár ki is egészítheti egy szócikk tartalmának megértését, hogy az adott címszónak az olasz kultúrában való helyének és jelentőségének meghatározásához más kultúrákban keres hasonló jelentésű és jelentőségű példát.

„Seicento f. a □FIAT 1955-ben piacra dobott típusa, az első gépkocsi, mely nagyobb tömegek számára is elérhető volt. ... ⇨ magyar: Tra-bant”

A szócikken belül a kiemelések, valamint az idézetek (mind olasz, mind magyar nyelven) kurzívan olvashatók. Az olasz nyelvű idézetek magyar fordítása az eredeti idézet után, szögletes zárójelben található.

A mezosztruktúra rövid jellemzésével a kötetben található utalásokat, különböző szövegek közötti viszony jelzését emelem ki elsőként. Kétféle nyilat alkalmaz a szerző az utalások jelzésére. Az egyik (□) minden esetben egy másik, a kötetben szereplő címszóra utal, és kétféle formában fordul elő: 1. a szócikken belül, a nyíllal jelezve a vastagon szedett címszóra való utalást – ez abban az esetben fordul elő, ha a magyarázat során felmerül olyan jelenség, amelyről

önálló szócikk olvasható; 2. a szócikk végén – azt jelezve, hogy a fenti szócikk értelmezéséhez egyéb címszó magyarázatát is érdemes figyelembe venni az adott szócikk kiegészítéseként, a kettő között tartalmi kapcsolat van.

A másik típusú nyíl minden esetben egy másik kultúra elemeit feldolgozó, másik kulturális szótár szócikkére utal, amely az adott kultúrában az olaszhoz hasonló jelentéssel és jelentőséggel bír, például:

„**accademia** ⇔ **angol: Royal Academy**”

A fejlécen olvasható szavak tájékoztatják az olvasót az adott oldalpáron található első és utolsó címszóról, a tájékozódás megkönnyítése érdekében.

A szótár tartalmát megvizsgálva azt látjuk, hogy a feldolgozott anyag nagyságáról, a címszavak számáról a szótár nem közöl adatokat. Az anyag összetételét tekintve a címszavak között egyaránt találhatók szavak, kifejezések, frazeológiai egységek.

A szótár felhívja a figyelmet a tájnyelvi kifejezésekre (pl. Olaszország mely részén alakult ki és használatos az adott szó vagy kifejezés – pl. **schei**: Veneto tartományban a pénz neve, tájnyelvi szó), szükség esetén megadja a stílusréteget (pl. **stronzo**: 'szemétláda', 'szarjancsi' ; sértő kiszólás, a szlengben használatos).

A szerző nem foglalkozik a kiejtés problémájával, elvétele esik szó a kiejtésváltozatokról (pl. **cafone** címszó alatt), pedig a kulturális szótár esetén az olvasó számára idegen nyelven szerepelnek a címszavak, a fogalmak, szükségessé lehetnek tehát a kiejtésről szóló adatok. Hasznos, sőt kívánatos, hogy egy kulturális szótár is szót ejtsen az általa bemutatott kultúra nyelvének kiejtési szabályairól, ezt ebben az esetben hiányolom (nagyon jól működik ez például Juhász Zsuzsanna szótárában). Szó esik viszont az olasz szavak hangsúlyozásának szabályáról, és aláhúzással jelzik azt a speciális esetekben (pl. **Pinocchio**).

A kulturális szótár igazi jelentőségének hangsúlyozásához feltétlenül szót kell ejteni a reáliákról és a szavak konnotatív jelentésének fontosságáról. A kulturális reáliákat vizsgáló munkájában Valló Zsuzsa a szavak konnotatív jelentését olyan másodlagos mellékjelentésként határozza meg, amelyben „a közösség közös tudása, történelmi, kulturális tapasztalata vagy éppen az egyén dolgokhoz való sajátos (asszociatív, emotív stb.) viszonya megnyilatkozik” (Valló 2000: 38). Ha ezen belül kiemelem a közösség közös tudását, kulturális tapasztalatát és a világ dolgaihoz való sajátos viszonyát, jól megközelíthető egy kulturális szótár lényege. Még jobban megközelíthető ez, ha figyelembe vesszük, hogy az erősen kultúrafüggő szavak „ekvivalens nélküli lexikai elemek” (Klaudy 1994: 25), olyan nyelvi megnyilvánulások, „amelyekben kifejeződik az adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga” (Lendvai 2005: 68), tehát nincs feltétlenül pontos megfelelőjük egy másik nyelvben. Mégis meg kell találni a módját, hogy az egyes kultúrákhoz kötődő jelenségek más kultúrában is érthetővé válhassanak, és ennek a feladatnak a felvállalója éppen egy kulturális szótár.

A címszavak fontos részét képezik a frazeológiai elemek, amelyeket szintén a kultúra nyelvi hordozóiként tarthatunk számon – pl. **Paganini non ripete**.

Lehetőség szerint a kötet igyekszik pragmatikai adalékokkal is szolgálni a releváns esetekben.

Érdemes kiemelni – Sztanó László maga is hangsúlyozza az *Előszó*ban –, hogy a szótár idézetek egész sorát szerepelteti, amelyek az Itáliában utazók tollából származnak, hiszen Itália „kétféleképpen létezik: olyan, amilyen, és olyan, amilyennek látják” (Például lásd: □ **Grassa** Bologna állandó jelzője címszó alatt).

A szótár tartalmának konkrét felhasználhatóságáról elmondható, hogy gazdag, sokoldalú gyűjtemény született az olasz kultúrához, identitáshoz kapcsolódóan. Az anyag válogatása gondos munkáról árulkodik – a kiválasztás elveit maga a szerző is hangsúlyozza: nem kívánt a különböző szakterületeknek enciklopédikus, összegző céllal megfelelni, azonban igyekezett felsorakoztatni az identitás és kultúra valamennyi olyan elemét, amely az „átlagos olasz műveltség részét képezi”, és amelyek leginkább érdeklődésre tarthatnak számot az olasz kultúra iránt érdeklődők körében.

Sztanó László munkáját mindenkinek ajánlom, aki szereti és szeretné jobban megismerni Itáliát, az olasz életet és identitást. Ajánlom ezen kívül fordítóknak, akik az olasz kultúra nehezen fordítható elemeihez nyerhetnek általa hasznos segítséget, valamint az olasz nyelv tanításának és az olasz kultúra közvetítésének hasznos segédanyagaként – feltétlenül kijelenthető, hogy a sokoldalúan felhasználható, lebilincselő és gazdag ismeretanyagot felölelő kötet az említett területeken (is) hasznos kézikönyv lesz.

Irodalom

- Bart I. 1995, 2002. *Magyar-angol kulturális szótár*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Fóris Á., Rihmer Z. 2007. A szótárak minősítési kritériumairól. *Fordítástudomány* IX.évf. 1. szám. 109–113.
- Gy. Horváth L. 1999. *Japán kulturális szótár*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Györffy M. 2003. *Német-magyar kulturális szótár*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Juhász Zs. 2007. *Olasz élet – olasz kultúra*. Budapest: Holnap Kiadó.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Lendvai E. 2005. Reáliafelfogások napjaink magyar fordításelméletében. In: Dobos Cs., Kis Á., Lengyel Zs., Székely G., Tóth Sz. (szerk.): „Mindent fordítunk, és mindenki fordít”. *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Bicske: SZAK Kiadó. 67–71.
- Soproni A. 2008. *Orosz kulturális szótár*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Sztanó L. 2002. *Az ezernevű város – Bologna*. Budapest: Pallas Stúdió–Attraktor Kft.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* II.évf. 1. szám, 35–49.

Fotó: Régine Blaug

Krónika

Henri Meschonnic

(1932 – 2009)

Gyászol a francia szellemi élet. 2009. április 8-án, 76 éves korában, Párizs egyik külvárosában elhunyt Henri Meschonnic francia költő, irodalmár, bibliafordító, irodalomkritikus, filozófus, esszéíró.

1932. szeptember 18-án született Párizsban. Orosz zsidó szülei 1924-ben, Besszarábiából vándoroltak ki Franciaországba a jobb megélhetés reményében. Végigszenvedték a háborút, a zsidóüldözéseket, fiuk közben klasszika-filológiai tanulmányokat végzett, majd 1960-ban fél évig részt vett az algériai háborúban. Persze nem a katonáskodás érdekelte, hanem a költészet, első verseit az *Europe* című irodalmi folyóirat közölte.

Henri Meschonnic 1963-tól 1968-ig nyelvészetet tanított a lille-i egyetemen, 1969-től 1997-ig pedig az Université de Paris VIII (Vincennes) egyetem nyelvészprofesszoraként dolgozott, ennek az egyetemnek volt címzetes egyetemi professzora egészen haláláig. 1972-ben Max Jacob-díjjal, 1986-ban Mallarmé-díjjal tüntették ki, egy évvel később a Mallarmé Akadémia tagjai közé választotta. 2006-ban Nathan Katz-életműdíjat kapott. Tucatnyi nyelvet tudott, olvasottsága végtelen, műveltsége lenyűgöző volt, a társadalomtudományokon belül szinte minden érdekelte. Egyaránt otthonosan mozgott a nyelvészet, az irodalom, az irodalomkritika, a nyelvfilozófia, a fordításelmélet, a szemiotika és számos más diszciplínában, emellett több verseskötetet is közreadott. Egy „Polart” nevű irodalmi-művészetelméleti-politikai társaságot szervezett maga köré, amelynek tagjai szinte bálványként tisztelték.

Klasszika-filológiai tanulmányai mellett érdeklődése a héber nyelv felé fordul, már a 60-as években héber nyelvből fordítja a Bibliát. Bibliafordításait *Az öt tekercs (Les cinq Rouleaux)* címmel 1970-ben adja ki a világhírű francia kiadó, a Gallimard. Ebben az időben alapozódik meg a ritmus, a nyelv és a költészet iránti szenvedélyes érdeklődése. Elutasítja a próza és a vers megkülönböztetését, számára csak a *nyelv* létezik, az egységes és oszthatatlan nyelv. Talán ezért is fordította olyan nagy örömmel a Bibliát, hiszen ennek eredeti héber szövegében próza és vers szerves egységet alkot. „Kezdetben volt a ritmus – nyilatkozta egy interjúban – A ritmus, amely áthatja a nyelvet és lehetővé

teszi számára, hogy átalakítsa az életet. Ha erről megfeledekezünk, akkor nem teszünk egyebet, mint megnevezzük a dolgokat, vagyis szavakkal vonjuk be őket.”

Több mint 40 esszékötetet publikált, ezek közül több is foglalkozik a fordítás problémáival. A legismertebb talán az 1999-ben megjelent *Poétique du traduire* (*A fordítás poétikája*) és a 2007-es *Éthique et politique du traduire* (*A fordítás etikája és politikája*). Sokan nálunk is ismerik a 70-es évek elején megjelent, többkötetes *Pour la poétique* című esszésorozatát, amelyben az írás és a fordítás episztemológiai problémáit veszi elemzés alá. A Heidegger nyelvéről írott könyve (*Le langage Heidegger*, 1990) a Heidegger filozófiájával foglalkozó kutatók számára alpmű. Műveit a világ sok nyelvére lefordították, egyes művei még koreai és japán nyelven is olvashatók.

E sorok írója számos írásában idézett Henri Meschonnic műveiből; úgy volt, hogy ezen a nyáron személyesen is alkalma lesz megismerkedni és konzultálni vele. A sors azonban úgy akarta, hogy erre a találkozásra ne kerülhessen sor: a leukémia megint erősebbnek bizonyult.

„Azt kell lefordítani, amit a szavak csinálnak, és nem azt, amit mondanak” – talán ennek az 1995-ös cikkének a címével foglalhatjuk össze a legjobban Henri Meschonnic felfogását nyelvről, ritmusról, poétikáról és fordításról. Halálával pótolhatatlan veszteség érte a francia szellemi életet, a szomorú eseményről szinte minden francia napilap és irodalmi folyóirat megemlékezett, ezek a méltatások az interneten is olvashatók. Páratlanul gazdag, szerteágazó életművének feldolgozásához azonban valószínűleg még évtizedekre lesz szükség.

Albert Sándor

Szemle

Petra Szatmári, Dóra Takács (eds.)

„...mit den beiden Lungenflügeln atmen”

(München: LINCOM GmbH, 2008.

291 pp.

ISBN 978-3-89586-148-2)

Karl Nikoletta

Szatmári Petra és **Takács Dóra** a Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ Germanisztika Tanszékének oktatói, akik **Prof. Dr. Kohn János** emlékére állították össze ezt a tanulmánykötetet. Tanszékük 2009-ben ünnepli fennállásának 20. évfordulóját, és 2009-ben lesz tíz éve, hogy Prof. Dr. Kohn János tragikus hirtelenséggel elhunyt. Temesváron született, de 1989-ben Magyarországra jött, és az ELTE Német Tanszékén adjunktus lett, másodállásban pedig a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán oktatott, majd 1992-től a főiskola EECALL (East European Computer Assisted Language Learning) központját vezette. Tevékenysége sokrétű volt, a germanisztikától kezdve a fordítástudományon át a számítógéppel támogatott nyelvoktatásig terjedt. A szerkesztők az előszóban elmondják, hogy a szombathelyi német tanszék számos tudományos konferenciát és projektet köszönhet neki. Szerteágazó tevékenységének fő célja az volt, hogy hidat verjen a nyelvtudománnyal foglalkozó diszciplínák között, a nyelv- és az irodalomtudomány között, és nem utolsósorban az emberek között. Nagyon fontos volt számára a fiatal

szakemberek képzése, az utánpótlás nevelése. Ebben a kötetben pályatársak, barátok, ismerősök, kollégák és tanítványok gyűltek össze, hogy tisztelegjenek a tudós és az ember Kohn János előtt.

A tanulmányok német nyelven íródtak, a kötet elején álló tartalomjegyzékből pedig kitűnik, hogy a tanulmányok négy témakör köré szerveződnek. Az első nagy terület, mely tíz tanulmányt tartalmaz, a nyelv és az irodalom, melyek Kohn János szerint személyiségformáló értékrendszerünk két tartóoszlopa. A szerkesztők úgy válogatták a nyelvészeti és irodalmi témájú írásokat, hogy kifejezzék Kohn János akaratát, mely szerint hidat kell verni a nyelvtudomány és az irodalomtudomány között.

Az első tanulmányt **Ágel Vilmos** írta, aki azt a kérdést járja körül, hogy mi a nyelvtani státusza a labilis sein+Partizip II. konstrukcióknak.

Brdar-Szabó Rita az egyedül álló feltételes mondatokat mint indirekt beszédaktusokat vizsgálja a német nyelvben. Állítása szerint a német nyelvtenok ezt a konstrukció-típust nem említik. Panther és Thornburg (2003) hívják fel a figyelmet erre a típusra az angolban, a németben és a franciában is. A szerző bizonyítja, hogy a magyarban nincs egyedül álló feltételes mondat, melynek funkciója indirekt direktív beszédaktus lenne. Ebből a tényből fordítási problémák is adódhatnak.

Gordon Burgess tanulmánya Wolfgang Borchert-ről szól, akinek minden elbeszélése egy drámai jelenet,

egy rövid egyfelvonásos, melyek színpadon is ugyanúgy hatnak, mint a könyv lapjain.

Cseresznyák Mónika Goethe térábrázolását mutatja be, mellyel a költőfejedelem az antik tér fenségességét és emelkedettségét hangsúlyozza.

Csúri Károly dolgozata Georg Trakl lírájának strukturális aspektusait dolgozza föl, és Trakl egyik versét elemzi az ambiguitás és a koherencia szemszögéből.

Mihály Csilla Kafka *Az ítélet* c. elbeszélésének segítségével mutatja be a történet folyamán a szereplők állandóan változó konstellációjának dinamikáját. Az a hipotézise, hogy az egész történetet a főszereplő mozgatja, a többiek absztrakciók és projekciók. Ezt a hipotézisét szövegből vett példákkal igazolja.

Szatmári Petra, aki Kohn János biztatására kezdett foglalkozni a valencia-elmélettel, jelen dolgozatában olyan igéket vizsgál, melyeknek két variánsuk van. Az egyik variáns, amelyik ágens-központúan cselekvő igeként fordul elő, a másik variáns pedig, melyben grammatikai átstrukturálódás következtében az ágens-decentrált perspektíva realizálódik. Itt csak a mediális konceptualizációval foglalkozik, megállapítja, hogy a mediális perspektíva kifejezéséhez transzlatívumot használunk, mely a németben lehet egy null-morféma vagy egy *sich* névmás. (*Er öffnet das Geschäft.* vs. *Das Geschäft öffnet.* vs. *Das Tor öffnet sich leicht.*)

Székely Gábor a fokozó értelmű szókapcsolatokkal foglalkozik. A leíró nyelvtanok a fokozást grammatikai kategóriának tekintik, mely elsősorban a melléknévre jellemző. A szerző véleménye szerint, annak a lehetősége, hogy egy szó jelentését lehet-e

erősíteni (fokozni), az nem a szófajtól függ. Ez azt jelenti, hogy igéket és főneveket is lehet fokozni.

Takács Dóra tanulmányában azt mutatja be, milyen fogadtatásban részesültek a *Wiener Moderne* drámái Budapesten. 1896 és 1914 között a Monarchia mindkét városában pezsgő színházi élet folyt, Budapesten hét német és egy magyar színház működött. Már nem csupán a társadalmi elit privilégiuma volt a színház, a polgárok is létrehozták saját színházaikat, és elvárták, hogy kiszolgálják az ízlésüket. Ez nagymértékben meghatározta a színházi gyakorlatot, addig játszottak egy darabot, ameddig pénzt hozott, a művészi szempontok kevésbé játszottak szerepet. Az irodalmi kísérletezések rendre megghiúsultak a gazdasági tényezők miatt. A modern darabok előadását haladó szellemű színházi emberek kezdeményezték, és a karzaton ülő fiatalok nagy örömmel fogadták. Ennek ellenére a premiéreket nem követte több előadás.

Uzonyi Pál kötelező és fakultatív aktánsokat vizsgál. Azt a kérdést feszegeti, vajon aktáns-e az alany, vagyis az állítmánynak van-e alárendelve. Ehhez kapcsolódik az a probléma is, hogy a németben a személytelen alany (*es*) elhagyható elem vagy fakultatív kiegészítő.

A kötet másik nagy témaköre a fordítás, ide tartozik a következő hét tanulmány.

Balaskó Mária dolgozatának címe: *Was ist ein Text wert, wenn er eine Übersetzung ist?* (Mit ér a szöveg, ha fordítás?) Balaskó nem fogadja el, hogy a fordítással egy rosszabb szöveg jön létre. A forrásnyelv és a cél nyelv között létezik egy harmadik nyelv, a köztesnyelv (*interlanguage*). A szerző újradefiniálja az *übersetzerisch*

kifejezést: jellegzetes jegyekkel rendelkező sajátos kód, a fordítási folyamat terméke, mely a forrásnyelv és a célnyelv konfrontációja közben jön létre jellegzetes körülmények közt. Mind ezt egy korpusz segítségével vizsgálja, mely három részből áll: eredeti magyar szövegek, eredeti angol szövegek, és az angol szövegek magyar fordításai.

Barota Mária összehasonlítja egy lírai részlet segítségével Rilke nyelvének zeneiségét a magyar fordításával. A vizsgálat szempontjai a következők voltak: formahűség, lexikai és gondolati hűség, szintaktikai és esztétikai hűség.

Hessky Regina a *hamis barátok* (*faux amis*) kérdésével foglalkozik. A hamis barátok a nyelvek közti kommunikációt negatívan befolyásolják, kommunikációs zavarokhoz, megértési nehézségekhez vezetnek. A *hamis barátok* metaforikus terminus, melynek különböző definíciói vannak, és ez a terminológiai sokféleség fogalmi tisztázatlanságokhoz vezet.

Klaudy Kinga a *Compensation in Translation* című cikkében a kompenzációt mint standard lexikai átváltási műveletet vizsgálja. A kompenzáció a fordítás folyamán keletkező (elkerülhetetlen) veszteségek más helyen vagy más módon való pótlását jelenti. Sok fordításra jellemzők a sorozatos veszteségek. Jó példa erre Mikszáth Kálmán *Beszterce ostroma* című regénye, melyet több indoeurópai nyelvre lefordítottak. Mikszáth sajátos nyelvezetét lehetetlen veszteségek nélkül lefordítani. Klaudy példákkal szemléltetve bemutatja a különböző fordítási megoldásokat, a lokális és a globális kompenzációt.

Orosz Magdolna a romantikus fordításfelfogást elemzi, azt a romantikus gondolatot, mely szerint a különböző művészeti ágakat úgy kell egymással összekötni, hogy „le kell

fordítani” őket egymásra. Bizonyíték erre a korai romantikusok törekvése, akik a festményeket nyelvi eszközökkel próbálták leírni, a vizuálisat a nyelvre lefordítani. Magát a fordítást is művészi produktumnak tekintették.

Salánki Ágnes megállapítja, hogy a műfordítók legtöbbször intuitíven fordítanak, szabadabban kezelik a szöveget, mint egy szakfordító. Jelen tanulmányában irodalmi szövegeken vizsgálja azokat az átváltási műveleteket (magyarról németre és németről magyarra), melyek részint nyelvpárfüggőek, részint a fordítás irányától függnak, és amelyek egy része kötelező, más része pedig fakultatív.

Szalai Lajos Lessing *Minna von Barnhelm* magyar fordítását kritizálja, melyet Kazinczy Ferenc fordított. Kazinczy fordítása a 18. század kilencvenes éveiben készült. A fordító bizonyos részeket önkényesen kihagyott, illetve átköltött, Szalai szerint meghamisított. A tanulmány szerzője arra keresi a választ, vajon mi volt Kazinczy motivációja, és meddig terjed(het) a fordítói szabadság.

A tanulmánykötet harmadik része, mely három tanulmányt tartalmaz, a számítógéppel segített nyelvészeti vizsgálatokat állítja a középpontba. Kohn János szerint a megfelelő módon alkalmazott, számítógéppel segített elemzések különösen hasznosak lehetnek irodalmi szövegek fordításánál is.

Az első dolgozat szerzője, **Péteri Attila** elmondja, hogy először Kohn János ismertette meg az akkoriban nagyon fejlett MS-DOS konkordancia-programmal. Azóta hatalmas fejlődés ment végbe ezen a területen: sokkal nagyobb a számítógépek tárolókapacitása, ezért nagyobb méretű szövegkorpuszokkal lehet dolgozni. Az interneten a nyilvánosság számára is

elérhetőek a különböző szövegtörzsek. Péteri áttekinti az aktuális kérdéseket, bemutat egy német-magyar kontrasztív nyelvtani projektet, melynek keretén belül saját párhuzamos korpuszt dolgoztak ki.

Az interneten új szövegfajták jelentek meg. **Pólay Veronika** német és magyar fogorvosi honlapokat hasonlít össze. Vizsgálja a kommunikatív szituációt, a célközönség elvárásait és ezek teljesülését, a szövegek és a mondatok formáját.

Bernd Rüschoff, aki együtt dolgozott Kohn Jánossal a szombathelyi EECALL felépítésén, cikke bevezetőjében elmondja, hogy korábban elképzelhetetlen volt, hogy a nyelvtanulásban használják a számítógépet, úgy gondolták, veszélyt jelent a kommunikatív tanulási kultúrára. Kezdetben a szoftverek egyszerű nyelvtani és szókincsbeli drillfeladatokat tartalmaztak. Ma már senki nem vonja kétségbe az internet és a számítógép létének jogosságát a nyelvtanulásban. Dolgozatában a Call&Tell rendszer fejlődését mutatja be.

A kötet negyedik, befejező részébe három különböző témájú cikk került. **Petneki Katalin** a 2004-es német érettségi próbavizsga tanulságait foglalja össze. Az érettségi átalakításának elsődleges célja az volt, hogy megfelelően tudják tesztelni a kommunikatív készségeket. Ennek része volt az íráskészség mérése: meg volt adva, hogy milyen célból és kinek kell írni a szöveget. A próbavizsga lehangoló eredményt hozott. Kiderült, a tanulók alig képesek arra, hogy megírjanak egyszerű szövegeket, sőt sokan üresen adták be a feladatlapot.

Szépe György és **Szűcs Tibor** tanulmánya azt az érdekes kérdést vizsgálja magyar-német relációban,

hogyan lettek a magyarok véletlenül kétnyelvűek. A magyar nyelv történetének legfontosabb fázisa a 17. és 18. század, ekkor csatlakozott ugyanis a magyar nyelv (és a cseh is) a már latin kultúrparadigmában élő német nyelvhez. Attól kezdve lehetségessé vált, hogy információvesztés nélkül fordítsunk németről és németre. Az emberek számára a német jelentette a „világnyelvet”, mellyel kapcsolatba léphettek a kontinens központi részével. A monarchiabeli kétnyelvűek milyen módon tanulták meg a németet (osztrákot)? A kutatások kimutatták, hogy jó lehetőség volt erre a diákcserre, aztán az a hagyomány, hogy a legények külföldre mentek szakmát tanulni, az iskolai németoktatás, illetve a császári és királyi hadsereg, melynek a nyelve többnyire a német volt. A polgári családokban még nem „Mademoiselle”-ek és „Miss”-ek voltak, hanem „deutsches Fräulein”. A Monarchia idején (de még a két világháború között is), élénk sportkapcsolatok jellemezték a két népet.

Tóth Ferenc dolgozata szintén a kétnyelvűséget vizsgálja a felvilágosodás idején, méghozzá a franciaországi magyar emigránsok példáján. Érdekes megjegyzése, hogy a korabeli francia diplomácia ügynökei közt szívesen látták a magyar tisztet, mert ritka nyelveken is beszéltek. A kötetet Kohn János publikációinak jegyzéke zárja.

A témák és megközelítések sokszínűsége Kohn János szellemi sokszínűségét tükrözi. Mint ez a kötetből kiderül, sokan kaptak tőle inspirációt kutatásaikhoz, több fiatal köszönheti neki nyelvész pályafutásának indulását. Külön öröm, hogy a könyv német kiadónál jelent meg, így könnyebben utat talál majd a nemzetközi olvasótáborhoz, hiszen Kohn János neve

nemzetközileg is ismert volt, szoros szakmai barátságban volt sok nemzetközi hírnő tudóssal, akik bizonyára örömmel veszik kézbe ezt a gazdag és változatos tartalmú emlékkötetet.

Zoltán Kövecses

Metaphor in Culture – Universality and Variation

(Cambridge University Press, 2005.
ISBN 0-521-84447-9)

Lazányi Orsolya

„Sokan úgy élik az életüket, mintha bekapcsolták volna a tempomatot” – fordította le a konszekutív tolmács az amerikai beszélő szavait magyar hallgatóságnak egy konferencián, gyors szótalálással használva fel a németből átvett tempomat kifejezést a *cruise controll* helyén. A tolmácsolt mondat funkcionálisan is egyenértékűnek tekinthető az elhangzott angol mondattal, a kommunikáció mégis szemmel láthatóan megakadt. A beszélő reakcióra számított, legalább pár mosolyra, az érdeklődés felcsillanására, hogy azt megragadva kifejttesse az igencsak eredeti fogalmi metaforára felépített gondolatmenetet. A várt reakció azonban elmaradt. Vajon miért?

Erre is segít válaszokat találni Kövecses Zoltán könyve, a *Metaphor in Culture – Universality and Variation*, amelynek hátoldalán a következő kérdésfeltevéseket olvashatjuk:¹ „Hogyan és milyen mértékben vonatkoztatható a metaforára épülő/építő gondolkodásmód arra, ahogyan a kultúrát és a társadalmat szemléljük? Vajon a meta-

fora kognitív nyelvészeti megközelítésmódja képes-e egyszerre megindokolni a metaforikus gondolkodás univerzális és eltérő vonásait? A kognitív nyelvészet nagyot lépett előre a metafora univerzális aspektusainak feltárásában, azonban mindezidáig nem sok figyelmet szentelt a kultúrák közötti és a kultúrán belüli széles körű metaforaváltozatok kiváltó okainak.”

Az angol nyelven megjelent könyv új elméletet állít fel a metafora-variáció kiváltó okait illetően. Első lépésben megnevezi a metafora-variáció fő dimenzióit, azokat a kulturális és társadalmi különbségeket, amelyek kijelölik élettapasztalataink eltérő vonatkozásainak határait. Ezt követően felsorolja és jellemzi a fogalmi metafora azon részeit, amelyek szerepet játszanak a különbségek létrejöttében, majd megnevezi a metafora-variáció fő okait. Végül megvizsgálja, milyen mértékben beszélhetünk kulturális koherenciáról a fogalmi metafora, a testi vonatkozás, valamint a metafora-variációk kiváltó okainak összjátékában.

Az író, Kövecses Zoltán nyelvészprofesszor az ELTE BTK Amerikanisztika Tanszékén tanít. E témában korábban megjelent könyvei: *Metaphor and Emotion: Language, Culture and Body in Human Feeling* (Cambridge University Press, 2000); *Metaphor: A Practical Introduction* (Oxford University Press, 2002). *Language, Mind, and Culture* (Oxford University Press, 2006) A szerző egyetlen magyarul is megjelent könyve: *A metafora – Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe* (Typotex, 2005).

A *Metaphor in Culture* témájának tudományos előzményeként kiemelhető Lakoff és Johnson úttörő műve: *Metaphors We Live By* (1980), amely

¹ Az angolul megjelent szövegrészek és gondolatok magyar szövege a recensens fordítása.

azonban szinte kizárólag az univerzalizitás témakörét érintette. Az ezt követő években több metafora iránt érdeklődő antropológus és kognitív nyelvész foglalkozott a kérdéssel: Fernandez (1986, 1991), Gibbs (1994), Shore (1996), Holyoak and Thagard (1996), Palmer (1996), Foley (1997), Kimmel, (2001). Mark Turner (2001) megvizsgálta, hogyan alkalmazható a fogalmi integráció, vagyis a *blending* a társadalomtudományi vizsgálódásokban. Munkásságukra támaszkodva Kövecses is olyan kérdéseket feszeget, amelyek több tudományterület határmezsgyéjét érintik. Könyvét érdeklődve olvashatják mindazok, akik a metaforát sokszínű társadalmi-kulturális közegben szemlélik, ahol helye van az érzelmekről, a politikáról, az érvelésről, az erkölcsről, az időről, az életről és a személyiségről való gondolkodásnak. Kövecses az előszóban kifejti, hogy a kultúra szó alatt nem kézzelfogható dolgot/dolgokat ért, inkább olyan berögződéseket, melyek gondolkodás-, beszéd- és viselkedésformáló hatással lehetnek egyénekre és csoportokra egyaránt.

A könyv 2005-ben jelent meg először, csak keménykötéssel. 2007-ben változatlan utánnyomásban ismét megjelent, ezúttal puha kötésű példányokkal kiegészítve. Az első megjelenés és az utánnyomás dátumának közelségéből kiviláglik, hogy a mű nagy érdeklődésre tart számot a tudományos közéletben.

A fejezetek négy részbe tagozódnak: (2-3) Univerzális metaforák, (4-5) A metafora-variáció dimenziói, (6-9) A különbözőséget mutató metaforák különböző aspektusai, (10-12) A metafora-variáció kiváltó okai. Az alábbiakban felsorolt fejezetcímek felvázolják a könyv gondolatmenetét

és a szerző vizsgálódásának szempontjait:

1. Bevezetés: Metafora és az univerzalizitás kérdése
2. Metafora: A nyelvtől a testig és vissza
3. A metaforikus konceptualizáció univerzális vonatkozásai
4. Kultúraközi eltérések
5. Kultúrán belüli eltérések
6. A fogalmi metafora összetevőinek jelenléte az eltérésekben
7. Fogalmi metaforák és nyelvi megjelenéseik különböző nyelvekben
8. Metafora a társadalmi-fizikai realitás világában
9. Metaforák és kulturális modellek
10. A metafora-variáció kiváltó okai
11. Kreativitás: metafora és blending
11. Kultúra, koherencia, összeütközés

Az univerzalizitás lehetőségét magukban rejtő metaforák és a kultúraközi, illetve kultúrán belüli metafora-variánsok vizsgálatának lezárásakor a szerző számos érdekes következtetést és felvetést tár olvasói elé. Megállapítja, hogy a metafora eredendően és egyszerre fogalmi, nyelvi, idegi-testi, illetve társadalmi-kulturális. Az univerzalizitás és a variáció kiváltó okai mindezen területekre visszavezethetők. Az idegi-testi tapasztalást felülírhatják a társadalmi-kulturális kontextus által meghatározott tapasztalások, valamint az egyéni fogalomalkotási folyamatok. A metafora-rendszerek feltérképezése egyidejűleg nyújt bepillantást az emberi gondolkodás folyamatába és az adott kulturális közeg lényegi jellemzőibe. Ebből adódóan a metaforára épülő/építő gondolkodásmód közvetlenül vonatkoztatható arra, ahogyan a kultúrát és a társadalmat szemléljük, és a metafora kognitív nyelvészeti megkö-

zelítésmódja kellő mennyiségű kutatási anyag feldolgozása által képes lesz rá, hogy megindokolja a metaforikus gondolkodás univerzális és eltérő vonásait.

Remélhetőleg ez a figyelemre méltó könyv sokakat elindít majd az ilyen irányú vizsgálódások izgalmasnak ígérkező felfedező útján.

*Erika Kegyes (Hrsg.)
unter Mitarbeit von Ágnes Huszár*

**Genderbilder aus Ungarn
(Ergebnisse der ungarischen
Genderforschung)**

(Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2008.
298. pp.
ISBN 978-3-8300-3775-2)

Pénzes Tímea

Kegyesné Dr. Szekeres Erikának, a Miskolci Egyetem Német Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék vezetőjének egy átfogó tanulmánykötet összeállítását és szerkesztését, illetve részben fordítását köszönhetjük: Kegyes Erika a magyar genderkutatás eredményeit gyűjtötte össze Huszár Ágnes közreműködésével. A tanulmánykötet a Dr. Kovač hamburgi szakkiadó gondozásában *Genderbilder aus Ungarn* címen a *Gender Studies* sorozat tizedik köteteként látott napvilágot.

Aki figyelemmel kíséri Magyarországon a gender tematikát, minden bizonnyal ismeri azt a nagy vállalkozást, amely a Miskolci Egyetemen bontakozott ki, és tanulmánykötetek, tudományos konferenciák, kerekasztal-beszélések formájában ölt testet 2005 óta. Az első Gendernyelvészeti Konferencia színhelye Szeged volt, de a későbbiekben Miskolcon is megrendezésre

kerültek Gender Studies konferenciák (a legutóbbi konferencia 2008. január végén zajlott Miskolcon *Női szóval – női szemmel* címen). A szegedi és a miskolci gender-konferenciák közt az a különbség, hogy Szegeden inkább az irodalom és a politika mentén rendeződik a genderkép, míg Miskolc nyelvészetcentrikusabb. Az előadók nemcsak szóban, de írásban is megszólították a gender-tematika iránt érdeklődő közönséget: 2006-tól jelenik meg a *Sokszínű nyelvészet* című kötet, amely a Gender Studies témakörében elhangzott előadásokat tartalmaz.

A német nyelvű tanulmánykötet jelentősége abban rejlik, hogy nem(csak) a magyar érdeklődőket célozza meg, hanem a nemzetközi színterek felé is nyit. A kötetben szereplő írások egy része magyarul már elhangzott a szegedi és miskolci gender-konferenciákon, illetve megjelent a *Sokszínű nyelvészet* című tanulmánykötetben, de német nyelven, ráadásul egy csokorba fogva, közös kötetben való megjelentetésük a német ajkú olvasóközönség számára újdonság. A német érdeklődők betekintést nyerhetnek a magyar nők irodalomban, médiában, politikában, tudományos életben betöltött szerepébe.

A Dr. Kovač hamburgi kiadó a magyar gender-problematikát megelőzően már önálló kötetekben mutatta be más nemzetek szerzőinek gender-tanulmányait: az amerikai és a brit nemi jellemzők empirikus analízisével foglalkozik Anne Grimm „*Männersprache*“-„*Frauensprache*“? című kötete és a latin-amerikai irodalmat dolgozza fel Erna Pfeiffer *Aus der Rolle geFallen* című könyve. A nemzetek szerint csoportosított gender-tematika bemutatásába sorolható a

jelen magyar kötet, de a kiadó nemcsak nemzetek, hanem tudományágak szerint is megjelenteti kötet formájában a genderkutatás lényeges tematikáit, mint például az általános iskolás gyermekek nemi szerep sztereotípiáit vagy a nőellenes férfivicceket feldolgozó gender-tanulmányokat.

A magyar kötet felépítése öt részre tagolódik, és huszonegy szerző (és két társszerző) szól a német olvasóhoz. Az öt témakör a következő: I. Gender a filozófiában, a szociológiában és az oktatásügyben, II. Gender a nyelvtudományban, III. Gender a kisebbségi helyzetben. IV. Gender a médiapolitikában és V. Gender a fordításban és az irodalomban. Az egyértelmű felosztás alapján választhatja ki a potenciális olvasó a tág gender-tematikán belül az őt érdeklő tanulmányt. Recenzióban egy-egy tanulmányon keresztül mutatom be a kötet tematikáját, igyekezvén kiemelni a fordítástudomány számára is értékes tanulmányokat.

Az első témakörből Acsádi Judit *Der Mythos der gebannten Emanzipation* (Az elvarázsoolt emancipáció mítosza) című tanulmányát választottam. (Megjegyzem, hogy a címek nem mindenütt fedik a magyar tanulmányok eredeti címét, néhol átiratokkal, kiegészítésekkel találkozhatunk. A szerkesztők és a fordítók a célnyelvi olvasót tartották szem előtt – az eredeti címek lábjegyzetben szerepelnek. A címeket tükörfordításban közlöm.) Acsádi a női emancipáció témakörét vizsgálja: miért vált a női emancipáció negatív előjelűvé, hogyan reagál a társadalom a nők emancipációjára, és hogyan változik a férfi szerepkör? Az UNESCO MONEE projekt 1999-es eredményeit is közre adja, miszerint a poszt-kommunista országokban nincsenek nőmozgalmak és -szervezetek, mert a

nők nem tartják hátrányos helyzetben levőeknek magukat.

A második részben Kegyes Erika *Sexusgrammatik und Gendergrammatik* című tanulmánya a nemről, a szexusról és a genderről szól: hogyan fejezhetjük ki a nemet olyan nyelvben, ahol a grammatikai nem hiányáról beszélhetünk. A magyar nyelvben az *er*, *sie*, *es* nemspecifikus névmások hiányában csak sűrű, zavaró ismétléssel (pl. név, főnév) utalhatunk a nemre, ami a mű feszültségének csökkenésével jár. Többek közt a magyar megszólítások többes számának nemi jelöletlenségére is felhívja a figyelmet (pl. Kedves Kollégák!)

A harmadik részben Orsós Anna (*Sprachgebrauch der Beasch-Roma in Ungarn*) és Kolompár Hajnalka (*Sprachliche Tabus und die Unterordnung der Frauen in einer traditionellen Gesellschaft der wlachischen Roma*) tanulmánya is foglalkozik a roma közösségekben használatos női szerepekkel, munkamegosztással, jogokkal, beszédformákkal, gesztusokkal.

A médiapolitika fejezetből Salánki Ágnes *Werbung für Männer – Werbung für Frauen* (Reklám férfiaknak – reklám nőknek) című tanulmányát emelem ki, aki a reklámok fordíthatóságának felvetése után a feminista nyelvészet szempontjából közelít a témához: női vagy férfi narrátor közvetíti-e a reklámot, és milyen szerepekben tűnnek fel a nők a reklámokban (a „szőke nőtől” a háziasszonyon át az öntudatos, feminista nőig).

Az utolsó részben két tanulmány kapott helyet. Fenyő Sarolta *Übersetzung und Gender Studies* (Fordítás és Gender Studies) című munkája és Paksy Tünde a *Die Grenzen der Ersetzbarkeit* (A behelyettesítések határai) című tanulmánya, amely

Szabó Magda *Az ajtó* című művével foglalkozik. Fenyő Sarolta a fordítástudomány nemfordítást érintő kérdéseit boncolgatja (rokonsági viszonyok, foglalkozásnevek, a Biblia nem férfiközpontú fordítása). Fenyő Sarolta, Jakobsont idézve, érdekes kérdésre hívja fel a figyelmet: nemproblémák a nemspecifikus nyelvekben is felépnek, és fordítási gondokat okozhatnak, pl. a görög hímnemű szavak a szlávban nőneműek, és megnehezítik a nemszimbolika átvitelét (folyó=démon, csillag=angyal).

A kötet a fordítástudomány szempontjából is tanulmányozható, hiszen a tanulmányokat a célnyelvi olvasó igényeihez és gondolkodásmódjához kellett igazítani. A kötetben szereplő fordításoknak a német olvasó számára is érzékeltetnie és szemléltetnie kell a nemsemleges beszéd módját, és a fordítónak a magyar olvasó számára kézenfekvő példákat kellett a német olvasónak szemléletesen elmagyaráznia. Tömören: a magyar nyelvhasználatot, vagy akár tovább is léphetünk, a magyar világnézetet kellett lefordítani a német olvasó számára (er kommt, sie kommt = ő jön). Befogadócentrikusan, a befogadót előtérbe helyezve kellett a tanulmányokat lefordítani, hogy be tudják tölteni szerepüket a célnyelvi kultúrában. Hiszen a magyar nyelvben sem a mellékeveknek, sem a főneveknek nincs nemük, és az igék múlt idejű alakjának sem (a szláv nyelvektől eltérően), de a német ajkú olvasó számára ez csak értelmezhető példákkal szemléltethető.

Bátran kijelenthetjük, hogy a német nyelven megjelenő gender-tanulmánykötet a célnyelvben betölti funkcióját, és várjuk a további hasonlóan sikeres kezdeményezéseket, amikor nemcsak szórványosan, de temati-

ka szerint, egy kötetben jelentkeznek tanulmányaikkal a magyar kutatók (és kutatónők) a nemzetközi színpadon.

A kötet természetesen még egy kézenfekvő ponton kötődik a fordítás és az idegennyelv-oktatás gyakorlatához: a kötet fordítóinak természetesen ügyelniük kellett a nemspecifikus fordításra, hiszen magyar nyelvről indoeurópai nyelvekre, esetünkben német nyelvre történő fordításkor a nemsemleges helyek nemspecifikus névelőkkel és toldalékokkal egészülnek ki.

MemoQFest

(Budapest, 2009. április 23–24.)

Mohácsi-Gorove Anna

2009. április végén a Kilgray Kft. „*MemoQ Users Have More Fun!*” mottóval először rendezte meg nemzetközi felhasználói konferenciáját, a MemoQFestet. A rendezvény helyszíne a Budapest belvárosában található Benczúr Hotel volt, ahová 22 országból több mint 120 résztvevő érkezett.

Kis Balázs, Lengyel István és Ug-ray Gábor 2004-ben alapította a Kilgray Kft.-t, amely mára a fordítás-technológiai piac egyik meghatározó szereplőjévé vált. A cég által fejlesztett MemoQ nevű fordítástámogató szoftver első verziója 2005-ben jelent meg, és azóta számos országban segíti a fordítók munkáját. A fejlesztések közepontjában a csoportos fordítás áll: a Kilgray termékek a legkisebb fordítói csoportok és a nagyvállalatok igényeit egyaránt kielégítik.

A MemoQFest elsősorban fórumot kívánt teremteni a szabadúszó fordítók, a nyelvi szolgáltatók, a for-

dítástechnológiai szakemberek és a folyamat „másik” végén álló megrendelők közötti eszmecserére. A Kilgray a MemoQ fejlesztése során igyekszik figyelembe venni a felhasználók észrevételeit, kívánságait, hogy hatékonyabba tegye a fordítók munkáját. Éppen ezért a konferencia kiváló alkalom volt arra, hogy a felhasználók feltehessék kérdéseiket és elmondhassák kívánságaikat a fejlesztőknek. Az elhangzott angol nyelvű előadások a fordítástechnológia és a projektmenedzsment legmodernebb vívmányainak bemutatása mellett a személyes tapasztalatok és a jól bevált ötletek megosztására is szolgáltak. Az előadások közti szünetekben, illetve a különböző kötetlen programokon (hajós és gyalogos városnézés, gálavacsora) kiváló lehetőség nyílt a nemzetközi tapasztalatcserére.

A konferenciát április 22-én előkonferencia nap előzte meg, amelyen családias hangulatú workshopok közül választhatott a jelenlévő mintegy 30 résztvevő. Doug Lawrence, az Amicus TransTec Limited fordítástechnológiai szoftverekkel foglalkozó cég egyik alapítója *Selling Translations™ with Translation Technology* (www.sellingtranslations.com) címmel egésznapos workshopot tartott a fordítástechnológia bevezetésének előnyeiről, illetve arról, hogy ezeket hogyan magyarázhatjuk el ügyfeleinknek. Ezzel párhuzamosan Angela Starkmann független projektmenedzser, fordító és tréner *Minimal Translation Management* című workshopján a fordítási folyamatról és a megrendelővel való hatékony kommunikációról hallhattak a résztvevők. Az előkonferencia utolsó előadását Ugray Gábor, a Kilgray fejlesztési vezetője tartotta. A prezentáció elsősorban a MemoQ kevésbé ismert, de a fordító munkáját

jelentősen megkönnyítő funkcióiról szólt, de természetesen sor került a jelenlévők gyakorlati kérdéseinek megválaszolására is.

A MemoQFest első reggelén bemutatkozott a Kilgray, majd Jost Zetzsche, a fordítómemóriák adásvételére létrehozott TM Marketplace (www.tmmarketplace.com) alapítója és a fordítástámogató szoftverek összehasonlításával foglalkozó TranslatorsTraining.com (www.translatorstraining.com) weboldal megalkotója *The Brave New Post-Trados World* címmel tartott előadást. A fordítástechnológia eddigi fejlődésének áttekintése után Jost Zetzsche bemutatta a 2009-ben várható változásokat, majd előrevetítette a jövő fordítástechnológiáját. A délelőtti Bob Donaldson és Kis Balázs előadása zárta. Bob Donaldson az Egyesült Államok legnagyobb MemoQ felhasználójánál, a McElroy Translationnél dolgozik, és *Large Scale Deployment: Integration Challenges* című előadásában a fordítási környezetet, munkafolyamat-kezelő rendszert és gépi fordítást együtt alkalmazó fordítástechnológia bevezetésével kapcsolatos kihívásokról és tapasztalatokról számolt be. Kis Balázs, a Kilgray ügyvezető igazgatója előadásában a fordítómemóriák karbantartását, kezelését és tárolását segítő – jelenleg még fejlesztés alatt álló – TM Repository-t mutatta be, illetve ennek alkalmazását a fordítási folyamatban.

A délutáni előadásokkal egy időben a MemoQ egyes funkcióit bemutató workshopokon lehetett részt venni: Ugray Gábor a reguláris kifejezések használatát mutatta be a szegmentálási szabályok és az előfordítás kapcsán, Douglas McCarthy (Open Globe, Kanada) pedig a terminológiai

adatbázisok kezeléséről beszélt. Eközben legalább ennyire gyakorlati jellegű előadások hangzottak el a másik teremben: Luigi Muzii és Fiorenza Mileto az ideális „lokalizációs csomag” (*localization kit*) összeállításáról beszélt, Valeria Cannavina és Arabella Rosati a CMMI (Capability Maturity Model Integration) alkalmazását mutatták be, Madeleine Lenker pedig a MemoQ MemoQ-val történő lokalizációjáról számolt be.

Különösen érdekes volt Carsten Peters előadása, aki a megrendelő szempontjából ismertette a MemoQ használatát. Cége, a BAUR rájött ugyanis arra, hogy pénzt és időt takaríthat meg, ha a fordításokat nem fordítóirodán keresztül végezteti el, hanem saját maga irányítja a folyamatot. Eduardo Chacón, a párizsi Lexcelera fordítóiroda lokalizációs menedzsere a MemoQ bevezetési folyamatáról beszélt. Elmondta, milyen kihívásokkal kellett szembesünniük és hogyan kellett átalakítaniuk a fordítási folyamatot. Előadása végén kitért a jelenlegi helyzetre, és felsorolta a MemoQ bevezetésével járó előnyöket. A napot Philip McConnell (Agile Web Solutions [korábban LTC], Anglia) prezentációja zárta, amely a nyelvtudomány legújabb tendenciáit foglalta össze.

A konferencia második napja Tomasz Mróz (XTRF TMS, Lengyelország) – az integráció, a SaaS (Software as a Service, szoftver mint szolgáltatás) és a szabványok fogalmával foglalkozó – előadásával kezdődött. Daniel Goldschmidt *No one ever got sacked for buying SDL* című előadásában azt az általános szoftverpiaci trendet mutatta be, amely szerint mindenki igyekszik a legelterjedtebb termékeket választani (pl. Micro-

soft termékek és Trados/SDL), mert úgy tűnik, ez kevesebb kockázattal jár. Daniel Goldschmidt tapasztalata mégis azt mutatja, hogy az új megoldások, az innováció mindig a kevésbé ismert szoftvereken keresztül jelenik meg. Juliet Macan (Ic.doc, Olaszország) jelenleg szoftverteszteléssel és az egyes alkalmazások oktatásával foglalkozik. Sokéves pályafutása során számos fordítástámogató szoftverrel találkozott és jól ismeri a fordítók igényeit, kívánságait. *Translation challenges and Translation environment tools* című előadásában áttekintette a legismertebb fordítástámogató szoftverek (Trados, Tag Editor, SDLX, Star Transit, Across, MemoQ, Wordfast Pro) egyes funkcióit, ismertette hiányosságait és előnyeiket, valamint felvázolta a 21. századi fordítók „kívánságlistáját”. Ezután Ugray Gábor bemutatta a MemoQ fejlesztési folyamatát, és ismertette a jövőben tervezett funkciókat. Benoît Desjardins (Beetext, Kanada) a cége által fejlesztett Flow nevű szoftver működését ismertette. A Flow egy projektmenedzsment szoftver, amely kiváló segítséget nyújt a fordítási folyamat megszervezésében a megrendelés elküldésétől, a munka felosztásán és a határidők megállapításán keresztül egészen a kész fordítás leadásáig. A Kilgray és a Beetext egy olyan integrált alkalmazás (flowmemoQ) létrehozásán dolgozik, amely garantálja a fordítási folyamat gyors és hatékony lebonyolítását.

Az első délutáni előadást Angela Starkmann tartotta: egy rövid fordítástechnológiai helyzetleírás után az előadó arra biztatta a résztvevőket, hogy közösen hozzák létre a fordítók „kívánságlistáját”, vagyis határozzák meg, hogy a web 2.0 korában milyen fordítástámogató alkalmazásra vágy-

nak. Az előadás élénk tapasztalatcserévé alakult, melynek során a Kilgray csapata újabb ötletet meríthetett a MemoQ további fejlesztéséhez.

Faragó Gábor (e-spell, Magyarország) előadása a kis nyelvi szolgáltatók nehézségeiről szólt: a kisebb nyelvi szolgáltatók bizonyos szempontból zsákutcában vannak, hiszen ahhoz, hogy a nagyobb nyelvi szolgáltatókat kiszolgálhassák, rugalmasnak kell maradniuk, és egyszerre több fordítástámogató szoftvert kell tudniuk alkalmazni. Hiába szeretnének a fordítók és a projektmenedzserek más szoftvert használni, a nagyobb nyelvi szolgáltatók határozzák meg a választást. Faragó Gábor azzal a megállapítással zárta az előadását, hogy a MemoQ ideális alkalmazás lenne a kisebb nyelvi szolgáltatók számára.

Daniel Rejtő (Plunet, Németország) a Plunet BusinessManager nevű projekt- és munkafolyamatkezelő rendszer, illetve a MemoQ közös kezelőfelületét mutatta be, majd ismertette a tervezett MemoQManager Advanced alkalmazás működését.

A konferencia lezárásaként a résztvevők – több mint egy órán keresztül –

bármit kérdezhettek a Kilgraytól; így választ kaphattak minden olyan kérdésre, amelyet már régóta szerettek volna feltenni, de nem merték.

A konferenciára mindvégig a közvetlen, barátságos légkör volt jellemző, a szervezők az előadásokon kívül is számos alkalmat teremtettek a tapasztalatcserére és a nemzetközi szakmai kapcsolatok kiépülésére. A MemoQFest valóban kiváló lehetőséget nyújtott a MemoQ fejlesztői és felhasználói közötti párbeszédre és együttgondolkodásra. Különösen emlékezetes volt mindenki számára az Apa-Cuka kávézóban megrendezett gálavacsora, hiszen abban az épületben található a Kilgray irodája is: az érdeklődők betekintheztek a kulisszák mögé, és megnézhatték, hol fejlesztik az általuk mindennap használt eszközt. A gálavacsorán a Kilgray Ökrös Mihályt, az első MemoQ-felhasználót is köszöntötte. Az elhangzott előadások letölthetők a www.memoqfest.org weblapról.

A MemoQFest 2009 sikerén felbuzdulva a Kilgray jövőre újabb felhasználói konferenciát szervez, ezúttal egy másik országban.

Bibliográfia az európai uniós nyelvpolitikához és fordításához¹

(Összeállította: Várnai Judit Szilvia)

- 7001/2005. (IX. 8.) IM irányelv a jogharmonizációs célú jogalkotásról. www.irm.gov.hu/download/e2005i7001im.pdf/e2005i7001im.pdf
- 9/2006. sz. különjelentés a Bizottságnál, a Parlamentnél és a Tanácsnál felmerült fordítási költségekről, az intézmények válaszaival együtt. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:284:0001:01:HU:HTML>
- A 2004. évi csatlakozási szerződés és csatlakozási okmány magyar szövege: www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/kulpolitikank/Europai_Unio/Dokumentumok/csatlakozasi_szerzodes.htm
- A Bizottság közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, a Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának – Új keretstratégia a többnyelvűség ösztönzésére. COM(2005) 596. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:324:0068:01:HU:HTML>
- A Fehér Könyv négy nyelvű glosszáriuma. Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 1997
- A nagyközönség számára is elérhető a 23 nyelvű egységes uniós terminológiai adatbázis – Európai interaktív terminológia. *Jogi Fórum*, 2007. július 2. <http://www.jogiforum.hu/hirek/16200>
- A nyelvek és Európa. <http://europa.eu/languages/hu/home>
- A Tanács 1. rendelete az Európai Gazdasági Közösség által használt nyelvek meghatározásáról. (1958. április 15.) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31958R0001:HU:HTML>
- A Tanács 930/2004/EK rendelete (2004. május 1.) az Európai Unió intézményei jogi aktusainak máltai nyelven történő megszövegezésére vonatkozó ideiglenes eltérésekről. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004R0930:HU:HTML>
- A Tanács belső dokumentumai: <http://register.consilium.europa.eu/servlet/driver?page=Advanced&typ=&lang=HU&fc=REGAISHU&srm=25&md=100&cmsid=639>
- Ajtay-Horváth Magda 2002. Az integráció nyelvi kihívásai. Az euroszövegek nyelvformáló szerepe. *Fordítástudomány*, IV/2. 5–13.
- Alcaraz, Manuel 2001: Languages and institutions in the European Union. *Mercator Working Paper*, 5. szám. www.ciemen.org/mercator/pdf/wp5-def-ang.PDF

¹ Lezárva: 2008. január. Az összeállításához nyújtott segítségért köszönet illeti az Országos Széchényi Könyvtárat, az Országgyűlési Könyvtárat, az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke könyvtárát, illetve az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Európai Közösségi Jogi Főosztályának munkatársait.

- Almeida, António 1997. EUTERPE. *Terminologie et traduction* 2. szám. 81–91.
- Andersen, Paul 1998. Translation Tools for the CEEC Candidates for EU Membership – an Overview. *Terminologie et traduction* 1. szám. 140–166.
- Andrássy György 1998. *Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra.* Studia Europaea 1. A Pécsi Tudományegyetem Európa Központja.
- Andrássy György 1999. Európai nyelvek és európai integráció. In: Andrássy György (szerk.): *Értékek, érdekek és szakpolitikák az Európai Unióban.* Studia Europaea 7. A Pécsi Tudományegyetem Európa Központja. 93–113.
- Andrássy György 2000. Európa nyelvi jövőjéről – hivatalos nyelvek, kisebbségi nyelvek, nyelvi jogok. In: Tóth Hajnalka (szerk.): *Kisebbségek Európában 2000.* Studia Europaea 8. A Pécsi Tudományegyetem Európa Központja. 17–32.
- Andrássy György 2001. Európai nyelvpolitika. In: Kunszt Márta és Laczkóné Tuka Ágnes (szerk.): *Politikatudományi válaszok a XXI. század kihívásaira.* Pécsi Tudományegyetem. 162–173.
- Andrássy György 2001. Nyelvek és nyelvi jog az ezredfordulón. *Jogtudományi Közlöny* 2001. július–augusztus. 265–78.
- Andrássy György 2001. Az Európai Unió bővítése és a nyelvek. In: *Magyarország és Európa az ezredfordulón.* Studia Europaea 9. A Pécsi Tudományegyetem Európa Központja. 189–202.
- Andriesen, Simon 2005. Instructions for Use and the New EU Languages. In: *Medical Device Technology* 2005. november, 16. évf. 9. szám. 40–41.
- Athanassiou, Phoebus 2006. The Application of Multilingualism in the European Union Context. *Legal Working Paper Series* (Európai Központi Bank), 2006. február, 2. szám. <http://www.ecb.int/pub/pdf/scplps/ecblwp2.pdf>
- Az alapszerződések magyar szövege: www.im.hu/?katid=95&id=124&lang=hu
- Az Európai Bizottság belső dokumentumai: http://www.europa.eu/documents/comm/index_en.htm
- Az Európai Parlament belső dokumentumai: <http://www.europarl.europa.eu/registre/recherche/RechercheSimplifiee.cfm?langue=EN>
- Az Európai Unió Hivatalos Lapja (magyar nyelvű különkiadás): <http://europa.eu.int/eur-lex/hu/dd/index.html>
- Az Európai Unió hivatalos magyar terminológiája (Igazságügyi Minisztérium, 1997–2005): <http://www.termin.webzona.hu/TerminLarge.php>
- Az Európai Unió honlapja: <http://www.europa.eu/>
- Az Európai Unió Tanácsa 1995: *Szerkesztési kézikönyv az Európai Unió Tanácsa keretében elfogadott jogi aktusokhoz.* Luxembourg, az Európai Közösségek Hivatalos Kiadványainak Hivatala.
- Az IM segédanyagai európai uniós szövegek magyarra fordításához (*Jogszabályok formája, Útmutató, Vademecum*): www.im.hu/?katid=99&id=128&lang=hu
- Babelling on. *The Economist*, 2007. december 16., 381. évf. 8508. szám. 50.
- Balázs Géza 2001. *Nyelvek virágoskertje vagy múzeuma?* <http://www.communio.hu/vigilia/2001/7/balazs.html>
- Balázs Géza, 2003. Euro Terminology and the Hungarian Language (Professional language communication and language strategy work). In: Balaskó

- Mária et al. (szerk.): *European Profiles of Language Policy*. Szombathely, Berzsényi Dániel Főiskola. 18–29.
- Ball, Sylvia 1997. In the Beginning Was the Glossary: the Development of Integrated Language Support Services at the European Parliament. *Terminologie et traduction* 2. szám. 74–80.
- Barabás István 1998. *Angol–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola.
- Bart István – Klaudy Kinga 2003. *EU-fordítóiskola*. Budapest, Corvina.
- Bíró Endre 2006. *Jogi szótár. A hatályos magyar jogszabályok és EU jogi normák szakkifejezéseinek szótára*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- Black, Ian 2001. Brussels struggles with language of integration. *The Guardian*. 2001. március 16. http://www.guardian.co.uk/elsewhere/journalist/story/0,,457772,00.html#article_continue
- Blahó András (szerk.) 2000. *Tanuljunk Európát!* Európai Bizottság – Budapesti Közgazdaságtani és Államigazgatási Egyetem.
- Blatt, Achim 1998. EURAMIS: Added Value by Integration. *Terminologie et traduction* 1. szám. 59–73.
- Blatt, Achim 1998. Translation Technology at the European Commission: Description of a Workflow. *Terminologie et traduction* 1. szám. 38–43.
- Bochmann, Klaus 1999. A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. In: Szépe György – Derényi András (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség*. Budapest, Corvina. 25–69.
- Bonifert Mária 2003. Nyelvek harca az EU-ban. *Népszabadság* 2003. május 7. 13
- Budai György et al. 2000. *Angol-magyar, magyar-angol közigazgatási szótár*. Budapest, Paginarum.
- Cassen, Bernard 2007. *Harcoljunk az anyanyelvért*. <http://www.monde-diplomatique.hu/spip.php?article190>
- CCVista (a tagjelölt országok fordításai): <http://ccvista.taix.be/download.asp>
- Chiti-Batelli, Andrea 1999. *Az eszperantó politikájáért*. www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/eszpol/html/2.htm
- Christ, Herbert 1999. Az európai nyelvpolitika kihatása az idegennyelv-oktatásra. In: Szépe György – Derényi András (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség*. Budapest, Corvina. 197–208.
- Commission puts forward European patent compromise. In: *Manufacturing Chemist*, 2007. május, 78. évf. 5. szám. 10.
- Community patent to launch next year. In: *Managing Intellectual Property*, 2000. július–augusztus, 101. szám. 7.
- Cowderoy Natália 2004. A nyelvkérdés az Európai Unió intézményeiben. In: Balázs Géza és Grétsy László (szerk.): *Az Európai Unió és a nyelvek*. Budapest, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. 16–32.
- Cunningham, Kristina 2001. Translating for a Larger Union – Can We Cope with More than 11 Languages? *Terminologie et traduction* 2. szám. 22–33.
- Czuczai Jenő – Ficzer Lajos (szerk.) 1997. *Európa A-tól Z-ig*. Luxembourg, Európai Bizottság.

- Csiszár Rita – Vass Réka 2002. *Felvételi versenyvizsga az Európai Bizottság intézményébe*. Veszprém, Göttinger Kiadó.
- Csizmár Edina 2004. Nyelvi teendők az Európai Unióban. In: Balázs Géza és Grétsy László (szerk.): *Az Európai Unió és a nyelvek*. Budapest, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. 33–37.
- Csomor Ágnes Fabiola 2004. EU-bővítési nyelvlecke. Kulturális sokszínűség vagy pénzügyi racionalitás. In: Balázs Géza és Grétsy László (szerk.): *Az Európai Unió és a nyelvek*. Budapest, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. 38–51.
- Csűry Andrea – Csűry István 1998. *Francia–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola.
- De la Vega, Rafael 1991. La Europa futura y los problemas de la traducción. *Terminologie et traduction* 3. szám. 37–44.
- Delors, Jacques 2001. Az európai egyesülés folyamatának élcsapata. *Ezredforduló*. 2001. 3. szám. 29–31.
- Depares, Ramona 2002. *Maltese will be an EU language*. <http://www.maltatoday.com.mt/2002/0512/t1.html>
- Dobos Csilla et al. 2005. „Mindent fordítunk és mindenki fordít”. Budapest, SZAK Kiadó.
- Dróth Júlia 2000. Legyen egységes az Európai Unió magyar nyelvű terminológiája! *Magyar Nyelvőr* 124. évf. 3. szám. 287–297.
- Dróth Júlia 2002. A fordítástudomány és a nyelvtudomány együttműködéséről. *Fordítástudomány* IV. évfolyam 1. szám. 5–14.
- Egyedi András 2006. *Lektorálás az európai közösségi intézmények magyar nyelvi osztályain*. www.translationconference.com/2006_eloadasok/EgyediHU.pdf
- Egyre nagyobb az angol nyelv súlya az EU-ban. *FigyelőNet*, 2002. március 21. <http://www.fn.hu/index.php?id=16&cid=35377>
- Esze Kata 2003. Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága. *Fordítástudomány* V. évfolyam. 2. szám. 91–104.
- EUR-Lex (uniós joganyag és egyéb szövegek a hivatalos nyelveken): <http://eur-lex.europa.eu/en/index.htm>
- Eurobarometer 2001. *Europeans and languages*. 54. számú jelentés, 2001. február 15. http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/ebs_147_summ_en.pdf
- Europa Glossary*: http://europa.eu/scadplus/glossary/index_en.htm
- Európai Bizottság 1988: *Règles de technique législative*. Luxembourg, az Európai Közösségek Hivatalos Kiadványainak Hivatala.
- Európai Bizottság 2001. Service de Traduction de la Commission européenne et outils d'aide à la traduction. *Terminologie et traduction* 1. szám. 5–35.
- Európai Bizottság 2001. The European Year of Languages 2001. *Terminologie et traduction* 2. szám. 196–198.
- Európai Bizottság: *Interpretation: where do we stand 8 months after enlargement?* 2005. január 13. <http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/05/9&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

- Európai Bizottság: *Translation in the Commission: where do we stand eight months after the enlargement?* 2005. január 13. <http://europa.eu.int/rapid/pressreleasesaction.do?reference=memo/05/10&format=html&aged=1&language=en&guilanguage=en>
- Eurotermbank. <http://www.eurotermbank.com/>
- Eurovoc (keresőszó-gyűjtemény az Eur-Lexhez): <http://europa.eu/eurovoc/>
- Farkas Ágnes 2006. *Fordítás az Európai Bizottságnál: minőségi követelmények és minőségbiztosítás.* http://www.translationconference.com/2006_eloadasok/FarkasHU.pdf
- Farkas Beáta – Várnay Ernő 1999. *Bevezetés az Európai Unió tanulmányozásába.* Szeged, JATEPress.
- Farkas Ildikó, 2007. A fordítói szabadság korlátai az Európai Unió intézményeiben. *Fordítástudomány* IX. évf. 2. szám. 98–105.
- Fischer Márta 2006. Wagner, E., Bech, S., Martínez, J.: Translating for the European Union Institutions. (Recenzió.) *Fordítástudomány* VIII. évf. 15. szám. 100–104.
- Flesch, Colette 2000. Az Európai Unió és a többnyelvűség. In: Horváth Ildikó et al. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás a világban.* Budapest, ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ. 27–40.
- Forrest, Alain 1999. The Challenge of Languages in Europe. *Terminologie et traduction* 1. szám. 101–120.
- Frank Ágnes 2004. A brüsszeli Babel. In: Balázs Géza és Grétsy László (szerk.): *Az Európai Unió és a nyelvek.* Budapest, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. 42–75.
- Fülöp Gábor 2003. *Az Európai Unió intézményrendszere és jogi terminológiája német nyelven.* Budapest, KJK-Kerszöv.
- Gaál Tímea 2004. Kíváncos-e vagy szükséges-e egy közös EU-nyelv? In: Balázs Géza és Grétsy László (szerk.): *Az Európai Unió és a nyelvek.* Budapest, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. 76–88.
- Gados László 2001. Az eszperantó – nyelvi mentőöv Európának. *Ezredforduló* 2. szám. 28–29.
- Gados László 2004. A nyelvpolitika és a közös közvetítő nyelv kérdése az Európai Unióban In: Balázs Géza és Grétsy László (szerk.): *Az Európai Unió és a nyelvek.* Budapest, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. 89–122.
- Gazdag Ferenc 1999. *Európai integrációs intézmények.* Budapest, Osiris.
- Glatz Ferenc (szerk.) 1999. *A magyar nyelv az informatika korában.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Glatz Ferenc 2001. Az Európai Unió és a nyelvek. *Ezredforduló* 2. szám. 22–27.
- Goffin, Roger 1997. EURODICAUTOM. La banque de données terminologiques multilingues de la Commission européenne 1973–1997. *Terminologie et traduction* 2. szám. 29–73.
- Gulyás Róbert 2005. Magyar terminológia az EU-intézményekben. *Fordítástudomány* VII. évf. 2. szám. 17–28.
- Hámori Balázs (főszerk.) 2001. *Európai uniós fogalomtár.* Budapest, Szaktudás Kiadó Ház.

- Haszpra Ottó 2002. Mibe kerül a közös nyelv? *Ezredforduló* 3. szám. 27–29.
- Haugen, Einar 1998. Nyelvészet és nyelvi tervezés. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Budapest, Universitas. 11–29.
- Hazafi Zoltán et al. 2003. *Négynyelvű közigazgatási és európai uniós szótár*. Budapest, KJK-Kerszöv.
- Heidinger, Franz J. et al. 2000. *Bevezetés az Európai Unió jogába és nyelvezetébe. Angol-magyar nyelven*. Budapest, HVG-Orac.
- Herbert, Jean – Karcsay Sándor (szerk.) 1976. *Konferenciaszótár. Küldöttek és tolmácsok kézikönyve*. Budapest, Akadémiai.
- Heynold, Christian 1999: L’Union européenne: Jardin d’Eden ou Tour de Babel? *Terminologie et traduction* 3. szám. 5–14.
- Hodge, Neil 2007: Lost in translation. *Financial Management*. 2006. december – 2007. január. 23–25.
- Horváth Ildikó 2002. Nyelvi jogok és az Európai Unió nyelvpolitikája. *Fordítástudomány* IV. 1. szám. 15–47.
- Horváth Zoltán 2007. *Kézikönyv az Európai Unióról*. Budapest, Magyar Országgyűlés.
- House, Juliane 2000. A „stateless” language that Europe should embrace. *Guardian Unlimited*, 2001. április 19. <http://education.guardian.co.uk/old/tefl/story/0,10044,475416,00.html>
- IATE (az EU-intézmények közös hivatalos terminológiai adatbázisa): <http://iate.europa.eu>
- Illés Zsuzsa 1999. Európai Unió hivatalos és munkanyelvei. In: Hargita Árpádné et al. (szerk.): *Európa kislexikon*. Budapest, Aula Kiadó, 1999. 119–121.
- Inotai Edit 1999. EU-Bábel, magyar tolmácsok. *Népszabadság*, 1999. április 19. 6. *Intézményközi kiadványszerkesztési útmutató*: <http://publications.europa.eu/code/hu/hu-000300.htm>
- Izsák Norbert 2003. Viszlát Bábelben. Húsznyelvű lesz az EU. *HVG*, 2003. március 29. 90–91.
- J. Nagy László 1999. *Az európai integráció politikai története*. Szeged, Gradus ad Parnassum Könyvkiadó.
- Jámbor Emőke 1999. A leendő spanyol tolmácsok és fordítók lehetőségei az Európai Unióban. *Modern Nyelvoktatás* V. évf. 4. szám. 62–68.
- Jank, Diana et al. 1998. Computerised Workflow in the Translation Service. *Terminologie et traduction* 1. szám. 12–26.
- Kecskés László 1999. *EK-jog és jogharmonizáció*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Kenesei István (szerk.) 2000. *A nyelv és a nyelvek*. Budapest, Corvina.
- Kiss Eszter – Piliskó Szilvia 2003. *Az Európai Unió intézményrendszere és jogi terminológiája angol nyelven*. Budapest, KJK-Kerszöv.
- Klaudy Kinga 2001. Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”? *Magyar Nyelvőr* 125. évf. 2. szám. 145–52.
- Klaudy Kinga 2007. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. In: Klaudy Kinga: *Nyelv és fordítás*. Budapest, Tinta. 120–137

- Klaudy Kinga 2007. Az EU-szakszövegek fordításának oktatása. In: Klaudy Kinga: *Nyelv és fordítás*. Budapest, Tinta. 242–252.
- Koreny Ágnes et al., 2000. *Az Európai Unió. Tájékoztatási segédlet*. Budapest, Magyar Könyvtárosok Egyesülete – Országgyűlési Könyvtár.
- Kurián Ágnes 1999. Az interpretatív modell a jogi szakfordításban. *Fordítástudomány* I. évf. 1. szám. 52–66.
- Labrie, Normand 1999. Nyelvpolitika. In: Szépe György – Derényi András (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség*. Budapest, Corvina. 15–24.
- Lanstyák István 2006. A kevésbé használt nyelvek és az Európai Unió. In: Benő Attila – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 222–233.
- Lavoie, Judith 2003. Faut-il être juriste ou traducteur pour traduire le droit? *Meta* 48. évf. 3. szám. 393–401.
- Leick, Jean-Marie 1998. EURAMIS – the ultimate multilingual blackbox. *Terminologie et traduction* 1. szám. 52–58.
- Lénárt Levente 2003. *EU Texts: reader and workbook*. Miskolc, Bíbor Kiadó.
- Lengyel Zsolt et al 1996. *Szociolingvisztika* 8–π. Budapest–Pécs–Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó. (Az Európai Unió: nyelvi vetület című fejezet, 101–116).
- Leonard, Dick 2002. *Európai Unió. Történet, szervezet, működés*. Budapest, Geomédia Szakkönyvek.
- Lepenies, Wolf 2004. A kultúrák fordíthatósága. Európai probléma, Európa esélye. In: *A fordítás mint kulturális praxis*. Válogatta N. Kovács Tímea. Pécs, Jelenkor. 5–21.
- Lisszaboni Szerződés (magyar szöveg): <http://eur-lex.europa.eu/jOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:HU:HTML>
- Lomnici Zoltán (szerk.) 2002. *Intézmények Európában*. HVG-Orac, Budapest.
- Luna, Rosa 2001. El babelismo traductológico: una propuesta de sistematización. *Terminologie et traduction* 1. szám. 124–137.
- MacMathúna, Liam 1999. Áthidalható-e a szakadék a „kevésbé használt” és a „kevésbé széles körben oktatott” nyelvek között? Az ír nyelv státuszának kérdése. In: Szépe György – Derényi András (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség*. Budapest, Corvina. 209–223.
- Madari Ákos 2002. *E, mint Európa. Aktuális EU szakkifejezések magyarázatai*. Budapest, Jövünk az új évezred Európája Alapítvány.
- Martin, Tim 2002. Is Revision always Useful? *Terminologie et traduction* 2. szám. 64–71.
- Marzocchi, Carlo 2004. Emma Wagner, Svend Bech & Jesús M. Martínez: Translating for the European Union Institutions; Domenico Cosmai: Tradurre per l'Unione Europea. Problematiche e strategie operative. (Recenzió.) In: *Across Languages and Cultures* 2. szám. 282–293.
- McClimens, Alex 2005. Lost in translation. In: *Learning Disability Practice* 2005. július, 8. évf. 6. szám. 34–35.
- McCluskey, Brian 2001. Respecting Multilingualism in the Enlargement of the European Union – the Organisational Challenge. *Terminologie et traduction* 2. szám. 7–21.

- Mezei Géza 2001. *Helyreállított Európa*. Budapest, Osiris.
- Mihalovics Árpád – Révay Valéria 2002. *Hétnyelvű politikai és diplomáciai glosszár*. Budapest, Aula.
- Molnár Judit 2004. *Magyar–német szó- és kifejezésgyűjtemény az EU-csatlakozáskor*. Budapest, Corvinus–Aula.
- Moratinos Johnston, Sofia 2000: Multilingualism and EU Enlargement. *Terminologie et traduction* 3. szám. 5–70.
- Mori, Laura 2001. La traduzione interlinguistica dei documenti ufficiali della commissione europea. *Terminologie et traduction* 1. szám. 36–123.
- Muráth Péter 2004. (Ny)elvhűség? (Ny)elvtelenség? Az európai uniós csatlakozás gyakorlati hatása a magyar nyelvre In: Balázs Géza és Grétsy László (szerk.): *Az Európai Unió és a nyelvek*. Budapest, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. 123–137.
- Murvai Béla 2004. Közvetítő nyelv az Európai Unióban. In: Balázs Géza és Grétsy László (szerk.): *Az Európai Unió és a nyelvek*. Budapest, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. 138–144.
- Murvai Olga 2005. Lesz-e az egyesült Európának egységes nyelve? In: Péntek János és Benő Attila (szerk.). *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó. 184–189.
- Müller Márta 2004. Nyelvpolitika az Európai Unióban. In: Magyar György (sorozatszerk.): *A magyar felsőoktatás jövője az Európai Unióban*. Esztergom, a Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola Tudományos Füzetei sorozata. 180–189.
- N. Kovács Tímea 2004. Kultúrák, szövegek és határok: a fordítás. *A fordítás mint kulturális praxis*. Válogatta N. Kovács Tímea. Pécs, Jelenkor. 5–21.
- Németh Balázs 2004. Újabb finnugor nyelvek az Európai Unióban. In: Balázs Géza és Grétsy László (szerk.): *Az Európai Unió és a nyelvek*. Budapest, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. 145–154.
- Nida, Eugene A. 1997. Translators' Confrontations with False Ideas about Language. *Terminologie et traduction* 2. szám. 185–189.
- Nuthall, Keith 2004. EU accession countries hit language barrier. *The Lawyer*, 18. évf. 13. szám. 8.
- Ó Riagáin, Dónall 2001.: Nyelvi sokféleség az Európai Unióban. In: *Magyarország és Európa az ezredfordulón*. Studia Europaea 9. A Pécsi Tudományegyetem Európa Központja. 11–22.
- Ostarhild, Edda 2000. Legal interpreting in the European Union and the diploma in public service interpreting. *Translatio* 4. szám. 398–405.
- Péntek János 2005. Akarunk-e élni is a joggal? In: Péntek János és Benő Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó. 140–144.
- Petrits, Angeliki 2007. Le master européen de traduction: un projet de la direction générale de la traduction de la Commission européenne. *Meta* LII. évf. 1. szám. 85–92.
- Peyró, Francisco 1999: Le „qui-dit-quoi?” de l'acquis communautaire. *Terminologie et traduction* 2. szám. 52–75.

- Phillipson, Robert 2005. *If language policy issues are explosive, how should they best be handled?* <http://www.chair.coleurop.pl/Conferences/konf/languages/Phillipson.ppt>
- Pieters, Danny 2005. R. Creech: *Law and Language in the European Union: The Paradox of a Babel „United in Diversity”*. (Recenzió.) In: *Common Market Law Review*, 2005. december, 42. évf. 6. szám. 1785–1787.
- Pócs Balázs 1999. Az EU-bábel felelőse. *Népszabadság*, 1999. január 18. 6.
- Pócs Balázs 2005. Álmatlan éjszakák – százezer oldal. *Népszabadság*, 2005. január 24. <http://nol.hu/archivum/archiv-349334>
- Polácska Edina 2007. *Bemutakozik az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága (DGT)*. Elhangzott: a Szegedi Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Intézetében, 2007. december 7.
- Pool, Jonathan 1996. Optimal Language Regimes for the European Union. *International Journal of the Sociology of Language* 121. szám. 159–179.
- Prodi, Romano 2001. A reform után: az Egyesült Európa jövőbeli stratégiája. *Ezredforduló* 2001. 3. szám. 21–24.
- Promotion of the German language* [é. n.]. <http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/en/Aussenpolitik/Kulturpolitik/DeutscheSprache.html>
- Pusztay János 1998. *Német–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola.
- Pym, Anthony 2000. The European Union and its Future Languages: Questions for Language Policies and Translation Theories. *Across Languages and Cultures* 1. szám. 1–17.
- Pym, Anthony 2001. Nyelvpolitikai és fordításelméleti kérdések az Európai Unióban. *Fordítástudomány* III. évf. 2. szám. 5–20.
- Radikális javaslat Európa nyelvi egyszerűsítésére. *FigyelőNet* 2002. április 11. <http://www.fn.hu/index.php?id=16&cid=36439>
- Reichling, Alain 1997. Les outils terminologiques à la Commission européenne, une perspective interinstitutionnelle. *Terminologie et traduction* 2. szám. 14–27.
- Révay Valéria 2000. A kialakuló magyar euronyelv. In Mihalovics Árpád (szerk.): *Tanulmányok a politikai szaknyelvről*. Studia Europaea Nyíregyháziensia 2. Nyíregyháza, Bessenyei György Kiadó, 73–93.
- Rowe, Robert 2002. The Use of Languages by the EU Institutions. *Terminologie et traduction* 2. szám. 5–10.
- Sándor Klára 2003. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest, Akadémiai. 381–409.
- Šarčević, Susan 2001. Preserving Multilingualism in an Enlarged European Union. *Terminologie et traduction* 2. szám. 34–53.
- Schröder, Gerhard 2001. Stratégiákat a jövőre nézve egész Európa számára. *Ezredforduló* 3. szám. 25–28.
- Sciakovelli, Antonio 1998. *Olasz–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola.
- Shakespeare nyelve felülkerekedett Molière nyelvén – előretört az angol az EU-ban. *FigyelőNet*, 2003. március 5. <http://www.fn.hu/index.php?id=16&cid=55196>

- Simon, Scott 2004. Interview: Professor Arnold Cassola discusses language problem with Malta joining the EU. *NPR Weekend Edition Saturday*, 2004. május 1.
- Somssich Réka – Varga Katalin 2001. Egységesség és terminológia a közösségi joganyag fordításában Magyarországon. *Terminologie et traduction* 2. szám. 58–81.
- Steiner, George 1975. *After Babel*. Oxford University Press, New York – London.
- Szabari Krisztina 1996. Az Európai Unió és a nyelvek. A nyelvi szabályozási gyakorlat, valamint a fordítás és tolmácsolás jelene és jövője. *Modern Nyelvtanítás* II. évf. 3. szám. 31–45.
- Szabari Krisztina 1999. Milyen nyelven beszéljünk az Unióval? *Világgazdaság*, 1999. április 9. iv. oldal.
- Szabari Krisztina 1999. *Tolmácsolás*. Budapest, Scholastica.
- Szabari Krisztina 2000. A nyelvi közvetítésről. In: Horváth Ildikó et al. (szerk.): *Fordítás és tolmácsolás a világban*. Budapest, ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ. 11–21.
- Szabari Krisztina 2002. Az idegen nyelvek ismeretének jelentősége az Európai Unióban. In: Izikné Hedri Gabriella és Palánkai Tibor (szerk.): *Európa ma és holnap*. Budapest, Balassi Kiadó. 145–152.
- Szabóné László Szilvia [é. n.]. Az Európai Unió nyelvpolitikájáról. *Borsod Online*. <http://www.borsod.olh.hu/mki/tajek/eunyelv.htm>
- Számadó Tamás – Várnai Judit Szilvia 2003. [A közösségi terminológia egységesítése az IM-ben]. In: HuTerm internetes fórum, <http://groups.yahoo.com/group/HUterm/files/> (a HUterm alapötlete és a Bemutatkozások mappákban).
- Számadó Tamás (szerk.) 2003. *Az európai integráció alapszerződése – válogatás*. Budapest, HVGOrac.
- Számadó Tamás 2005. *Terminológiai munka az FKE-ben*. Elhangzott: az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának magyar részlegén, Luxembourg, 2005. november 30.
- Szépe György 1998. Az európai „csatlakozás” néhány nyelvi vonatkozása. In: G. Molnár Barbara (szerk.): *Nyelvpolitika*. Veszprémi Egyetemi Kiadó. 75–85.
- Szépe György 2000. A nyelvi jogokról a nyelvész szemével. In: Csernusné Ortutay Katalin és Forintos Éva (szerk.): *Nyelvi jogok*. Veszprémi Egyetemi Kiadó. 118–131.
- Temesvári Csilla 2004. A többnyelvűség problémája az EU intézményeiben és az autentikus szerződések esetében. In: Balázs Géza és Grétsy László (szerk.): *Az Európai Unió és a nyelvek*. Budapest, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. 155–171.
- The JRC-Acquis Multilingual Parallel Corpus* (az EU-s joganyag Trados-alignolt formátumban). <http://langtech.jrc.it/JRC-Acquis.html>
- Tirkkonen-Condit, Sonja 2000. EU Project Proposals as Hybrid Texts: Observations from a Finnish Research Project. *Across Languages and Cultures* Vol. 2. No. 2. 261–264.

- Titchen Beeth, Helen – Bill Fraser 1999. The hidden life of translators. *Terminologie et traduction* 2. szám. 76–96.
- Tóth Csaba 2003. EU – elnézést, nem lehetne németül? *FigyelőNet* 2003. március 26. <http://www.fn.hu/index.php?id=16&cid=56621>
- Tóth Szabolcs Barnabás 2004. Az Európai Unió és az európai nyelvek In: Balázs Géza és Grétsy László (szerk.): *Az Európai Unió és a nyelvek*. Budapest, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. 172–188.
- Törvényjavaslat egységes EU-nyelv bevezetésére. *FigyelőNet* 2002. november 8. <http://www.fn.hu/index.php?id=16&cid=49227>
- Európai Bizottság 2007. *Translating for a Multilingual Community*. www.ec.europa.eu/dgs/translation/bookshelf/brochure_en.pdf
- Translation problem delays EC legislation. In: *Contract Journal*. 2002. december 11., 416/6407. szám. 6.
- Trébits Anna [é. n.]. *Az Európai Unió angol nyelvű dokumentumainak lexikai sajátosságai - egy korpusz-alapú kutatás tükrében*. www.nytud.hu/alknyelvdok08/ppt/TREBITS.ppt
- Truchot, Claude 1999. Az Európai Közösség nyelvpolitikájának kibontakozása. In: Szépe György – Derényi András (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség*. Budapest, Corvina. 181–96.
- Underhill, William 2004. Parlez-vous Maltese? *Newsweek*, 2004. március 22., 143/12. szám. 12.
- Urzi, Francesco 1997. La terminologia nelle Istituzioni comunitarie. Riflessioni metodologiche. *Terminologie et traduction* 2. szám. 7–13.
- Várnai Judit Szilvia (főszerk.) 2005. *Európai uniós terminológiai szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó. (CD)
- Várnai Judit Szilvia (vezető szerk.) 2004. *Az Európai Unió hivatalos kifejezéstára*. Budapest, Morphologic–SZAK Kiadó (CD-vel).
- Várnai Judit Szilvia 2004. A magyar eurozsargonról és euroterminológiáról. *Magyar Nyelvjárások* 42. évf. 83–91.
- Várnai Judit Szilvia 2004. Az európai uniós terminológia magyar nyelvű egységesítése. In: Dróth Júlia (szerk.): *Szaknyelv és Szakfordítás*. Gödöllő, Szent István Egyetem. 64–78.
- Várnai Judit Szilvia 2004. Interaction between terminologists and specialists during the translation of the EU acquis in Hungary. *2nd Terminology World Summit*. Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 2004. november 26. (posztterszekció)
- Várnai Judit Szilvia 2005. Európai uniós terminológia és fordítás – múlt és jelen. *Fordítástudomány* VII. évf. 2. szám. 5–15.
- Vizi Balázs 2005. Az európai integráció és a kisebbségi nyelvek. In: Péntek János és Benő Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó. 174–183.
- Volford Katalin 2000. Brüsszel – a tolmácsvilág közepe. *Fordítástudomány* II. évf. 1. szám. 116–118.
- Wagner, Emma 2000: Quality of Written Communication in a Multilingual Organisation. *Terminologie et traduction* 1. szám. 5–16.

- Wagner, Emma et al. 2002. *Translating for the European Union Institutions*. Manchester, St Jerome Publishing.
- Wilson, Barry 1997. Terminology – a daunting task. *Terminologie et traduction* 2. szám. 5–6.
- Wirth Eszter 2000. Szakmai gyakorlat az Európai Bizottság Fordítási Szolgálatánál. *Fordítástudomány* II. évf. 1. szám. 119–120.
- Zimányi Árpád 2003. A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból. *Magyar Nyelvőr* 127. évf. 1. szám. 12–23.

Rövidített hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzői számára

(részletesen: www.kjf.hu/manye)

Könyv, monográfia:

Williams, J., Chesterman, A. 2002. *The Map. A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies*. Manchester: St Jerome Publishing.

Folyóiratban megjelent tanulmány:

Hell Gy. 2003. Cicero fordítási elvei. *Fordítástudomány* V. évfolyam, 2. szám, 37–58.

Szerkesztett kötetben megjelent tanulmány:

Venuti, L. 1998. Strategies of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge, 240–44.

Konferencia előadás (ha megjelent):

Láng Zs. 2003. Beszéd kiválasztása a tolmácsképzésben. In: Tóth Sz. (szerk.) *A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Szeged: JGYTFK, 320–324.

Konferencia-előadás (ha nem jelent meg):

Klaudy K. 2001. Asymmetry Hypothesis. Elhangzott: 3rd International EST (European Society for Translation Studies) Conference. Koppenhága, Dánia.

Summaries in English

Gyöngyi BOLDOG

Target Audience and Translators' Strategies (A case study)

Abstract: This study presents a framework to account for a major difference in translational strategies in two Hungarian versions of the popular English childrens's fiction *The Wind in the Willows*. In particular, the titles and footnotes of the translations are analyzed as possible vehicles of functionality in terms of target culture norms and expectations, on the one hand, and loyalty to the communicative intentions of the source text author, on the other hand. Based on the examination of the text types in question, it is found that each translation represents a special blend of functionality and loyalty, which leads to a hypothesis of the translators' general preferences for foreignizing and domesticating translation strategies, respectively. As a final conclusion, it is argued that the strategies adopted by the translators might be viewed as an attempt to select and address different age groups in the target readership.

Keywords: functionality, loyalty, domestication, foreignization, metatext

Ildikó FARKAS

Con-Trados: Outcome of a Survey Conducted with Translators of EU Legislation

Abstract: The largest EU institutions have chosen Trados as a compulsory translation-assisting tool. This article is based on a representative survey conducted in 2008 with translators in charge of EU legislation. It is aimed at questioning the commonly adopted view according to which the effect of translation memories (TM) on the quality of translation can only be a positive one.

A six page long questionnaire was used, which consisted of both multiple choice and open questions. It was intended to: 1. cast light on a possible link between translators' professional experience and their attitudes toward Trados; 2. inquiry into translating methods with Trados, namely the checking of hits in TM-s; 3. reveal the impact of *sentences* stored in TM-s on the translated *text*, and 4. discover whether TM-s accelerate or slow down the translating process, improve or deteriorate the quality of the product.

The statistical analysis of the answers show that for a beginner translating EU legal texts with TM-s amounts to increased difficulties, hence a tendency to trust hits found in TM-s without criticism, while experienced translators

might consider those hits a nuisance. Sentence-based TM-s might have a fragmenting impact on the text, thus there is no conclusive evidence of TM-s improving the quality of the final product.

Keywords: representative survey, EU legislation, Trados, quality of translation, quasi-text

Ágota FÓRIS

The Scale-free Network Model of Translation

Abstract: The objective of the study is to introduce the scale-free network model of translation process. The role the models play in scientific research will be highlighted and the information of scale-free networks together with the opportunities of their widespread application will be summarized. The results of research confirming that language operates as a network will be introduced, including calculations of the author that supports her concept regarding the scale-free structure of the linguistic network. Having reviewed the translation models the author proposes the introduction of the scale-free model of translation. It is pointed out that the translation models applied earlier represent the simplified borderline case of this model.

Keywords: model, scale-free network model, model of translation, term, scale-free model of translation

György HELL

Writing and Translation: The First Translation of the Bible

Abstract: The first works in translation appeared only after the invention of writing, and in a community where some written texts were considered worthy of retaining and preserving. The story of the first important translation is told in the Aristeian letter reporting in a legendary way about how during seventy days the Pentateuch of Moyses was translated in perfect agreement by seventy two scribes separated in distinct cells. The meaning of the words used for reporting the action and the remarks featuring the great value of the books confirm the fact of translation in a definite way. The event reported by Josephus Flavius and Philo Iudeus gives a detailed commentary on the translation in a form, which deserves consideration even in our days.

The wording of the translated text corresponds to the usage of contemporary Greek, only an unusual distribution of a few structures (e.g. conjunctions, genitive constructions, dependency relations etc.) refer to a not genuine Greek origin. The greatest difficulties for the translators were the cultural discrepancies in meaning between the Hebraic source language and Greek target language texts inasmuch as concepts of a monotheistic religious text about life after death, creation out of nothing etc. had to be expressed by means of a lexicon representing a pagan and philosophical way of thinking.

Keywords: writing, translation, Bible, Philo, word-equivalence, Hebrew, Greek

Andrea TÓTH

The exploitation of source language pauses in relation to expertise in simultaneous interpreting

Abstract: According to the literature of psycholinguistic research, pauses in monolingual impromptu speech play a significant role both in speech perception and speech production. In speech production they primarily facilitate breathing, on-line planning and grammatical segmentation, while in speech perception they foster smooth and accurate speech processing (Gósy 1999). Since interpreting is also regarded as speech activity – except that it is conducted in two languages – all that has been established in the field of psycholinguistics about speech perception, memory performance and the processes of speech production can be applied in order to shed light on the bilingual speech activity of interpreters (Klaudy 1997). During simultaneous interpreting (SI), when different mental processes run in a parallel fashion, the exploitation of source language pauses might be crucial for efficient performance.

The present study discusses the degree in which source language pauses are exploited in SI and the influence of expertise on that. In texts gained through SI, one way to reveal this phenomenon is to examine the influence source language pauses have on the speech rate of target language performance. The corpus for examination comprises two SI tasks from English into Hungarian. The time period between the two recordings is one year. According to my hypothesis established for this examination, the exploitation of source language pauses increases as a consequence of higher expertise. I expected that in the corpus recorded later, source language pauses would more often induce an increase in the rate of speech delivery in target language production.

Keywords: speech perception, speech production, pauses, speech rate, expertise

Tisztelt szerzőink és olvasóink,

Örömmel jelentjük, hogy folyóiratunk megjelenésének második évtizedébe lépett. Ezúton köszönjük meg a szerkesztőbizottság munkáját, és üdvözljük a szerkesztőbizottság új tagjait. Hűséges olvasóinknak köszönjük kitartó érdeklődésüket. Ebben a számban néhány módosítást vezettünk be: a jövőben a FORDÍTÁSTUDOMÁNY számára küldött cikkekhez 150-200 szavas magyar és angol nyelvű kivonatot, valamint öt magyar és angol kulcsszót is kérünk, és hogy az olvasók könnyebben felvehessék a kapcsolatot a szerzőkkel, ezentúl közöljük szerzőink e-mail címét is.

A szerkesztőség